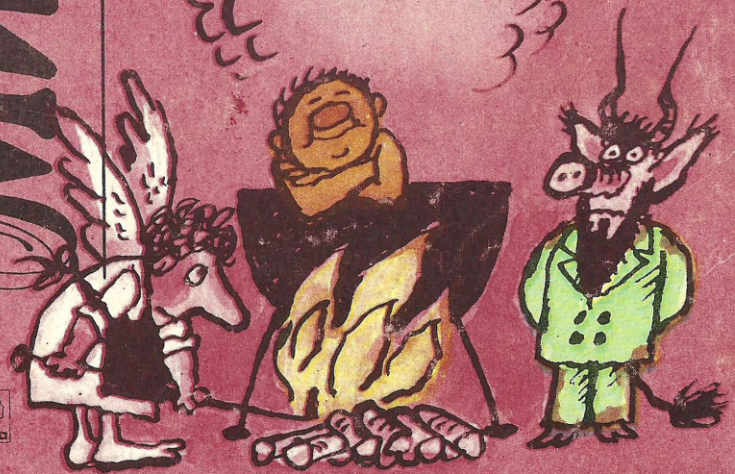

Бібліотека «Мир» № 821(477)06

БІЛКУН

МИКОЛА

Епізоди
пекельних
буднів

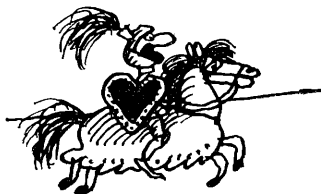

70 К.

МИКОЛА БІЛКУН

Епізоди пекельних буднів

САТИРА, ГУМОР

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ (МДС) «МОЛОДЬ»
1991

08

Книжку Миколи Білкуна «Епізоди пекельних буднів» без перебільшення можна назвати новою збіркою старих творів. Однак це не перевидання. Лише двом із них: «Трилогії про дружбу і любов» та «Де верхи на Пегасі, а де й пішечки» (з іншою — «ідейною» — кінцівкою) — вдалося свого часу «вислизнути» на сторінки періодики, решта залягли в авторовому столі.

Залягли, щоб із сатири перетворитись на гумор. Все, що колись здавалося надзвичайно «гострим», нині смішне хоча б тому, що колись здавалось «гострим».

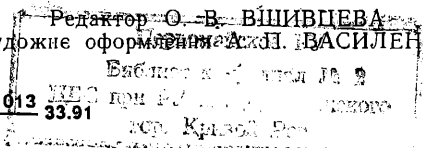
Словом, збірка, безперечно, гумористична

028731/3 11 сиб 02

Книгу Николая Билкуна «Эпизоды адских будней» без преувеличения можно назвать новым сборником старых произведений. Но это не переиздание. Только двум из них: «Трилогии о дружбе и любви» и «Где верхом на Пегасе, а где пешечком» (с другой — «идейной» — концовкой) — посчастливилось в свое время «выскользнуть» на страницы периодики, остальное залегло в авторском столе.

Редактор О. В. ВІШИВЦЕВА
Художнє оформлення А. П. ВАСИЛЕНКА

Б 4702640201 — 013
М228(04) — 91 33.91

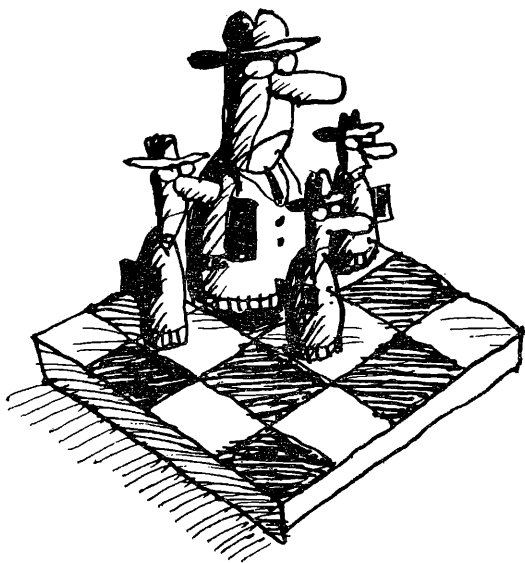

ISBN 5-7720-0341-0

ОТРАСЛЕВАЯ

© Микола Білун, 1991
© Художнє оформлення
А. П. Василенко, 1991

Гумористичні та сатиричні мікроповісті

Епізоди пекельних буднів, або Сім грішників і комісія

Епізод перший

В одному з цехів пекла Старий Чорт, котрому залішалося якихось півтори тисячі років до пенсії, шукав свою коцюбу.

Шукав і бурчав. Бурчав пудно. Це лише в художній літературі, в мистецтві, на кону опер чортів змальовують меткими і спритними. Насправді ж вони, як і люди, бувають різними. Трапляються серед них чорти-бурчуні, вайлуваті чорти, як ось цей Старий Чорт передпенсійного віку.

— Ну, де вона могла подітися? Як зараз пам'ятаю, отут лежала. Сам клав... Якби коцюба мала ноги, а то... Хороша була коцюба. Головне — до руки. Я ще нею в казанах, як зараз пам'ятаю, перевертав старогрецьких авгурів, котрі робили неправильні прогнози. А скількох ченців за недозволену торгівлю індульгенціями перевернув? А тепер уже... Взяти тих самих метеорологів! Скільки їх через мої руки і через мою коцюбу перейшло? А не гарантуй гарну погоду, коли дощ збирається, а не гарантуй! Пам'ятай, що кожна господиня, яка білизну вивісила, прослухавши по радіо прогноз погоди, коли дощ пустився, обов'язково сказала: «А чорти б тебе забрали!» От і забрали! Скільки рибалок, що на озера лаштувалися і погода завадила, скільки молодят, що на пляж збиралися, а погода стала на заваді, мене пом'янули? А комбайнери? Ті, правда, коли дощ пускався в розпалі збирання, не чортів згадували, а «в бога» крили, але ж ми розуміли, що хоч вони й криють «у бога», те нас, чортів, стосується. От була коцюба — і нема...

— А ви напишіть скаргу, — почулося раптом з казана № 789.

— Ти хто? — насупився Старий Чорт.

— Ніби мене не знаєте? — наче аж обурився мешканець казана № 789. — Вже двадцятий рік мене чорнилом напуваєте і в смолі виварюєте...

— А ти, паршивцю, забудь, що розмовляти з персоналом під час виконання службових обов'язків заборонено? — розсердився Старий Чорт.

— То це ви так виконуєте свої службові обов'язки, досі коцюби не можете знайти? А між тим мене з початку робочого дня вже тричі треба було перевернути коцюбою з боку на бік!

Мешканець казана № 789 був худий і висхлий, як той леопард, що його згадує видатний американський письменник Ернест Хемінгуей у своїй новелі «Сніги Кіліманджаро». Пригадуєте, той леопард, що його чорти (тут це слово до ладу) винесли аж на вершину найвищої африканської гори Кіліманджаро і він там замерз?

Тільки леопард Хемінгуея замерз, а мешканець казана № 789 і не думав замерзати. Хіба в пеклі замерзнеш? Звали мешканця казана № 789 Олексієм Прокоповичем Тхорянським, і попав він у пекло (суворого режиму) приблизно на півтора мільйона років, за... Але не будемо забігати. Всьому свій час, і головне — у пеклі його вистачає, з усіма познайомимось.

Нарешті під вільним казаном, що вже вісімсот років перебував у поточному ремонті, Старий Чорт знайшов... якийсь огризок коцюби.

Він розлютився до того, що смола почала клекотіти в казанах від самої його присутності.

— Вкрали! Вкрали, чортенята! Ну? Серед темної пекельної ночі, як серед ясного змного дня, вкрали! Підмінили коцюбу, якій зносу не було, на цей перепалений огризочок. Сказитися можна! Не пекло, а тарабайківська автобаза...

— Скаргу писати треба, — переконливо сказав Тхорянський.

— А іди ти під три чорти!

— Де ж я вас три наберу, — цілком слушно зауважив Тхорянський, — коли ви тут тільки один?

— Так, запізнюються на роботу мої помічники, чорт би їх...

— А моє яке діло? Я просигналізую нагору, тобто на низ.

— Та зрозумій ти, — вже миролюбніше сказав Старий Чорт, — що я з такими помічниками багато не працюю. Це хіба чорти? Це ж янголи. Сам бачив у обох під спецівками білосніжні крила. До нас потрапили — один по дзвіночку, вже не пригадую, чи то згори, чи то знизу, другий — по записочці. Нюхаю я тую записочку, а від неї... з одного боку наче сірчаним ангідридом відгонить, а з другого боку — грушевою сенсацією. Ну, прийняли. Вони собі обличчя ваксою понамазюкували — і ніби чорти, але мене, Старого Чорта, не проведеш, я знаю, хто якої смоли хоче. Вони — святі. Їм по рознарядці в раю слід бути. А вони не хочуть. Там роботи багато. Тому на арфі заграй, тому газованого ананасового соку подай, від того мух одгонь, доки він в райських кущах собі хропе, тому веселий анекдотик розкажи. Рай — він і є рай. А коли що не так, праведники таку бучу зчинять, що тільки держись. Не хотів би я працювати в сфері побутового обслуговування раю. От і мої янголи туго це усікли — на чортів перекантувалися. У нас робота — не бий лежачого, а смаж сидячого. І запізнитися можна...

— А чого це я п'ю чорнило для авторучки, а не анілінове, як положено? — насупився Тхорянський.

— Де його взяти? Анілінового... На землі всяк сущий пише лише авторучками. Навіть діти-першокласники. Чекай, скоро до того дійде, що й для авторучок чор-

нила не буде. Щоденно ковтатимеш по снопу стержнів для кулькових ручок...

— Я буду скаржитись!

— А по мені, хоч і в небесну канцелярію. Це тобі не на землі, де до кожної супліки придивляються-приносяються, сигнал у ній бачать, їздять, перевіряють, роботи їм нема, казенні гроші тринькають. Тут — пекло, тут свої закони.

— Порядок завжди має бути, хоч у пеклі, хоч на землі.

— Чорт його розбере. Я ось тарабайківську автобазу згадав. А чому згадав? У зв'язку з покражею у мене справжньої, якісної коцюби і заміною її на цей цурпалок, абсолютно непридатний для продуктивної праці. Був у моїй біографії такий епізод. Послали мене на землю для підвищення кваліфікації. На тарабайківську автобазу. Головне моє завдання, яке було: перед рейсом підштрикувати водіїв сто грамів, а коли й більше випити. Щоб, значить, аварія сталася, а коли до аварії діло не дійде, то хай халамидники хоч прав водійських позбуваються. Да-а... Пити перед виходом у рейс я їх навчив. Добре пили. Було, перш ніж виїхати з гаража, один другого підсаджували, щоб у кабінку сів. Траплялися й аварії, але не так часто. А щодо відбирання прав, ту взагалі чортій-що почалося. Отої рурочки автоінспекторської, що в неї дмухати треба, тоді на землі ще не винайшли, а якийсь святий, в противагу мені, Старому Чортові, навчив водіїв випите заїдати щоб запаху не було. Пі-і-ішло діло! Чим вони тільки не заїдали! Хто пшоном, хто цибулею, хто мускатним горіхом. Забиває запах з похмілля, автоінспектори тільки руками розводять, а зробити нічого не можуть. В пеклі мною незадоволені, б'ють депешу: «Аварій мало, права майже не забирають! Ми за цим тебе командировали з пекла?» Тоді я зверх програми, так би мовити, на громадських засадах, навчив їх красти деталі один в одного або, на

крайній випадок, підмінювати. Пі-і-ішло діло! Крали, аж гуло! Той у того домкрат украв, а той у того монтировку, той у того розвідний ключ, а той у того цілий підфарник викрутив. Або скати лісі на нові міняли один в одного. І кінців не можна було знайти. Таксистами зайнявся. Навчив їх говорити: «Іду в гараж!», пасажирам грубити, здачі не давать, ще й на чай вимагати.

— І що ж? — професійно зацікавився Тхорянський.

— А ціле нічого. Коли не вважати, що начальство знімають раз за разом. І в тарабайківській автобазі, і в таксопарках. Вони крадуть, вони грублять, а начальство винне...

— Взагалі-то, — замріяно сказав Тхорянський, — для начальства немає нічого страшнішого, як звинувачення у аморалці. Скільки я таких сигналів нагору двинув, і завжди — в яблучко.

— Це відносно бабні?

— Точно! Досить, бувало, начальнику приязно всміхнутися своїй підлеглій, досить секретарці на день народження букетик нарцисів подарувати, я вже сигнальчик в плані аморалочки сусуль нагору, і за якийсь там тиждень пі-і-ішли комісії! Вже начальничок мій доводить, що він не верблюд. Доведе не доведе, то діло дев'яте. Головне, що вже ходу йому по службі нема, всі кажуть: «Диму без вогню не буває». І гарно так мені у всьому велося. Та ось останній мій начальник бурбоном виявився. Він на все йому підлегле жіноцтво левом рикав. От тоді до мене й дійшло, що він любаску на стороні завів. І під тим приводом, що його у міністерство викликають, серед робочого дня до неї шастає. Ну, я його вистежив. Не помилився. Він у «міністерство», а я слідом. Він на п'ятому поверсі у двері шасть, а я на дзвіночок натис — дззззінь: Думає, він вийде, коли ВОНА вийшла. Здоровенна бабица! Одразу зорієнтувалася, мене за комір — цап, стусана в одне місце, я гвинтом до першого поверху й пішов. Аж доки черепа

не проламав і суди не потрапив. А її ніхто і не судив, бо що доведеш?

— Ну, досить базікати, помічники мої прийшли на решті...

Епізод другий

Помічниками Старого Чорта були янголи, що перекантувалися на чортів, на ім'я Льока і Мока.

Справжнє ім'я Льоки було Леонід, а Моки — Мокій. Їх обох назвали по-модному. Льоку — янголиця-мама, а Моку — янгол-тато. У мами Льоки був дядечко Льока, а в тата Моки, в свою чергу, був тато Мокій.

Старий Чорт накинувся на янголів, що видавали себе за чортів, дорікаючи порушенням трудової дисципліни і звинувачуючи в пропажі-підміні коцюби. Потім наказав:

— Негайно займіться клієнткою із казана № 987. Там процедур і процедур. До кінця зміни всіх не переробите.

А з казана № 987 клієнтка Мирослава Чорнорота вже верещала:

— Де ви ходите, щоб ви ходили без голів. Щоб вам ноги повсихали, щоб вам руки наперед ліктями повивертало, щоб гулі попід очима повикидало, щоб вас короста взяла, щоб вам язика поприщило, щоб вам вуха на лоба пересунулись, щоб вам щетина на підощвах повиростала, щоб ви просвітньої години не бачили, як я ось її не бачу, щоб вам по більму на кожне око, а третє запасне на потилицю! Це такі порядочки?

Льока і Мока, заштовхуючи янгольські крила під спецодяг і на ходу мурзаючись у ваксу, не дуже щоб так і поспішали. У Старого Чорта були свої діла, і він не звертав уваги на помічників. Льока був настроений миролюбніше:

— Тітко, чого ви лаєтесь?

— Це я лаюсь? Виходить, я — сука? То твоя мама — сука, сукою народжена, і прабабка твоя була сукою...

— Та чого ж ви лаєтесь, тітко? Чим пізніше ми прийдемо, чим пізніше до роботи візьмемось, тим менше ви мук приймете...

— А не полаяйтесь ні з ким із самого ранку, ви думаєте, не мука? Та для мене це найпекельніша мука. А ви десь лазите, як стоноги, щоб по вас хробаки могильні вже лазили. Дав би господь бог, щоб його чорт забрав до холери...

— Ш-ша, тітко, будемо вважати, що ви вже відвели трохи душу, полаяли нас, зараз ми вас обслужимо по першому розряду.

— Моко,— запитав Льока,— а для чого ти в Старого Чорта коцюбу поцупив? Я бачив, як ти її вчора після зміни під комбінезон запихав...

— Бачив — і мовчок. Для чого! Я за неї гарні башлі вчора увечері мав. Правда, всі в ресторані просадив...

— Госпо... чи то пак, чорт його знає, кому б вона могла знадобитися? У людей тепер газ, електрика...

— А колекціонери для чого? О-о-о, ти собі навіть не можеш уявити, чого тільки не колекціонують люди. Трамвайні квитки, собачі ошийники, паворозки від зимових підштаників, каналізаційні люки, кружки Ейсмарха.

— Це ж що таке?

— От тобі й маєш, а ще вища освіта, — звичайні клізми. Етикетки від пляшок з олією (про винні пляшки я вже й не кажу), копії авізовок за електроенергію, корки від аптечних пляшечок, шипи від футбольних бутсів, використані гірчичники...

А з казана № 987 неслося:

— Щоб вам корови поздувалися, щоб вам свині подавилися, щоб вам кролі пооблазили, щоб вам курей вошва заїла, щоб вам качки потопилися, щоб вам собаки показалися, щоб вам коти всі глечики із сметаною

поперевертали, щоб вам відра в криниці потопилися і ви їх дістати не могли...

— Звідки у неї така се-ге тематика? — поцікавився Льока.

— А вона, перед тим як до міста приплестися, довгий час в селі жила. Так на чому ми зупинилися?

— На використаних гірчичниках.

— Колекціонують також гудзики, гаплики, старі зубні протези, оправы від окулярів...

— А пекельна коцюба у тебе по якій графі пройшла?

— Одна дамочка камінні щипці, кочерги і коцюби колекціонує. Вже їх стільки назбирала, що в квартирі їй ступити ніде, самі у ванній ночують. Я б їй і пекельний казан загнав, та як ти його винесеш через прохідну.

— Коцюбу, протє, виніс?

— Що — коцюба! Встромив за пояс ззаду, рівенько так пройшов як на параді. Коцюбу ж дамочці сплавив як річ, котра належала бабусі Пацюка... Пам'ятаєш, того що у Гоголя? Що у нього вареники з дистанційним управлінням були.

— Так Пацюк особа не історична! Літературний персонаж...

— Про це Гоголь знав, а дамочці звідки знати? З неї досить, що вона десь таке прізвище чула, надруковане було. Всучив за грубі гроші. Ех, і дав я вчора «дрозда» з однією янголицею в ресторані! Досі руки тремтять. Похмелитись не встиг. Завели пекельні порядки на землі: горілку продають тільки після одинадцятої. Йдемо, не репетуйте так. Аж у вухах лящить. От роботка. Я вже подумую, чи не податися в чистилище. У мами там брат...

— Не раджу. У мене там один товаришок працює, каже — бюрократизм заїдає, піди розберись, кого з чистилища в рай, кого в пекло...

— А щоб вам хати погоріли, а щоб вам окописька

пообвалювались, а щоб вам криниці повсихали. Це ви так ідете? Щоб ви сюди не дійшли і назад не вернулись...

Мока, не дуже зважаючи на ті прокльони і не дуже поспішаючи, розгорнув «історію хвороби» і ознайомився з призначеннями самого Люципера.

— Та-ак, значить... Першою процедурою йде: проколювання язика голкою. Вистроміть язика, тітко, скажіть: «А-а-а!»

Мирослава Чорнорота зробила, як веліли, але вже після першого ж уколу її язик заховався в роті і запрацював з потужністю локомотивного шатуна:

— Чим ти колеш, я тебе питаю? Чим ти колеш, щоб тебе кололо під серцем, щоб тебе кололо в печінці і селезінці...

— Колю корундовою, вічною голкою від стереофонічного програвача на дві колонки...

— А чим прописано колоти?

— Циганською голкою.

— То чого ж ти, синя холера тобі в бік...

— Де ж я вам візьму циганської голки? Цигани тепер таких голок не виделують, по вокзалах та по аеропортах вештаються.

— Коли вже чим є, щоб тебе проколело, як хруща, терниною.

Процедура провадилася далі. І знову, висмикнувши свого фіолетового язика з-під корундової, вічної голки, Чорнорота Мирослава заховала його в роті, і він у неї закрутився як пропелер турбореактивного лайнера:

— В язик прописано, а ти в губу вцілюєш! Щоб тобі на твоїх варгах повикидало болячок завбільшки з полукіпок...

— Руки тремтять, тітко...

— З перепою? — оживилася Мирослава. — Так за чим діло стало? Зараз вижену такої, що синім полум'ям горітиме. От і похмелишся.

— З чого ви її тут виженете? Тут, крім сірки, ангідриду, фенолу, смоли та кислот різних, нічого немає.

— Самогонку практично можна гнати з чого завгодно, — з фаховою гордістю заявила Мирослава Чорнорота. — От я, коли в селі жила, так гнала з чемериці, з мухоморів... Іншим разом думаєш: «Господи, це ж тюрма!» А вони п'ють, навіть не закусяють, тільки й того, що трохи піну пускають...

— М-м-м, там видно буде, — ухильно сказав Мока.
А Льока запитав:

— Тітко, а як ви в місті опинилися? Судом за самогонваріння запахло?

— Ні-ні, боже ти мій! Просто — урканізація...

— Ви хотіли сказати — урбанізація?

— Хай буде по-вашому! Якого дідька в селі сидіти, коли на буряки, на огірки та на іншу моркву студентів та різних кандидатів-аспірантів з міста привозять? У місті теж робочі руки потрібні. От я їх і доклала. Прийдеш у овочевий, моркви набереш і — на базар, а там дурепи хватають — домашня, мовляв, краща. Або сходиш на кладовище, назбираєш на гробках квітів, водою їх збризнеш і під Палац одружень — з руками рвуть. З магазинних яечок оцетом штампи постираєш і нсеш на базар. Жити можна було. Та життя трагічно увірвалося. Накупила дріжджів на предмет самогонваріння, прийшла з гостей, помилково замість цукерки шматок дріжджів з'їла, вони в мені забурлили, і розірвали мене. Хірурги кишки не могли позшивати докупи. Хірурги, називається...

Епізод третій

Вранці Старий Чорт спохопився, що знову в керованому ним пекельному цеху чепа.

Вчора пропала коцюба, сьогодні на місці не вияви-

лось спеціальної сковороди, яку розжареною належить лизати грішникам. До того ж поверхня сковороди була наче рашпіль.

Старий Чорт розкричався і гукнув своїх помічників Льоку і Моку:

— Це пекло, врешті-решт, чи це шарашкина контора, я вже не кажу про НДІ сільськогосподарського профілю в плані механізації сільського господарства. Вчора якийсь святий украв коцюбу, що значиться у мене на балансі, сьогодні немає сковороди!

— Знайдеться! — заспокійливо сказав Льока, хитро при тому глянувши на Моку.

— Знайдеться, знайдеться, — бурчав Старий Чорт, — вам все знайдеться! А тут літератор прибув, у нього процедур достобіса, але найголовніша — лизати сковороду. Он сидить в казані № 999. Посміхається, наче не в пекло попав, а у видавництво в гонорарний день...

— Зараз ми його обслужимо, — пообіцяли Льока і Мока, — поки там сковорода знайдеться, ми йому інші процедури, той...

І Льока з Мокою повагом рушили до казана № 999, де усміхався собі опасистий, лисий літератор. Льока запитав у Моки:

— Зізнайся, а сковороду ти — тю-тю?

— Мовчи!

— Та я по-дружньому.

— А коли по-дружньому — я. Пекла, клята, в одне місце, коли я її в штани пхав. Ще гарячою була.

— І на неї колекціонер знайшовся?

— Атож! Я її одному телепню загнав, який на сковородах спеціалізується. Я ж тобі говорив, що дурні колекціонують практично все. Злупив я з нього добру копіячину. Сказав, що це та сама сковорода, на якій цариця Савська смажила котлети царю Соломону. Ох і гультюли ж ми вчора в ресторані! Певен, що тут, у пеклі, стало холодно, а в раю спекотно.

Тут вони підійшли до казана № 999, з якому, як ка-
рась у сметані, млів новоприбулий літератор.

— Як вас звати? — запитали.

— Анатолій Олексійович, з вашого дозволу.

— Дописалися?

— А що?

— От зараз сковороду лизатимете.

— Е-е-е, голубчики мої! Я на своєму віку такі речі,
такі... місця лизав, що вам і з похмілля не присниться.
Іншому лизнеш, а воно, виявляється, не там. Знову
лизнеш — не так. Втретє лизнеш — знову недогода на-
шій бабі — не тоді лизнув.

— Що ж ви писали?

— Як всі. З віршів починав...

— А-а-а, — раптом пригадав ерудований Льока, —
це ж і в Котляревського, в його «Енеїді», щось там є
таке про поетів у пеклі, щось там у нього є таке про
авторів «поганих віршів...»

Анатолій Олексійович навіть образився:

— Ну-у, сюди я не за вірші потрапив. І взагалі, те-
пер не часи Котляревського. Тепер поети в пекло рідко
коли попадають. Тепер їх, в основному, в чистилище. А
там комісія по поезії розбирається — хороший був поет
чи поганий, в пекло його чи в рай. Так мільйон років
можуть просперечатися і до згоди не дійдуть. Тому не-
має поетів у пеклі, немає їх і в раю.

— Я ж тобі казав, — шепнув один янгол-чорт на вухо
другому, — що в чистилищі суцільна маруда. Робота
там нетворча, нецікава. Інша справа — у нас.

— Ну, а ви ж як сюди втрапили? — поцікавився
Мока.

Анатолій Олексійович саркастично всміхнувся:

— А хто вам сказав, що я сюди за погані вірші по-
пав? Я почав з віршів, але швидко дійшов висновку:
замість писати свої погані вірші, рентабельніше ляяти
чужі...

— Погані?

— Ах, жовторотики ви, жовторотики, — махнув випещеною рукою Анатолій Олексійович. — Життя ви не знаєте. От працюєте в пеклі, а того й не відаєте, що такого пекла, яке один літератор може другому на землі за життя створити, ніякий чорт не придумає. Чому ж ляяти обов'язково погані вірші? Можна й хороші...

— Але ж...

— Ніяких «але ж»! Припустимо, поет А написав хороші вірші, але він у поганих стосунках з літератором Б, який на цей час іде вгору. Ви лаєте вірші А. Коли захочеш вдарити собаку, палиця завжди знайдеться. І який же з того навар? Простий. А — неприємно. Б — дуже навіть приємно. Оскільки ж Б йде вгору, він не забуде неприємності, вчиненої А. Хто вчинив неприємність? Ви! От ви вже й обласкані Б, і вже ходите пупом вперед. І багато таких знаходиться, що вам з копита кидаються руку потиснути. В гості вас запрошують, в ресторан, на коньяк, партію в більярд вам програють залюбки. Проте за інших обставин, там-таки у більярдній, об вашу спину кия можуть обломати.

— За що? — обидва початкуючі співробітники пекла слухали Анатолія Олексійовича як заворожені. Вони розуміли, що в нього для їхньої практичної діяльності можна багато чого навчитися.

— А за те. Скажімо, ви необдумано рознесли в пух і прах книжку письменника В. І не взяли при тому до уваги, що: по-перше, у нього багато шанувальників, а по-друге, його донька виходить заміж за сина літератора Г. От вам і конфлікт. Мало того, що очікуються неприємності з боку літератора Г, бо він член редколи видавництва, шанувальники письменника В б'ють вас від щирого серця, ні вас, ні київ не шкодували, бо знають — ніхто не заступиться за того, хто осмілився образити потенціального свата товариша Г. Та-ак... Всього бувало. Але найбільше я полюбляв закриті рецензії...

— Це що ж, на них всі очі закривали? — запитав Льока.

— Ні-і... Навпаки, відкривали дуже широко. Особливо той, на кого така рецензія писалася. Але вам цього не зрозуміти. «Літературний процес — є літературний процес», — як любила казати одна рум'яна редактриса. Бувало, надішлють тобі книжку на рецензію. В розумінні — рукопис. Йому ще тільки ставати книжкою. І стане він чи не стане, від тебе багато залежить. Отже, пришлють рукопис... Прочитаеш... З п'ятого на десяте. Це, правда, тільки так говориться, що з п'ятого на десяте. Я, як правило, читав кожну сьому, кожну чотирнадцяту, кожну двадцять восьму сторінки. Далі, правда, ще рідше — ну там, кожну сорокову, кожну п'ятдесяту. Ну, от. Накидаєш два діаметрально протилежні варіанти болванок. І... в кулуари. «Літературний процес — є літературний процес», — як любила повторювати одна рум'яна редактриса. В кулуарах і дізнаєшся: літератор Ж не привітався з літератором Р (а у вас його рукопис на рецензії), зате в Будинку творчості літератор Р живе поруч і обідає за одним столом з літератором З. От і крутись, як карась на сковороді. Бо — Ж і З, в розумінні впливовості, майже рівноцінні-рівносильні. Мусиш писати обтічну рецензію. Щоб всі були задоволені. Це не так важко, як вам здається. У видавництво яку нісенітницю не принеси під виглядом рецензії — все одно оплатять. За сорок років моєї літературної діяльності не пам'ятаю випадку, щоб комусь закриту рецензію не оплатили. «Літературний процес — є літературний процес», — як любила казати одна рум'яна редактриса.

— Ну, досить! — гримнув добросовісний Льока. — Вам за ваші художества належить лизати гарячу і кострубату сковороду. Поки вона знайдеться, лижіть електричну плитку.

Анатолі Олександрович знизав плечима, лизнув роз-

ЦЕНТРАЛІЗОВАНА
БІБЛІОТЕКА

Торомовського ву
Бібліотека-бухгал

жарену спіраль, і вона під його язиком, розсипалася на друзки.

— Питання будуть? — по-гусарськи звів брови літератор. — А то я вам далі розповідатиму...

— Розповідайте, — принишкли кандидати в чорти.

— Найкраще гризти письменника за життя і хвалити його після смерті. Я так і робив. «Літературний процес — є літературний процес», — як любила казати одна рум'яна редактриса. Про мене один поет з цього приводу навіть епіграму написав, яка починалася словами: «Правдива повість про принциповість...» Епіграму так і не надрукували. Я особисто редактора переконав не кидати тінь на критику. Як я сюди втрапив? З досади вмер. Розумієте, тридцять п'ять років їв поїдом одного письменника. Я його їм, а він пише, я його їм, а він пише. Три інфаркти переніс. І пише... Ну, четвертого не переніс. Помер. І я його вже почав забувати. Коли минув який час, покійника називають у пресі відомим. Ще якийсь час минув — посмертно присвоюють премію. Та цього мало. Вчора розгортаю газету, читаю про нього: «видатний...» Тут моє серце не витримало. Розірвалося...

— Стривайте, стривайте, — спохопився Мока, — вам за вашу писанину ще належить викручувати руки ліктями наперед...

— Отак? — запитав, усміхаючись, літератор, і його руки скрутилися, як мокрі рукави сорочки, яку господарка виймає з пральної машини. — Ха-ха! Руки наперед ліктями викручувати! Нічого смішнішого не могли вигадати! Ми, літератори, знаєте, як один одному руки вміємо викручувати? А це ви бачили?

Анатолій Олексійович вистромив з казана ліву ногу і почухав себе нею за правим вухом. Потім з комбінезона Льоки вихопив кулькову ручку і ногою ж на сусідньому порожньому казані залишив свій автограф.

— Літературний процес — є літературний процес, — як любила повторювати одна рум'яна редактриса, — зачудовано в один голос сказали Льока і Мока.

Епізод четвертий

Льока і Мока пішли на обідню перерву. Моці їлося без апетиту. Знову напередодні, увечері, він добряче посидів у ресторані.

Зате у нього був апетит до філософії:

— Я так дивлюсь, Льоко, що ніякою карою пекло не може стати людині, котра на землі доброго слова не була варта. А вже засобом перевиховання, то й поготів...

Льока відсърбнув із пляшки кефіру:

— Чому ж? Мучаться...

— Му-чать-ся-я-я? Оцей мучиться? — Мока кивнув у бік казана № 777. — Цей, по-твоєму, мучиться? Та він як хропів на землі, нічого не роблячи, так і тут хропе.

— А що в пеклі робити? В пекло посилають не для роботи, а для мук, — розсудливо сказав Льока.

— Му-у-к? Що ти знаєш про муки і про характер людей? Ти бачив людей то в найоптимальніших, то в найекстремальніших умовах. А я, слава богу... Перепрощую, слава сатані, попоходив по землі, всього набачився. І прийшов до висновку, що справжній роботящій людині (ну, тут ти таких не побачиш) можна створити пекло й на землі, заважаючи їй по-справжньому працювати. Мої предки влаштували мене в один НДІ... Це коли я з раю чкурнув, не побажавши праведникам догоджати... Знаєш, в раю теж пекло для тих, хто звик все життя працювати. Скучища-а-а! Аж вилиці судомить. Один праведник вирішив бодай гурток художньої самодіяльності організувати... До того він уже організував гурток «Умілі руки», так йому дали по руках. Ну, він у самодіяльність вдарився. Такий, знаєш, ме-

тушливий пенсіонер, з тих, що їм до всього діло є і ніколи їхня хата скраю не буває. Заборонили... Куди-и-и! Сам святий Петро прибїг, розкричався: «А святі архангели з трубами нащо? Яка ще самодіяльність? Це вам не на землі. Сидить і слухайте, як архангели музику з оперет Якова Цегляра на трубах виконують...»

— Ти щось про НДІ говорив? — нагадав Льока.

— А-а-а... Маруда, брат, страшно згадати. На мое нещастя, там у батька рука виявилась... Взяли мене. Я більше місяця протриматись не міг. Розумієш, один ходить з кабінету в кабінет, закурити просить. І не тому, що не має чого закурити чи скупий, своє береже, а щоб зачепити, розговорити людину. Знаєш, слово за словом — дивись, до обіду сидить і з канцелярських скріпок ланцюжки робить. А ще одна — старший науковий співробітник, до речі, цілі дні тим тільки займається, що на спицях плете. І так, кругом-бігом, на весь НДІ один-єдиний кандидат наук працював. Так йому заважали працювати. Він, дивак, мало не плакав, слово честі. Ото, бувало, сідає за якісь графіки-креслення, профорг приходить і уповноважує його на збір грошей...

— Яких?

— А-а-а, ти земні порядки погано знаєш. Гроші, наприклад, збираються на відзначення такої події, як поява першого молочного зубика у молодшого хлопчика старшого наукового співробітника. Ходити по кабінетах, збирати по карбованцю ніхто не хоче, хоч випити на «міждусобойчик» прийдуть усі, от кандидат наук, відклавши невідкладні справи, і никає з кабінету в кабінет, збирає по карбованцю. А там на кагати його кинуть. Перебирати гнилі буряки. Бо ж ніхто не хоче їхати. Той доведе, що в сільському господарстві нічого не тямить, той довідку від лікаря принесе. За того та-туть подзвонить...

— Ну, обідня перерва скінчилася, — сказав Льока, — пора їм влаштувати пекельне життя.

— Ледарю ти нічим не дошкулиш. Коли його на землі не зуміли проїняти, то й у пеклі йому буде рай.

— Де його особиста справа? Ага, ось... Сонько Григорій Гордійович. «Історія хвороби». Ось... Процедури — кипіти в смолі. Тьху ти, чор... пробачаюсь бог. Смола кипить, а він спить. Грицю, Грицю, прокидайся, мучитися треба!

Грицько Сонько розплющив одне око, потім друге. Він аж запух від сну.

— А-а, громадяни персонал? Переверніть мене на другий бік, ви за що гроші получаете?

— Ти сам не можеш? Дивись, лівий бік вже зовсім підгорів. Перевертайся сам, у нас коцюби нема.

— Ліньки...

— Та ти що? Пече ж смоляка...

— Гріє. А перевертатися? Не вийде. Як зараз пам'ятаю, працював я в колгоспі водовозом. Бочка велика, від поля до ставка далеко. Поки сюди, поки туди, можна й виспатись. Тільки мулько. Ляжеш на бочці одним боком, не встиг від'їхати, вже так бока намуляє, що хоч плач — треба перевертатися на другий. Аж сльози, бувало, течуть, так на другий бік перевертатися ліньки. А мусиш. От одного разу я так невдало перевернувся з боку на бік, що й бочку перекинув. Ну, було-о-о! Кони — навітки, бочка — куди клепки, куди обручі, а мене увільнили від обов'язків. Але ж трудовлаштувати мене якось треба? Треба! От бригадир мені й придумав посаду... А щоб мою людську гідність не принизити, назвав її: «інспектор-об'їздчик плантації технічних культур». А мені що? Це щоб я об'їздив соняшникове поле. Щоб горобці і граки соняшників не дзьобали. Дали мені шкапу. Та така вона худа й ребриста, спина — наче рубель. На ній не заснеш, з неї не впадеш. Про техніку

безпеки бригадир теж подбав, йому через мене в тюрму сідати не хотілося. Ну, а соняшника я собі виберу здоровецького, як у діда-пасічника бриль, на межі саду, хлопців-пастушків гукаю: «Хлопці, а обмолотіть ви мені цього соняшника, так дам закурити». Гарно жилося... Тільки жінка від мене пішла. При розподілі майна я всі перини і подушки у неї, стерви, відсудив. Хай зна, з ким діло має. Правда, після того я в місто подався. Там роботи — навалом. Куди не прийди, з руками хватають. Влаштувався я на одному заводі, в одному цеху. В обов'язки мої входило в певний час вмикати і вимикати рубильник. Ну, першого ж дня, тричі рубильник виключивши, я заснув. З ким не буває? А від того, що я вчасно рубильника не торкнувся, у них, в цеху, якесь залізне начиння горіти почало. І скажіть ви мені, як воно так трапляється — залізо, а горить, ще й синій дим іде. Ну, мене з роботи — за власним бажанням. Майстер, правда, погрожував: «Тебе б до суду притягти, так... Я ж і винним залишуся. До того ж ліньки мені». Бачите, не я один на світі такий.

— А до нас як потрапив? — запитав Мока.

— Я в рідний колгосп повернувся, на баштан сторожем мене взяли. В курені згорів. Лежу, курю, а від цигарки жаринка на соломі і впала. Лежу і гадаю: «Займеться солома чи не займеться?» Зайнялася. Тоді лежу й міркую: «До мене вогонь дійде чи ні?» Дійшов. Припікати почало. Так ліньки з куреня вилазити. Мене припікає, а я думаю: «От ледарі собачі, нема того, щоб котрийсь прибіг та відро води плюснув». Відра води і вистачило б, от щоб я з цього казана не виліз. Але ніхто не прибіг і не хлюпнув. Полінувалися на баштан бігти. От я й згорів ні за цапову душу...

— Тут утечка смоли з казанів, — непомітно підійшов Старий Чорт, — а ви замість того, щоб аврал оголосити, лясні точите.

— Чи не хочете ви, — подав єхидний голос з казана

Грицько, — щоб і я в трудовий процес включився? Так на мене не надійтесь!

— Не хочемо! — відрубав Старий Чорт. — Ти тут такого наробиш, що пекло з раєм місцями поміняються. Кипи там собі, без тебе впраємось.

Епізод п'ятий

І Старий Чорт з допомогою своїх помічників Льоки і Моки таки знайшов причину «утечки» смоли з казанів.

Найперше було піднято технічну документацію, потім інші документи.

Старий Чорт пожвавішав:

— Бачите, салажата, в чому тут заковика? Ці казани, виявляється, на землі робилися...

— Як на землі? — здивувалися Льока і Мока.

— Дуже просто. Був собі такий заводик місцевого значення, який клепав казани для «Шосдору», щоб у них смо... пробачаюсь, асфальт кипів. От одного разу приїхав замовник, глянув на готову продукцію і тільки руками сплеснув: «Та хай її чорти заберуть, хай вона крізь землю провалиться! Натє рекламацію!» В недобрий час наші з вами колеги (я ще не встановив хто!) почули оте: «хай її чорти заберуть», сприйняли ці слова буквально, і... продукція провалилася крізь землю. Краще б, правда, адміністрація того заводу на чолі з директором під землю провалилася.

— А як прізвище директора? — запитав Льока.

— Якийсь... м-м-м, — Старий Чорт порився в документації, — якийсь Безрукий Євген Іванович.

— Та він же у нас в казані № 333 сидить — зрадів Мока.

— Справді? — не повірив своїм вухам Старий Чорт.

— Можете самі переконатись. О-о-он у тому кутку.
З його казана утечка смоли найбільша.

— Він що, справді, м-м-м... безрукий?

— Та ні, обидві руки при ньому.

— Ходімо! — грізно наказав Старий Чорт.

Клієнт казана № 333, Євген Іванович Безрукий, сидів у казані (смола йому вже й пупа не покривала) і приязно дивився на адміністрацію пекла, яка наділила його персональною увагою.

Тихе умиротворення і земна філософічність залягли на його вузькому чолі.

Це був вираз людини, яка бачила на своєму віку все: догани, зняття з роботи, зняття просто і «за власним бажанням». Між цими акціями — виклики на килим, протирання з пісочком, намілення шії, критику знизу, критику згори, критику з усіх боків, сотні останніх попереджень.

Хто і чим міг би залякати цю людину? Тому Євген Іванович ясними, трохи стомленими очима дивився на Старого Чорта і терпляче чекав, що він скаже.

— Ваша робота? — спитав Старий Чорт, окинувши пильним поглядом весь простір, де протікали казани.

— Взагалі-то моя, але...

— Що — «але»? — Старий Чорт зсунув вертикальні брови до перенісся.

— Ви б мали зважити, що кінець місяця, кінець квартала, запарка із субпідрядниками, плінність кадрів... Словом, те, що на землі називають «об'єктивними причинами».

— Це — на землі називають, а тут вам не земля, а пекло. Я вам покажу, де раки зимують...

Старий Чорт ще довго бушував, погрожував накинути Євгену Івановичу Безрукому зайвих сто тисяч років кипіння в казанах із смолою, тільки не в казанах його власного виробництва, а в добротних — звідки й

крапелька смоли не витече, і температура не впаде й на градус.

Потім покликав до свого службового кабінету Льюка й Моку і дав їм такі вказівки:

— Ти, Моко, по наших каналах добудеш все, що цей... ну, котрий з казана № 333, на землі понавиготовлював. Чує моє серце, що він на землі не тільки казани клепає. Його з роботи на роботу, із системи в систему довгенько перекидали, доки він до нас попав. Такі мені вже зустрічались. А ти, Льюко, придумаєш, як предмети, ним же виготовлені, тут, у пеклі, окрім смоли киплячої, до нього застосувати. Хай це буде йому додатковими муками.

— Слухаємо, шеф!

— Та не поспішайте так, ніби вам хто в черевики гарячої смоли поналивав. Слухайте далі. Не спускайте ока з того, що в казані № 789 сидить, з ябеди і анонімника Тхорянського. Бо тільки око з нього спусти — він обов'язково сигнальчика катане. На самий низ. До самого. А нам при такому розгاردіяші ще тільки комісії не вистачало.

— Та що ви, шеф! Де він папір візьме! Та в наших пекельних умовах будь-який папір на попіл перетвориться. Нічого в нього не вийде.

— Ви, будь ласка, мені не перечте. Я більше вашого на світі прожив. Таких типів, як цей Тхорянський, добре вивчив. Він на власній шкурі анонімку надряпає і не кліпне. Тим паче що чорнило у нього дармове.

— Слухаємось, шеф!

І кандидати в чорти покинули кабінет, щоб виконувати доручення.

Мока радів. Він думав: «Серед усіх предметів, виготовлених цим... Безруким, невже не знайдеться нічого такого, чого не можна було б всучити колекціонерам на землі. Перепаде мені деяка дещиця».

Льюка був настроений менш оптимістично. Він не

знав, як застосувати продукцію Безрукого в якості знаряддя для тортур. Як виконати завдання Старого Чорта?

І ось Мока натис на пекельні канали, і з землі почали надходити товари, свого часу виготовлені під керівництвом Безрукого.

Так, Старий Чорт не помилився. Безрукий очолював не лише заводик по виготовленню казанів для асфальту. Виявилось, що він працював і в харчовій промисловості.

Тому через день Мока хвалився Льоці:

— Ну, брат, потекла грошва! Хоч у мене й чималенький досвід, але навіть я не думав, що серед колекціонерів є стільки дурнів, яким нікуди гроші діти і які захаращують свої помешкання різним мотлохом. Ось дивись, що це, по-твоему?

Льока покрутив загадковий предмет в руках:

— Якийсь камінець, по-моему...

— Камінець, камінець! Який же це камінець? Це пряник. Такі пряники на землі випікала очолювана Безруким кондитерська.

— І ти усукав це... якомусь колекціонерові як мінерал?

— Для чого? Я продав пряник як пряник. Тільки сказав, що цей пряник знайдено серед розкопок в одній із єгипетських пірамід.

— Що ж колекціонер?

— Вхопив обома руками і сказав, що тепер йому все ясно. А коли я запитав: що ж, власне, ясно, він відповів, що ясно, чому фараони помирили у розквіті літ. Після таких пряників... сам розумієш...

— А це що таке?

— Це я сплавив одному телепню як метеорит. Причому рідкісний. Без домішок заліза та вуглецю.

— А насправді це що?

— Насправді — халва.

— Халва? Бути того не може!

— Я б і сам не повірив, коли б не прийшло все це по наших каналах в супроводі технічної документації. Як є — халва. А чоботи які я накинув одному колекціонеру! Чудо, а не чоботи! Між іншим, наш Безрукий на одному відтинку своєї трудової біографії був директором взуттєвої фабрики. Бачив би ти ці чоботи! З того артикула, що на kota великі, а на собаку малі...

— І що ж ти?

— Кажу ж, накинув одному колекціонеру як чоботи, які загубив шведський король Карл XII, коли тікав з-під Полтави.

— Добре тобі, — зітхнув Льока, — а як мені бути?

— Візьми для початку оце. За артикулом, ложка столова, насправді ж — краї такі гострі, що він собі нею рота поріже, от тобі й пекельні муки. Ще дещо можна підібрати...

...За годину Старий Чорт бушував так, що аж пекло здригалося:

— Це, по-вашому, пекло? Це, по-вашому, інституція для пекельних мук? Це — комбінат побутового обслуговування! Ви усучили йому ложку, а він її використав замість бритви. Сидить собі, голиться і в ус не дме. Ви увіпхнули йому решето його виробництва, а він з нього воду п'є. Ви утелющили йому каструлю його виробництва, а він собі з неї душ зробив! Звідки у Мирослави Чорноротої мармелад узявся? Вона ж, ви кліпнути не встигнете, самогону нажене.

— То смола!

— Дурниці! Я дивився в накладну, то мармелад виробництва Безрукого!

Епізод шостий

Старий Чорт розбушувався до тієї межі, за якою починається вже справжня істерика:

— Самогонниці в казан потрапляє мармелад... Ну, добре, він бракований. Але ж самогон можна гнати з чого завгодно. Бракороб Безрукий влаштовує собі душ із каструлі власного виробництва, в якій більше дірок, ніж в небі зірок. Звідки в пеклі вода? Звідки, я вас питаю? А звідки анонімник і ябеда із казана № 789 Тхорянський, роздобув папір? Та ще й такий, що в пекельному полум'ї не горить. Маю незаперечні докази, що він уже шарахнув сигнальчик на самий низ. І взагалі, в пеклі діється щось не пекельне, а таке, чому і назву підібрати важко.

Льока почухав ніс і зробив таке припущення:

— Маю підозру, що в усьому винен клієнт із казана № 555, Василь Іванович Мастюк.

— За що потрапив до нас?

— Брав «на лапу», давав «на лапу», гендлював, міняв, вимінював...

— Ага, — пригадав Старий Чорт, — це той, що йому, крім обов'язкової програми, ще п'ятсот разів кувалдою щоденно «на лапу» належить?

— Той самий. Великий комбінатор і дуже комунікабельний грішник.

— Марш обидва до нього, — наказав Старий Чорт своїм помічникам, — і оскільки смола з цих бракованих казанів витікає і не тримає певної температури, отоварте його кувалдою. Не п'ятсот разів «на лапу», як записано в процедурному листі, а тисячу.

— Ми ж собі руки поодмахуємо, — заперечив ледачкуватий Мока, — ми ж не професійні молотобійці...

— Нічого, даватимете йому «на лапу» по черзі. Ти стомишся, Льока тебе підмінить, Льока стомиться, ти його підміниш. Тільки не вступайте з ним ні в які контакти. Комунікабельний... Я тут не перше тисячоліття, набачився вже таких комунікабельних. Він вам так баки позабиває, що не ви йому кувалдою «на лапу» даватимете, а він вам!

...І Старий Чорт не помилився.

В казані № 555 сидів непримітний собі лисуватий чоловічок із мишачими очима. Він зустрів обох помічників Старого Чорта, як своїх близьких і рідних:

— Прийшли давати «на лапу»? Дивіться, як мені її розплескали!

Він вистромив із казана праву руку, яка справді була розплескана завбільшки з шуфлю, якою вугілля розвантажують.

— Вам сьогодні належить тисяча кувалд «на лапу», — похмуро сказав Льока, пам'ятаючи настанови Старого Чорта — ніяких контактів, служба є служба.

— Та хоч і дві тисячі! Я вже звик. Не розумію тільки, чому ви гатите кувалдою лиш по правій руці...

— А що? — запитав допитливий Мока, який був не від того, щоб увійти в контакт з такою цікавою людиною, як Мастюк Василь Іванович.

— А те, що ви б мені мали так само розплескати і ліву руку, як і праву. Бо у мене завжди ліва відала, що права діяла, і навпаки. А крім усього, лівою я теж давав «на лапу»...

— Чому? — Льока втрутився в розмову, забувши перестороги Старого Чорта. Видно, молоді кандидати в чорти були безсилі перед комунікабельністю Василя Івановича Мастюка.

— Чому? — перепитав Мастюк. — А коли клієнт лівша попадався, то як накажете діяти мені, щоб клієнта не образити? Я тоді лівою давав на ліву «лапу». І клієнтові було приємно вдвічі. От тому у мене ліва варта правої.

— І все ж я не розумію, як відбувався цей процес — «дати» — «взяти», — знизав плечима наївний Льока.

Мастюк добув з надр казана ліву руку і, стиснувши її в кулак, поклав на праву (зараз було особливо помітно, наскільки правиця більша від лівої, більша —

бо розплескана кувалдою), а на конструкцію з двох кулаків обіпер підборіддя. І хоча він був маленький, непримітний і до того ж сидів у казані, а Мока і Льока стояли, височіючи над ним, подивився на них згори:

— Чортенята мої милі, а що ви взагалі знаєте? Що ви тямите, що робиться на цьому і на тому світі? Все людство ділиться на три категорії: більшість (і переважна!) таких, що не беруть. Хоч плач, не беруть! Вже так помордуєшся з ними іншим разом, вже так попомучишся, а вони не беруть, чорти б їх взяли (даруйте великодушню), і діло не вигорає. До другої категорії належать ті, що самі не просять, не вимагають, але не відмовляються (хіба що трохи покомизившись, для годиться) і... беруть... Беруть, що їм дають. Надбавки за шкідливість не вимагають. До третьої, правда, найбільш нечисленної категорії людства, належать ті, в кого на лобі написано: «Хоч дай, хоч видеру».

— Так і написано? — здивувався наївний Льока.

— Читати треба вміти, — наставницьки буркнув Василь Іванович Мастюк. Читати треба вміти, чортенята ви мої любі. Бувало, прочитаєш у нього на лобі: «дай» — і пропонуєш певну децицію. А він вп'ятеро проти того, що ти пропонуєш, заламує. З одного боку — приємно, що діло таки вигорить, бо маєш справу з діловою людиною, але з другого боку... От ви мене по правиці кувалдою лупцюєте, так це дотик метеликового крильця в порівнянні з тим, як ми один одного: долоню об долоню — лясь, лясь, лясь — торгуємось до сьомого поту...

— А результат який? — запитав Льока, зовсім забувши, що вони з Мокєю наперемінку мають лупити кувалдою по руці хабарника-комбінатора.

— Як правило, результат позитивний. Я трохи набавлю, він трохи спустить, тож зійдемося у ціні. Рідко траплялися такі впертюхи, яких з першого разу штур-

мом взяти було неможливо. Ну, я таких на кульгавій кобилі об'їздив...

— Як це?

— А-а-а, це довго розповідати, та навряд чи зразу й зрозумієте. Що ж, прийшли зі своєю кувалдою, лупцюйте...

Але ні Мока, ні Льока не поспішали здійснювати екзекуцію, записану вогненними літерами в «Процедурному листку». Скориставшись тим, що Старого Чорта поблизу не було, Мока, котрий збирався не тільки в раю чи пеклі зробити кар'єру, відклавши кувалду набік, поцікавився:

— А що написано на лобі в того... ну, в того, що не бере?

— Хм... Тут все так хитро обертається, що лоба його можеш і не побачити. В кабінет до нього пхатися нічого, однак діло не вигорить. З приймальної все видно. Заходиш у приймальню... Секретарка ввічливо запрошує тебе сідати. Зверніть увагу на дві деталі: «ввічливо» і «сідати». Ввічливо, бо тут порядки такі. Рівне ставлення і до того, що може «дати», і до того, що не може «дати». Насправді ж це перша ознака, що тут не беруть. А «сідати»... Ви вже самі розібралися, що в приймальній є вільні стільці, відвідувачів небагато. Зрозуміло, що начальних їх «розшиває» швидко, без бюрократизму, ніякого торгу по той бік дверей нема. Такому «куку в руку» не встроиш. Він, чого доброго, і міліцію гукнути не полінується. Все всередині в тебе обривається, тобі вже не хочеться сідати, але ти ще не залишаєш надії, під'їздиш до секретарки, намагаєшся підлеститись якимось презентиком, з того артикула, що жінкам подобається, що беруть вони такі речі безвідмовно. А ця... не бере. Так і знав! Тут порядки такі. Всі, від секретарки до начальника, не беруть. Хоч гопки скачи, а не візьмуть. Я, як правило, одразу ж залишав стіни таких кабінетів. Навіть до

начальника не заходив. Що толку заходити, коли він не візьме і діло не вигорить?

— І що ж, так і не вигорало?

— Траплялося, що не вигорало, а траплялося, що й вигорало. Знаходив маленького чоловічка з липкою лапою, такого, що від нього, на перший погляд, нічого не залежить. Але коли розібратися, то залежало, і багато залежало. Головне — в потрібну хвилину зробити потрібну «вещь». Бодай з повітря...

— Як фокусник?

— Ха-ха-ха! От даєте, киші можна порвати від сміху. Що — фокусник? Та у нього ж все матеріальне, заготовлене зарання. Кріль до пори до часу в циліндрі сидить захований, сто метрів мануфактури під фракком тугенько намотані. Різні там стрічки, бенгальські вогні — все в натурі наявне (от зробіть лишень ревізію, так і лишки знайдете), все чекає свого часу. Хе — фокусник! Побув би в моїй шкурі фокусник, побачив би я, якої б він заспівав. Тут починаєш на голому місці. Але знаєш, що у потрібного чоловіка зуби болять. А в тебе — чудесний дантист знайомий, він тобі по гроб життя зобов'язаний, бо ти його доньку у хореографічне училище увіпхнув, а в донечці мало не шість пудів живої ваги. До потрібного чоловіка інший потрібний чоловік моститься, у нього теж зуби болять... Ти їх у дантиста і зводиш... А коли у людини зуби болять, вона на все готова. Беріться до кувалди, Старий Чорт іде. Тільки розплющуйте ліву, щоб вони однако-ві були.

— Хіба вам неоднаково? Ви що, збираєтеся звідси вийти?

— А чом би й ні?

Епізод сьомий

У Старого Чорта був великий клопіт.

І хоча Старий Чорт ще з початку своєї чортячої кар'єри взяв собі за золоте правило не розмовляти з клієнтами пекла, ні в який спосіб з ними не контактувати, сьогодні він вирішив це золоте правило порушити. Йому була потрібна консультація...

Отож він попростував до казана № 456, де відбував своє покарання Радій Танталович Всехорошко.

Злодійкувато озираючись, Старий Чорт підступився до казана № 456.

Радій Танталович Всехорошко зустрів його дуже люб'язно. Сяючи двома рядами золотих зубів, граючи солодкими, медового кольору очима, огрядний, статечний Всехорошко був сама увага і сама люб'язність.

— Чим можу служити? — нахилив він по-пташиному голову.

— Взагалі-то тут служимо ми, — насупився Старий Чорт, який не звик залежати від будь-кого, а тим паче від клієнта, якому належало довічно кипіти в смолі.

— Я шаную субординацію, — заспокоїв його Радій Танталович.

— Добре. Ви, звичайно, пам'ятаєте, що, окрім загальної програми — кипіння в смолі, вам, як окомилувачу, кожного дня трічі на день приписано замилювати очі найїдучішим милом?

— А, так, так.

— І ви, мабуть, звернули увагу на те, що з учорашнього дня вам хоч і замилюють очі, але... м'яко кажучи, — ефект не той...

— Так, так, я звернув увагу. Мило не дає шумовиння і ні трішечки не щипає очі...

Старий Чорт ніяково переминався з ноги на ногу і нарешті сказав:

— Це я розпорядився вживати мило, яке ми нещо-

давно отримали по наших каналах із землі. Мило — виробництва відомого бракороба Безрукого. Он його казан. Бачите, він голиться столовою ложкою свого виробництва. Таку ложку ні на землі, ні в пеклі ніхто не наважиться всунути в рота. В неї такі гострі краї, що язик відчикрижиш, незчуєшся й коли. А голитися такою ложкою — будь ласка. Так от, мило теж його виробництва. Тому ніякого шумовиння і за очі воно не щипає...

— Я оцінив це! Чим можу стати в пригоді? Анонімка?

— Боюсь що так. Свої чорти мені натякнули, що з дня на день до мене прибуде комісія з перевіркою...

— Ох уже ці комісії, — співчутливо покрутив головою Радій Танталович. — Як вони мені обридли! І перевіряють, і перевіряють... Але майже немає такого випадку, щоб отрута не мала протиотрути.

— Досвід у мене малий в цих справах, — зітхнув Старий Чорт, — взагалі ніякий.

— А я для чого? — сплеснув руками Радій Танталович так, що аж смола бризнула на всі боки. — Поділюсь досвідом. Найперше — профілактика. Може, у вашому випадку, такий варіант трохи й припізнівся, але все одно вислухайте. От ви знаєте, що вас мають перевіряти...

— Та не знав я, — Старий Чорт скорботно почував правою ратицею хвоста.

— Я беру відповідно до прикладів із землі. І не бачу того, щоб земний досвід не можна було застосувати в пеклі. Так от. Не чекаючи комісії, перевірки, ви рапортуєте нагору...

— Пізно вже...

— Рапортувати ніколи не пізно! Як зараз пам'ятаю, був я тоді директором радгоспу. Рапортую нагору, що першим у районі, ба, навіть в області, приступив до збирання кукурудзи. Знаю, що приїдуть перевіряти,

Як приїдуть? Та вздовж поля поїдуть і, з машини не виходячи, поїдуть їсти рибальську юшку. Я спеціально для цієї юшки тямущого діда тримав на ставці — агронома. Ну от. Проїхали вздовж лану: лежить кукурудза...

— Як же ви встигли?

— Та дуже просто. До двох тракторів прив'язав (тобто сам я не прив'язував, це не моя прерогатива — наказав прив'язати) довгу залізничну рейку. Пі-шли мої трактори паралельно полем. А рейка так і валить кукурудзу до землі, так і валить. Лежить собі кукурудза, наче зібрана, і все в ажурі. Комісія ж тим часом рибальську юшечку сьорбає...

— Гм. Сам чорт до цього не додумається.

— При чому тут чорт? Просто діло житейське. Або в іншому вже радгоспі... Мене з того перевели за деякі недоробки. Так у іншому радгоспі я цукровий буряк раніше всіх зібрав. Як? А дуже просто. Бачу — інші підпирають, а у мене буряку невикопаного залишається понад сто п'ятдесят гектарів. Так я його... наказав приорати. Був буряк — і нема буряка, поле зорано. Піди доведи. І відрапортовано.

— Але це ж... Це ж...

— Що — «це ж»? А ви не подумали, що по моему рапорту вже теж хтось відрапортував? І йому тепер, щоб не пошитися в дурні, назад ходу нема. Ну, написали на мене сигнальчик. А я — контрсигнальчик. Та так його гарно завернув, що піди розберись, де правда: чи в сигнальчику, чи в контрсигнальчику. От і вам би так...

— У нас трохи не та специфіка, — зітхнув Старий Чорт.

— Ат, облиште. Головний принцип скрізь зберігається. Як зараз пам'ятаю, кинули мене на нафтобазу...

— Скажіть мені, — якось дуже просто, з людськими інтонаціями, запитав Старий Чорт — скажіть мені, чому це у вас на землі так заведено, що...

— Що «що»?

— А те — обкаляється чоловік, зсобачиться так, що проби на ньому ніде ставити, ну, вже десятки разів доведено, що ні до чого він не придатний, так замість того, щоб кинути ним об дорогу, його кидають на інше, часом ще відповідальніше місце?

Всехорошко делікатно позіхнув, ледь-ледь вилиці у нього ворухнулися:

— Що тут пояснювати? Одне діло — номенклатура, а друге... Зважте й на інертність мислення деяких людей. От мене зняли в одному місці... Найлогічніше, на мене слід було б махнути рукою: «Хай сам трудовлаштується. У нас безробіття немає, а до керівних посад його (тобто мене) на гарматний постріл не можна підпускати». Але так не буде. Бо обов'язково хтось нагорі розсудить: «Ну й що ж, що погорів? Зате тепер він знатиме, почім дюжина гребінців. Тепер він набрав у вуха води. Тепер він на холодну воду дмухатиме, щоб не обпектися. А найголовніше — знаємо, чого від нього ждати. Наперед знаємо, якого він коника вступить. А візьми нову людину, хто його знає, на що вона здатна?» От цим і пояснюється все. Так у вас неприємності? Сигнальчик? А ви контрсигнальчик — чик! Рапорт! Та такий, що витриманий у тонах олійних фарб. Різні акварелі-пастелі тут ні до чого. Тут все горіти повинно...

— Пізно контрсигнальчик. Поки він дійде, комісія вже тут буде.

— Тоді на звітність налягайте. Дуже маловірогідно, щоб комісія весь ваш цех взялася перевіряти. Але серед комісії обов'язково знайдеться хоч один буквоїд, якому подай документацію, і все тут! Аби цифра була справна. Як зараз пам'ятаю, коли я в медицині працював...

— То ви й людей лікували?!

— Ні, слава богу, до цього не дійшло. Але в очікуванні нової посади, щоб стаж був безперервний, я влаш-

тувався заступником головлікаря по адміністративно-господарській частині одного лікувального закладу. То я знав, що там у нас на медичному фронті робиться. Приїздить, скажімо, комісія. І одразу ж до історій хвороб. Що там записано, де там записано, як там записано? Головне — щоб все було записано, а як воно там лікувалося, то діло дев'яте. Один лікар лікує гарно, а на різну канцелярію часу мало залишається, от його і продирають з пісочком: чому документація не в порядку? Другий лікує сяк-так, зате пише, як Драйзер. Такого завше по голівці поглядять. А в кінець історії хвороби ніколи й заглянути: вилікували хворого чи залікували, не суть важливо. Головне — документація...

— Ну, ми на це наляжемо!

— Потім, треба вміти прийняти комісію. Незалежно так, хоробро. Мовляв, у нас комар носа не підточить, ми ніякої комісії не боїмося. Тому, мовляв, не поспішайте комісувати, сядьте, відпочиньте з дороги, ще накомісуетесь. Та перекусить чим бог послав... Пам'ятаю, як керував я домобудівельним комбінатом. Нагору відрапортуеш, що все в повному ажурі, а в самого кіт не женився. Ще й приймальна комісія на поріг. Так у кожній новобудові у мене спеціально обладнана кімната була... Ну, як правило, жодна комісія далі цієї кімнати не йшла. Словом: документація, наочна агітація, щоб перший ряд казанів блищав, і... чорт вам не брат!

Епізод восьмий

І нагрянула в пекло комісія...

Старий Чорт з переляку дихав полум'ям і раз у раз гримав на своїх помічників:

— Температуру і тиск у казанах тримайте вище норми!

— Так може бути перевитрата пального і смоли, — застеріг його Льока.

— А як від підвищення тиску і температури котли порозносить до бісової мамі? — огризнувся Мока.

— Ти мені тут антимонію не розводь! Бач, фамільярність собі дозволяє: бісову маму все згадує! Ми повинні йти з випередженням графіка. Хай поважна комісія знизу бачить, що ми недаремно хліб їмо. А різні перевитрати в наступному місяці перекриємо. Економити будемо. Розумні люди навчили мене, як це робиться. Казани теж лататимемо після того, як комісія піде собі геть. Де документація? Покажіть негайно! Мока і Льока кинулись виконувати наказ.

— Що тут у вас? Ну, невже так важно зайві нулики ззаду постави? Це ж одразу будь-яку цифру товарною робить! Хіба поганого навчав мене клієнт із казана № 456 Всехорошко Радій Танталович, кадровий окозамилювач, як цифри, особливо нулі, треба виправляти, де що ставити? А я хіба вам не казав?

— Зараз, зараз справимо!

— А подивіться на того, що в казані № 777... Як його прізвище?

— Сонько Григорій Гордійович. Ледар.

— Ви чуєте, він же хропе на все пекло? Комісія зачує, що скаже? Що тут у нас не пекло, а звичайний пляж?

— Ми вже ж його так підсмажували, так підсмажували, а він тільки крекче та ще плямкає уві сні. А щоб прокинутись і затягнути Лазаря, як це інші роблять: зжальтесь, мовляв, так цього за ним не водиться.

— Ледачий він дуже.

— А мені яке діло? Прописано йому мучитись, от хай і мучиться. Хоча б доти... доки комісія не піде геть.

— Добре, ми його попросимо прокинутись і трохи поянчати!

— А чим це тягне з казана, де Мирослава Чорнорота сидить?

— Ота самогонниця і спекулянтка?

— Не задавайте ідіотських питань! Баришні-незайманки у нас не сидять!

— Розумієте, трохи не догледіли, і до неї попала частина того мармеладу, що...

— Приїхали, приїхали... — зашелестіло пеклом.

Старий Чорт бігцем побіг до входу зустрічати комісію.

Вона складалася з п'яти осіб: трое чортів у сатанієському званні і дві молоді чортиці.

Найголовніший Сатана скорчив міну невимовної огиди і кивнув у бік казана № 987:

— Чим це у вас несе на все пекло? На розжарену сірку не схоже, на гарячу смолу теж...

— Дозвольте доповісти і пояснити, — дрібним бісом вертівся перед Сатаною Старий Чорт.

Вже добряче підтоптаний Сатана забажав звітну документацію і, отримавши її, одразу ж засів вивчати.

Наймолодший із трьох сатанюк явно не знав, де себе подіти. Поки Старий Чорт, відчайдушно жестикулюючи, пояснював щось голові комісії, а той хижо поводив ніздрями в бік казана № 987, де мучилася і горіла в смолі та сірці самогонниця і спекулянтка Мирослава Чорнорота, молодий сатанюк знічев'я підійшов до казана № 777, де перебував ледар Григорій Гордійович Сонько, поколував нігтем мізинця засохлу смолу на краю казана і запитав:

— Ну як? Скарг ніяких немає?

У відповідь йому долинули такі добірні рулади, що її на землі їх не завжди почуєш.

— Він що... — почав молодий сатана.

Мока з'явився перед членом комісії, як сюрпризний чортик:

— Так точно — спить! Примусовий сон. Наше нововведення. Додаткові муки за порушення режиму пекла.

— Це цікаво. І повчально. Зафіксуйте як позитивний факт, — кинув молодий Сатана одній із Чортиць.

Та, вихляючи стегнами і розсипаючи по плечах багряно-червоне волосся, підійшла ближче й почала порпатись у сумочці. Спершу з сумочки випав гребінець, потім кілька англійських шпильок, потім губна помада і тільки після того рудоволоса Чортиця знайшла блокнот і олівець.

«Зовсім як моя любаска на землі», — подумав Мока і подався наперед.

— Так, що записувати? — ледве стримуючи позіхання, запитала Чортиця.

— Зараз я вам все розкажу, — заграв до неї очима Мока. Він вже помітив, що молодий Сатана пішов собі й пішов між рядами казанів. Тому Мока одразу ж посмішав і прошепотів Чортиці:

— Ви — пекельно чарівна!

— Хи-хи-хи! — засміялась багрянокоса Чортиця. — А як вам моя подруга здалася?

— Ваша подруга хай здається моєму приятелю. Льоко, розваж дівчину!

Льока несміливо підійшов і почав з бапального:

— Де я вас міг бачити?

— Може, ви хочете знати, котра година? — ехидно запитала та.

У Моки і багрянокосої Чортиці все розвивалося значно жвавіше. Багрянокоса вже запитувала:

— А банкет буде, не знаєте?

— Як для вас — такий банкет влаштуємо, що в раю у декого в носі засвербить!

— Хи-хи-хи! А перегляд фільмів?

— Є тут у нас фільмотека, в основному з кінопродукції кіностудії імені Довженка. Ми їхні фільми тим

грішникам, що проштрафілися, в примусовому порядку показуємо продивлятися.

— Ах, як ви жорстоко жартуете! Я мала на увазі інші фільми...

— Буде, все буде!

Сатанюка-буквоїд, що занурився в документацію, підозріло запитав Старого Чорта:

— А ось цю циферку ви випадково не із стелі взяли?

— Ні, ні, що ви, — скозувався Старий Чорт, — у нас все як в аптеці, все точно. Як записано, так і робилося: кипіли понадпланово у зекономленій смолі.

Сатанюка — голова комісії, мало не вивихнув шию, все подавався в бік казана № 987.

Старий Чорт узяв його делікатненько під ліктик і повів у свій кабінет. Слідом за ними посунула решта комісії.

Хвилини за п'ять Старий Чорт повернувся і наказав Моці:

— Все до останньої крапельки, що там нахімічила ця... з казана № 987, до мене в кабінет! Буде вивчатися склад цієї речовини на предмет застосування її для пекельних мук в інших цехах пекла.

Мока з копита кинувся виконувати доручення. Старий Чорт звелів:

— А ти відповідатимеш за повний порядок у пеклі! Зрозумів?

Через п'ятнадцять хвилин з кабінету Старого Чорта вже лунало: «Гей, наливайте повнії чари, щоб через вінця лилося...»

А ще через двадцять хвилин стривожений Льока викликав із кабінету Старого Чорта...

— Ну, чого тобі? — буркнув той, жуючи квашений огірок.

— Шеф, «чепе»! Казан № 555 пустий! З нього невідомо куди зник відомий хабарник і хабародавець Василь Іванович Мастюк!

— Не панікуй, знайдеться,— сказав Старий Чорт, відводячи вбік очі. Тільки тепер Льока помітив у нього в руках новеньку, блискучу коцюбу.

«Оце так так,— подумав Льока,— це ж Мастюк піддобрив Старого Чорта. Хабаря дав. А тепер — шукай вітра в полі. От сучий син! А моє, зрештою, яке діло? Хай начальство розбирається. На те воно й начальство...»

Один квиток до Сімферополя

Домовимось одразу, що автор дотримуватиметься протокольно-телевізійного спілкування з читачем. Конкретніше? Будь ласка. Автор дослівно, як у протоколі, передасть, що хто з його героїв сказав, а де це все відбувалося, хай читач здогадається сам, як перед початком телеспектаклю.

В даному випадку дія відбувається в квартирі громадянина Гамана. Нічого особливого в цій квартирі немає. Таких квартир на світі сотні тисяч, коли не мільйони. Товариша Гамана зовуть Віктором. Його дружину — Люсею.

Їхні анкетні дані читачеві ні до чого, бо вони аж ніяк не вплинуть на розвиток дії в цій коротенькій повісті.

Віктор Гаман міг би працювати хоч економістом (навіть старшим), хоч плановиком (поки що молодшим), вчителем, лікарем, перукарем, інженером, кербудом, ветеринаром, сантехніком, лектором, дизайнером і т. д.— нічого від цього не зміниться.

І нічого від того не зміниться, коли автор дасть якись анкетні дані дружини Віктора — Люсі. Вона теж може працювати де завгодно і ким завгодно.

Власне, коли того вимагатиме сюжет, автор або натякне, або скаже відверто, де і ким працює герой чи героїня.

А тепер Віктор стоїть спиною до нас (і до всіх на світі), а його кохана нервово ходить по кімнаті.

Зараз автор почне протокол їхнього діалогу, але перед тим зробить деякі ремарки: наприклад, посеред кімнати, де перебувають Віктор і Люся, на стільці стоїть напівспакована валіза. Віктор нервово курить і струшує попіл у вазон, бо стоїть він біля вікна. До речі, чогось шкідливого він не робить — помічено, що сигаретний попіл сприяє росту домашніх (і, мабуть, не тільки домашніх) рослин.

Щодо Люсі, то вона або бере якусь річ з явним наміром увіпхнути її в валізу, або подовгу тримає її в руках, міркуючи — класти її туди чи залишити вдома і чи припинити пакування валізи взагалі.

Бо:

Достоту знервована, Люся каже:

— Ну хіба так важко зняти трубку і подзвонити Петрові?

На що не менш знервований Віктор Гаман відповідає:

— Не буду я йому дзвонити!

В голосі у нього вперта рішучість, а в голосі Люсі повне незрозуміння:

— Але ж чому, чому?

Впертість, як правило, однопланова і не багата на варіанти, тому Віктор відповідає, ніби здубльовуючи своєю попередню відповідь:

— Не буду я йому дзвонити!

Коли б такі рожеві, пухкі пальчики, як у Люсі, могли ламатися, вони б обов'язково зламалися, але вони не ламаються, а Люся зі сльозою в голосі констатує:

— О господи! Путівка горить, а він...

— Не буду я йому дзвонити!

Ви бачили кращий взірець впертості?

Люся вдається до мікрошантажу:

— Може, ти взагалі не хочеш, щоб я їхала? То так і скажи...

Він знизав одним плечем:

— Чому я не хочу? Ідь...

Люся ловить його на цих словах:

— А хочеш, то подзвони!

Відповідь типу: «знов за рибу гроші»:

— Не буду я йому дзвонити!

Люся подає йому ази телефонокомунікабельності між ближніми:

— Але ж це так просто! Зняти трубку і: «Будьте такі ласкаві!..»

Автор відчуває, що йому закинуть: повторюється! Але це повторюється не автор, це повторюється Віктор.

— Не буду я йому дзвонити!

Люсіна реакція в тому ж плані мікрошантажу і мікровикручування рук:

— Значить, ти не хочеш, щоб я їхала? Ревнуеш...

— Не ревную.

Оце-о він бовкнув не подумавши, бо:

— Ах, не ревнуеш? Значить, не любиш. Бо коли люблять, то ревнують!

До речі, Віктор припускається ще однієї помилки, але вона, на щастя для нього, пройде непоміченою:

— Ну, от, починається! Типова жіноча логіка.

На його щастя, як уже зазначалося вище, «типова жіноча логіка» ковзнула повз увагу Люсі. Вона думала про інше:

— Невже ти не знаєш, як важко дісталася мені ця пупівка? Батько влаштував Щербаневі скати для «Лади»...

Віктор виявився достатньо поінформованим, бо далі їхній діалог пішов як по нотах — авторові і ремарку вставити ніде:

— Щербань — Карпенкові імпортні шпалери...

— Карпенко подзвонив Волкову, щоб той влаштував Карасюку прийом у професора Гавриловича...

— ...Карасюк пообіцяв Литвинну, що влаштує його внучку в дитсадок.

— Литвин...

Віктор рішуче рубонув повітря ребром долоні:

— Ні, з цим пора кінчати!

— З чим? — не зрозуміла його Люся.

— А з такими порядками: пообіцяв, подзвонив, влаштував, допоміг...

— Але ж ми живемо не в лісі, а серед людей! — зробила великі-великі очі Люся.

Віктор залишався категоричним:

— От-от, серед людей...

Зараз переконаєтесь, що Люся — особа вельми підкована у правознавстві. Вона сказала:

— Навіть у моральному кодексі записано, що людина людині — друг, товариш і брат...

Віктор розплющив недопалок з такою силою, що коли б він був з надміцної сталі, то теж деформувався б:

— Нічого собі братики! Я — тобі, ти — мені, а просто так ніхто пальцем поворухнути не хоче. Гарнесенькі братики!

Люся нібито навіть здивувалась чи то обурилась:

— А ти ж як хотів? Навіть приказка така є: «За спасибі тато маму не цілує».

Віктор вхопився за цю приказку, як потопаючий за соломинку:

— Я поцілую тебе мільйон разів, і не треба мені твого спасибі!

Він підійшов до неї, взяв за руку, вона ж — руку вивільнила:

— Не треба мені твоїх поцілунків! Мені потрібен

один дзвінок до Петра, і він все влаштує. Подумаєш — один квиток до Сімферополя.

Коли жінка каже чоловікові, що їй не потрібні його поцілунки, чоловік повинен здригнутися від навислої небезпеки, а Віктор, навпаки, нагороїжився:

— Ах, тобі не потрібні мої поцілунки?

Люся вдалася до контрміри:

— Подзвони Петрові, а тоді я сама тебе поцілую сто мільярдів разів!

Інший би обм'як, але не Віктор:

— Не буду я йому дзвонити!

— Але ж чому, чому?

— Ти ж знаєш чому. Я принципово проти таких речей.

Люся дуже вміло зімітувала нерозуміння і повну непоінформованість у цьому питанні:

— Яких речей?

— Ти сама добре знаєш яких. Слово «блат» тепер не популярне, вульгарно звучить, коли хтось каже «по блату», і разом з тим блат живе і нічого йому не робиться.

Люся вирішила дещо пом'якшити формулюваннячко:

— Зробити комусь люб'язність, це не значить, зробити по блату.

— Людина людині — друг, товариш і брат?

Очі у Люсі зробилися напрочуд великими, напрочуд гарними, але насамперед напрочуд наївними:

— А що?

— Значить, не «по блату», а «по брату»?

— Мені не потрібні тонкощі філології, мені треба один квиток до Сімферополя на завтра.

Віктор спробував віднайти альтернативу:

— Ну, не поїдеш завтра, поїдеш післязавтра...

Спроба ця була придушена в зародку:

— Нащо ти обманюєш мене і себе? Ти ж чудово знаєш, що я й післязавтра не поїду, бо люди замовля-

ють квитки за десять днів. Ну зрозумій нарешті — горить путівка... Хочеш, я сама наберу Петрів номер?

Вже в котрий раз здублюємо попередні заперечення:

— Не буду я йому дзвонити!

А зараз піде діалог, з якого читач зрозуміє, що подружжя дуже добре поінформоване в механізмові дзвінка Петрові:

— Ну, ти і впертий, господи, прости! Подзвониш Петрові...

— Петро подзвонить Городецькому...

— Городецький подзвонить Даниленкові...

— Даниленко подзвонить Переїденку...

— Переїденко подзвонить Довгому...

— Довгий подзвонить Хоменкові...

— Стій! Навпаки: Переїденко подзвонить Хоменкові, а Хоменко подзвонить Довгому...

І тут в гарненькій Люсиній голівці зародилася досить конструктивна і спрощена ідея:

— Вітю, слухай! У мене ідея! А що як проминути всі ці інстанції, а одразу вийти на пряму? Найкоротшим шляхом — до Довгого?

Віктор насупився:

— Що ти маєш на увазі?

— А те, що як ти одразу подзвониш Довгому?

Він аж об поли вдарився:

— Та я ж його заледве знаю!

Жіноча логіка замішана на милій наївності:

— То й що? Познайомишся ближче.

Він намагався розставити всі крапки над «і»:

— Я ж його знаю на «драстуйте — до побачення».

Вона зморщила носика:

— Господи, який же ти в мене непрактичний!

— Бачили очі, що купували, — буркнув Віктор.

Його репліка її наміру не поміняла:

— Ну, подзвони Довгому напругу!

Впертість, впертість. О, чоловіча впертість! Вона буває значно страшнішою за жіночу:

— Не буду я йому дзвонити! Довгому, звичайно, роздобути квиток до Сімферополя — раз плюнути. Він організує Крижанівському передплату на «Футбол — хокей», а той йому роздобуде квиток, але ж...

«Але ж», як сказав би кінематографіст у подібному випадку, зосталося за кадром:

— От бачиш! Що тобі заважає подзвонити Довгому?

— Ти ж сама сказала, що «за спасибі тато маму не цілує». Довгий захоче, щоб я подзвонив Сидоренкові і допоміг прописати його тітку.

— І пропишеш! Невже це так важко? Однією тіткою — більше, однією тіткою — менше, що зміниться?

— Знаєш, що я тобі скажу? В моральному кодексі записано, що людина людині — друг, товариш і брат, але там не записано, що людина людині — кум.

У її голосі забринів рідкий метал, бо той метал розчинявся гіркою сльозою:

— Значить, не будеш дзвонити?

Віктор відрубав рішуче:

— Не буду!

— Ах, не будеш...

Запам'ятайте, коли жінка сказала «ах», то слідом за цим «ахом» повинна початись якась дія.

І дія почалася: Люся заходилася розпаковувати валізу так рішуче, що речі полетіли в усі кутки кімнати...

Давайте залишимо молоде подружжя з'ясовувати стосунки, а самі перенесемося в службовий кабінет одного торговельного товариша.

Кабінет як кабінет. На світі тисячі таких кабінетів. А може, й мільйони. Хто їх рахував. А от таких, як Микитась Федір Спиридонович, з роками стає більше. Микитась — лисий, опасистий і надзвичайно непосидючий. Він то сидить за своїм письмовим столом на краєчку стільця, то раптом схоплюється і починає бігати по ка-

бінету, то знову сідає, щоб знов схопитися, ніби його щось пече. Немов стілець розжарюється під ним. Зате незворушно і непорушно біля стола стоїть товариш Лаптії. Лаптії — підлеглий Микитася. Він неймовірно худий та довготелесий і страшенно флегматичний. Лаптії стоїть, а таке враження, що він спить стоячи. І раз у раз стримує позіхання.

Ми застали цих достойників за виховним моментом з боку Микитася по відношенню до Лаптія.

Микитась темпераментно запитує:

— Як я тебе вчив, Лаптії?

Ледве стримуючи позіхання, Лаптії відповідає запитанням на запитання:

— А що?

— Нічого. Кажу, як я тебе вчив?

Лаптії змушений визнати:

— Правильно вчили.

В тому, що вчив правильно, Микитась не має жодних сумнівів:

— Я-то правильно вчив, але які ти висновки зробив з моєї науки?

У Лаптія була незборима звичка відповідати запитанням на запитання:

— А що?

У Микитася було педагогічне терпіння:

— Які ти висновки зробив з моєї науки?

— Правильні висновки.

Видать, у Микитася була інша думка з цього приводу, бо він зауважив:

— Правильні висновки, кажеш? Правильні висновки! А перша наша заповідь яка?

— Ну-у...

— Занукав! Я тебе питаю, яка наша перша заповідь?

Видать, Лаптії знічев'я дурня корчив, бо, як виявилось, першу заповідь він пам'ятав:

— Краще нестача, ніж лишки.

— Дивись ти, не забудь! — Аж зрадив Микитаєць. — Це — теоретично, а практично?

Лаптії повернувся на круги своя:

— А що — практично?

— А те — практично! — почав уриватися терпєць і педагогічний такт Микитася. — Що ми маємо на сьогоднішній день?

— Дві тонни рафінованої олії...

— Та-ак...

Це «та-ак» прозвучало з тими інтонаціями, коли б Лаптії раптом поінформував свого начальника, що зберігає дві тонни вибухівки з детонаторами біля відкритого вогню.

Що ж до Лаптія, то він не дуже зважив на начальницьку інтонацію і провадив перелік далі, в сонливо-марудному стилі:

— Вісім бочок атлантичних оселедців...

— Та-ак...

Друге «та-ак» нічим за емоційними забарвленнями не відрізнялося від першого.

— Півтори тонни рису...

— Та-а-ак!

А тут вибухівка вже почала з одного боку займатися і детонатори зараз спрацюють, ось про що свідчило оте «Та-а-ак!».

— Макаронів чотири тонни...

Микитась згадав, що він мужчина, і вирішив узяти себе в руки:

— Ну-ну!

— Ще там деяка сухофрукта...

І знову терпєць і витримка зрадили Микитасю:

— Фрукта! Деяка! Суха! Сам ти — сухофрукта! Ти мені скажи, Лаптії, тобі що, набридло дивитися на сонечко крізь прочинену квартиру? Тобі отак-о прогулюватись хочеться по п'ятнадцять хвилин на добу?

Микитась дуже переконливо зобразив, як здійсню-

ються п'ятнадцятихвилинні прогулянки: заклав за спину руки і, зіщулившись, пройшовся по кабінету. Потім сів за свій письмовий стіл і у вічі спитав:

— Тобі, Лаптій, нормованих прогулянок хочеться?

— Чого ж? — запитав Лаптій.

Інтонація його запитання була якоюсь тьмяною, незрозумілою: чи він не хотів таких прогулянок, чи виключав, начисто відмітав саму їх можливість?

Це не могло не розсердити Микитася:

— Того! Режиму нового захотілося? Так режим, він і суворий буває.

Тепер Лаптій відчув деякий дискомфорт у районі підшлункової залози і з'їжився, як голий на морозі:

— Ну нащо ви так? Я таких жартів не люблю.

Федір Спиридонович Микитась театральню сплеснув руками:

— Ах, він таких жартів не любить! А я, думаєш, люблю? Тільки ніхто з нами, Лаптій, жартувати не буде. Не будуть з нами Лаптій, жартувати, там все серйозно буде. Обехаєс жартувати не любить — цок у лобок та в писану торбу. Чому ти досі не позбувся лишків, питаю?

— Таж транспорт...

— Що транспорт?

— Я ж їх на плечах, всі тії тонни, не переносу.

— Ах ти ж бідолашненький, не знаєш, де транспорт береться? Не міг Розумовичу досі подзвонить? Я за тебе буду це робити?

— Та воно й краще, коли б ви, у вас авторитет більший.

— Ні, ні, голубчику, пора вже самому вчитись, як на світі жити. А що ти робитимеш, коли я вмру чи на пенсію піду?

На цих словах увійшла Зоя — молоденька, гарненька секретарка Микитася. Зоя увійшла з такою інформацією:

— Федоре Спиридоновичу, там до вас якийсь товариш на прийом добивається:

— Який ще там товариш? — настовбурчив вуха Микитась.

— Молодий такий, симпатичний.

— У твоєму незаміжньому віці всі молоді — симпатичні. Чого він хоче?

— Не каже, — захихикала Зоя. — Хоче вас бачити. Втрутився Лаптій:

— Та гони ти його до бісової мамн. Молодий, кажеш? Які такі справи можуть бути у молодого?

Микитась скрушно похитав головою:

— Що в тебе за стиль роботи, Лаптій? Як я тебе вчив? Що значить — гони до бісової мамн? Це не наш стиль роботи, товаришу Лаптій. Може, він комсомольський прожекторист чи з редакції якої, а ти: гони! Вигнати завжди можна, але ж прийняти — дешевше вийде. Преси, Зою.

Зоя почала входити із зустрічним клопотанням:

— Федоре Спиридоновичу...

— Що ще?

— Відпустіть мене на півгодинки.

Микитась у світлі нових віянь обурився:

— Що значить — «відпустіть», що значить — «на півгодинки»? А що таке трудова дисципліна, ти знаєш? Уявлення хоча б маєш?

Зоя ствердно кивнула головою:

— Маю.

— Приблизне. Дуже приблизне уявлення. Я вчора дзвонив з міськторгу, так півгодини ніхто трубку не брав.

Лаптій встромив і свій глек на капусту:

— Ти — на півгодинки, я — на півгодинки, Федір Спиридонович — на півгодинки, і закривай базу на замок?

Зоя жалібно зморщилась і вхопилася за щоку:

— Зуб розболівся. Я до зубного лікаря.

Микитась скористався прийомом Лаптія:

— Ти — до зубного лікаря, товариш Лаптії — до зубного лікаря, я — до зубного лікаря, а споживач хай зуби на полицю кладе? Магазинам товарів не відпустимо, що споживач гризтиме?

Зоя удала на обличчі таке страждання, що коли б у каменя було серце, то й воно б здригнулося від жалості:

— Так зуб же страшенно болить! Я швиденько!

З виховною ж таки метою Микитась зауважив:

— Треба грильязу менше їсти — не болітиме.

Зоя щиросердно зізналася:

— Я не люблю грильяз, я в основному — мармелад.

— Мармелад, мармелад, — бурчав собі під ніс Федір Спиридонович, але він не був каменем, тому й сказав: — Добре, йди, тільки недовго.

— Спасибі, Федоре Спиридоновичу, — вигукнула Зоя, коли одна її нога була вже за порогом.

Микитась в якійсь нетутешній зажурі подивився на Лаптія і сказав:

— І ти, Лаптії, іди. Чого ти стоїш, дивишся на мене? Узорів на мені не побачиш. Іди. дзвони Розумовичу, бери його за горло, пообіцяй йому що-небудь. Не знаєш, як це робиться? Йди лишки вивозь, коли не хочеш, щоб нас із тобою вивезли далеко і на державний кошт.

Лаптії фуркнув носом, як кінь:

— Я — що? Я піду. Я подзвоню. Тільки як Розумович почне крутити, доведеться вам його своїм авторитетом придавить.

Микитась тільки руками розвів:

— Іди, іди! Час би вже власним авторитетом розжитися. Не вік за мою спиною ховатися. Стільки років зі мною працюєш і нічого путнього в мене не навчився.

— Чому не навчився? Я ба-а-агато чого навчився!

Коли він виходив, то в дверях зіткнувся з тим, кого секретарка Зоя називала молодим і симпатичним. Він таки й справді молодий і симпатичний і зовуть його Гена.

Увійшовши, Гена чемно привітався і поінформував Микитася:

— Федоре Спиридоновичу, я — Гена!

Микитась, натурально, чекав об'ємнішої інформації, бо зігнув брови під кутом, що дуже наближався до гострого:

— І все?

— А що ще?

— І оце все, що ти прийшов мені повідомити?

— Ні, звичайно. Я прийшов, щоб ви мені допомогли дістати один квиток до Сімферополя.

В голосі Микитася почулася їдуча іронія:

— А може, до Адлера?

Іронії Гена не відчув:

— Нашо мені до Адлера? Мені треба до Сімферополя. А в Сімферополі я сяду на автобус.

Наступної порції іронії міг би не відчутися хіба що глухонімий:

— Може, таксі візьмеш?

І ця порція Микитасевої іронії виявилась холостою, від неї і диму не зосталося, Гена на неї просто ніяк не відреагував:

— Ні-і, на таксі у мене не вистачить грошей.

Федір Спиридонович Микитась вирішив дати ще один залп іронії по дивакові-хлопцеві:

— Може, тобі позичити на таксі?

І цей залп виявився холостим, жодна шротинка іронії не зачепила світлого чола Гени:

— Для чого? Мені б квиток на поїзд до Сімферополя. Можна й на літак, це ще краще.

Витриманий Микитась, нарешті зрозумівши, що да-лі іронізувати марно, зірвався на крик:

— Слухай ти, Гено, чи як там тебе! Я що тобі, начальник пасажирських перевозок? Чого ти мені голову морочиш?

Молодчик вперто стояв на факті, який, видать, важко було заперечити:

— Федоре Спиридоновичу, я — Гена!

Але Микитась не вважав це достатньою підставою для того, щоб подальша співбесіда відбувалась бодай в конструктивній обстановці:

— І ти вважаєш, що коли ти — Гена, то це достатньо поважна причина для того, щоб я нехтував своїми службовими обов'язками і транспортував тебе до Сімферополя? Отак, ні сіло ні впало, прийде будь-який Гена, і я повинен діставати йому квиток до Сімферополя?

І тоді молодик з фамільною гордістю сказав:

— Я не будь-який Гена. Я — Гена Півненко, син Гната Остаповича.

Микитась аж зойкнув:

— Боже ж ти мій! Чого ж ти мовчав?

— Я ж кажу...

— Боже мій, синок Гната Остаповича Півненка! А я дивлюсь — ніби щось знайоме, а впізнати до кінця не можу. Ану, ану, покажись, який ти виріс? Виріс? Виріс, мужчиною став.

Микитась вийшов із-за столу, і тут відбулась сцена, докладно описана Миколою Васильовичем Гоголем у першому розділі «Тараса Бульби», — «а повернись-но, синку» і т.д.

— Гено, скільки ж ми років не бачились? Три, чотири?

Гена встановив хронологію точно:

— П'ять, Федоре Спиридоновичу. Ви як у нас гостювали, я тоді в шостий клас перейшов, а оце зараз...

Микитася цікавили інші деталі і нюанси:

— А батько ж де?

— Батько вдома. Відпустки йому поки що не дають, знаєте, сезон у розпалі.

Микитась прикинув, зітхати йому з полегшенням чи ні, але вирішив все перевірити:

— Батько на старому місці працює?

— Звичайно!

Аж тепер Федір Спиридонович зітхнув з полегшенням, проте не без забобного містицизму додав:

— Ну, мало що буває. Того й питаю. Знаєш, сьогодні людина працює, а завтра... Добре, коли — за власним бажанням, то ще півбіди, але ж буває й так, що працює людина, працює, всі сили свої віддає, а цею раптом починають займатися, цікавитись.

Тут господар кабінету схаменувся і став сама гостинність:

— Ну, ну, розповідай. Ти давно приїхав?

— Позапозавчора.

— І вже назад? — сплеснув руками Микитась.

— А що мені тут робити? — Гена подивився на Микитася такими чистими, такими ясними очима, які аж ніяк не можна було б назвати дзеркалом душі, бо нічого в тих очах не віддзеркалювалось.

— Чому ж ти не подзвонив, коли приїхав? У нас би й зупинився.

Гена вдячно нахилив голову і пояснив:

— Жити я мав де. В гуртожитку. А тато мені наказував без крайньої потреби вас не турбувати. Я й не турбував. А тут пішов у касу — тю-тю, квитки на десять днів уперед продані.

І все ж Микитась чогось не міг збагнути:

— Чого ж ти так швидко назад?

— А що мені тут робити? Сьогодні вранці прийшов, глянув на списки — і одразу ж у касу.

— Які списки?

— Я ж в інститут поступав. У технологічний. Так на першій письмовій і посипався. Двійка. Як є — двійка!

Боже, яка мука, яке страждання відбилися на обличчі Микитася:

— Ай-я-я-яй! Двійка?

Гена був опечалений значно менше, бо безтурботно відповів:

— Двійка.

Микитась конфіденційно поцікавився:

— Що ж тепер тато скаже?

Гена безтурботно підтвердив його побоювання:

— Та вже ж не зрадіє. Але я його попереджав ще вдома, що такий варіант дуже навіть можливий, так що це для нього не буде великою несподіванкою.

Гена помовчав і звернув розмову в те русло, яким вона текла з самого початку:

— Так що мені тепер квиток до Сімферополя — і всіх ділов.

Федір Спиридонович потер рукою чоло:

— Та квиток до Сімферополя — не проблема. Це я тобі зараз організую. Але шкода, що ти на екзамені провалився. Шкода, шкода. Коли б ти раніше зайшов до мене, можна було б дещо зробити. Правда, в технологічному в мене нікого нема, але в якийсь інший... Чи ти тільки в технологічний хотів?

Гена подивився на свого шанованого співрозмовника поглядом значно яснішим, ніж раніше:

— А мені однаково. Це тато хотів, а не я.

Федір Спиридонович заметушився і, як всі ділові люди в таких випадках, навіть якийсь популярний мотивчик почав наспівувати, що ніскільки не заважало йому інформувати Гену:

— Зараз, зараз, ми тут по одному дзвіночку вдаримо — і матимеш квиток до Сімферополя...

Він почав гортати якийсь записничок, заспокоюючи при тому Гену, хоча Гена великої тривоги не виявляв:

— Зараз, зараз, є тут кілька варіантів. Як на одному зірветься, то на другому кльоне.

І не встиг він взяти в руки телефонну трубку, як повернувся Лаптій. Він красномовно подивився в бік Гени і красномовно в кулак, вивергнув звук:

— Кгм-м-м!

Микитась зрозумів його одразу ж:

— Гено, синочку, ти пробач, у нас тут з Анатолієм Гавриловичем маленький конфеданс службовий, е-е-е... Ти вийди в приймальню на хвилиночку, я тебе гукну.

І як тільки Гена вийшов, Микитась вистрелив у Лаптія:

— Ну?

— Розумович вимагає шиферу.

— Що-що, що?

— Шиферу вимагає Розумович, — навмисне гарикнув Лаптій голосніше, щоб його начальник не вдавав із себе глухого.

Федір Спиридонович обурився до глибини душі:

— Та він що? У нас тут база гастрономторгу чи шиферний завод?

Лаптій скривив гримасу, яку можна було б принагідно прочитати і так: «А чорт його зна, що тут у нас? Гастрономторг чи шиферний завод?» А вголос сказав:

— Я йому так і сказав, а він мені: «Дістанете шиферу — матимете машини, не дістанете — не матимете машин».

Лаптій помовчав, для чогось подивився на стелю і додав:

— Дачу буде.

Досі іронія Микитасю не вдавалася, тепер він перейшов на ехидство:

— А паркет із червоного дерева йому не потрібний?

Проте ехидство Микитася спіткала та ж доля, що і його іронію. Лаптій позіхнув одним лиш порухом щелеп і підтвердив гіпотезу начальства, нехтуючи при тому іронію:

— Уявіть собі — потрібний. Він мені натякав,

Тут Лаптії вирішив конкретизувати факт:

— Відносно паркету з червоного дерева нічого, правда, не казав, його прекрасно влаштує і дубовий. Але натякав. Я йому відносно паркету одразу ж сказав, що, мовляв, не надійся і не жди. Кіна не буде. Так відносно паркету він не дуже щоб так і наполягав, а відносно шиферу — питання поставив руба: будуть машини, як буде шифер.

— Так він же нас без ножа ріже!

— Ріже, звичайно, але ж ви добре знаєте Розумовича, він впертий, як віслик, і свого не впустить.

— А не впустить! Що не впустить, то не впустить! Що ж робити?

Лаптії несподівано виявив ініціативу:

— Є тут один варіантик...

— Ну, ну.

— Ми дзвонимо Кирилюку...

— Ти дзвониш Кирилюку!

— Ну, добре, добре, я дзвоню Кирилюку. Не чіпляйтесь до формулірочки, яка різниця?

Тут Микитась знову осідлав свого коника і знову виявився на висоті:

— Е, ні, голубчику! Формулірочка — великий чоловік. Одне діло: «в зв'язку з переходом на іншу роботу» чи «за власним бажанням» і зовсім інше діло: «як такого, що не відповідає своєму призначенню». Ту-ут, голубчику, такі нюансики, котрі ве-е-еликих грошей коштують.

— Добре, я дзвоню Кирилюку й обіцяю йому оліфу...

Підлеглий не повинен довго володіти ініціативою, тому Микитась негайно втрутився:

— Так, так, вловлюю твою ідею, вловлюю! Оліфою нас забезпечить Капустян за те, що ми його забезпечимо суриком із запасів Карпова...

— Карпову можна пообіцяти електродвигун, списаний Івановим...

— Списаний? Не візьме!

— Візьме, ще й дякувати буде. То лиш на папері значитиметься, що він списаний, а так — новий-новісінський. Візьме!

— А що ми дамо Іванову?

— Буде видно. Взагалі — що попросить. Але візьмемо у нього шифер і заткнемо горлянку Розумовичу...

— Давай! Дуй! І пам'ятай, що сказав Суворов...

Нахаба Лаптії таки нагадав:

— Суворов не працював у торгівлі.

— Все одно він говорив розумні й універсальні речі, хоча б: «Промедление — смерти подобно!» Давай! Дій! Дуй!

І Лаптії пішов діяти, давати, думи...

А Гена повернувся у кабінет і в свою чергу поінформував Микитася (що воно вік суцільної інформації і комунікабельності):

— Сиділа у вас в приймальній гарна дівчина, а зараз нема.

Микитась по-батьківському поплескав його по плечу:

— Ха-ха! Що, в око впала? Зуби у неї розболілися. Відпустив до лікаря. І зовсім даремно.

— Чому?

— Бо чує моє серце, що повіялась вона куди завгодно, тільки не до зубного лікаря. Це по-перше, а по-друге, і ти б їй міг зуби заговорити. А-ха-ха!

— Та ніколи ж... Мені б квиток до Сімферополя...

— Пам'ятаю, пам'ятаю, зараз один дзвіночок — і все владнаємо. А може, й не один дзвіночок? Може, й по кількох каналах доведеться дзеленькнути. Тут таке діло — в одному місці з гачка зійде, а в другому тільки встигай підсікати.

Наївний, сказано молоде-зелене, Гена запитав:

— Ви подзвоните в касу?

Така свята наївність спочатку розвеселила Микитася, а потім він взяв менторський тон:

— Господи! Ну, хто дзвонить у касу, коли йому потрібен квиток? Хто йде в аптеку, коли йому потрібні дефіцитні ліки? Хто йде в «Союздрук», коли йому треба передплатити журнал «Человек и закон»? Прямолінійність дій, маю тобі, хлопче, сказати, — ознака примітивного мислення і обмеженого розуму. Найнадійніший принцип: я роблю людям, люди роблять мені. Отак воно все й крутиться...

І він почав крутити телефонний диск, набираючи потрібний номер.

А взагалі, коли Федір Спиридонович Микитась говорив, що його секретарка Зоя де завгодно, лиш не в зубного лікаря — він ніскільки не помилявся.

В цей напружений для її начальника час Зоя перебувала в квартирі громадян Дзенюків. Вона сиділа в глибокому фотелі біля тахти, на якій лежав із забинтованою ногою Дзенюк-молодший, Анатолій, і грався довжелезним телефонним шнуром, що дозволяв переносити телефон хоч би і в сусідній квартал. В даному випадку телефон стояв на валику тахти.

Зоя скаржилась Анатолію:

— Мій шеф останнім часом знахабнів зовсім! Трудова дисципліна! Трудова дисципліна! Прямо — бос, прямо — експлуататор! Позавчора давали біленькі босоніжки навпроти нас, ну, я побігла. Без черги мені, звичайно, ніхто не дав, довелось постояти трохи. Взяла. Приходжу — скандал! Де була? Що я, на танці бігала? Ну, постояла трохи в черзі за босоніжками. Що ж я маю боса ходити? Так він тут і розкричався, тут він і розкричався! Чхать я на нього хотіла, — засміялася безтурботно Зоя.— Тільки до столу — дзвонить Надька. Привезли їй із Польщі светр, а він великий на неї. Дзвонить: приїдь поміряй, може, тобі підійде. Ти знаєш Надьку? Я ж вас знайомила...

Анатолій спроквола кинув:

— Трохи знаю.

Зоя схвально і рішуче кивнула головою, що мало значити: «Надьку не знати? То кого ж знати! Бодай трохи, а знати».

І продовжила свою хвилюючу оповідь:

— Надька працює на Капельгородській. Ну, скільки туди їхати? Три зупинки тролейбусом, чотири автобусом, ну, потім ще пройти метрів з двісті... Вважай, двадцять хвилин туди, двадцять — назад. Поїхала я. Приїжджаю — скандал! Де була? Що значить, де була? Що я, на танці ходила, чи що? Де треба, там і була. Що я, гола маю ходити? Так він кипів, так він кипів — піною сходив...

Анатолій ліниво, аби не переривалася нитка діалогу, запитав:

— Светр взяла?

Зоя розсміялася:

— В тім-то й штука, що малий він на мене виявився. А вчора! Взагалі комедія була. Дзвонить Лорка. Ти ж її знаєш. Я вас знайомила.

І знову погляд і гримаса: «Коли вже Лорки не знати, то кого знати на цьому світі?»

І знову Анатолієве байдужо-ввічливе:

— Трохи знаю.

— Дзвонить Лорка. Отримала листа від Юри. А в листі фотографія. Юра — в морській формі. Дзвонить — приїдь подивись. Лорка — моя найкраща подруга, як же я не поїду подивитися на її Юру, коли він прислав фото у морській формі? Вискочила буквально на п'ять хвилин...

— На п'ять хвилин? — лукаво ворухнув бровою Анатолій.

— Ну, хай на п'ятнадцять, хай на двадцять, хай на двадцять п'ять, хіба в тому суть? Так він кипів, так він кипів! Не приведи господи кому-небудь такого шефа. Ну, сьогодні я вже вчена. Не захотіла вислуховувати

оті моралі відносно трудової дисципліни, кажу — треба до зубного лікаря. Поскрипів він своїми протезними щелепами, але відпустив.

І тут наче хто підмінив Зою, вона раптом стала надзвичайно діловитою:

— Толю, треба щось робити!

Щодо Анатолія, то він ні крихти не позбувся своєї флегми:

— А що ж робити?

В голосі Зої тепер вчувалася не тільки діловитість і серйозність, а й тривога з домішком скарги на існуючу ситуацію:

— Треба робити, і негайно! Ти уявлення не маєш, які черги в Палаці одружень! Якщо ми не подамо заяву завтра, то вся церемонія відбудеться не раніше грудня, а коли — завтра, то не раніше — жовтня...

Ці хронологічні розрахунки аж ніяк не вплинули на Анатолія, він перебував у стані абсолютної флегматичності:

— То й що? Куди поспішати? Попереду у нас все життя.

На цих словах у Зої миттєво набрякли щоки, вкрились рожевими плямами, очі заблищали, і з них не потекли, а буквально бризнули сльози. Бризнули так, що бодай одна сльозинка мала впасти поблизу Анатолієвого серця. Але якщо вона туди і впала, то його наступна репліка засвідчила, що тая сльозинка його серця не зворушила.

Сльозлива Зоїна репліка була такою:

— Все життя? А про мене ти подумав? Хто ж мене пустить у грудні в Палац одружень?

Відповідь без найменших емоційних забарвлень:

— А чому б тебе мали не пускати туди?

Тут би Зої заплакати по-справжньому, тут би їй вигодило філіпіку відносно спокусителів-мужчин, але ні,

Зоя взяла себе в руки і вирішила атакувати Анатолія по всьому фронту:

— Ти що, з «приветом»? Чи прикидаєшся? Прикидаєшся, щоб у куці чкурнути? То попереджаю — нічого не вийде! Мій тато, моя мама, мій брат...

Анатолій грався телефонним шнуром, і вона вибухнула обуренням в кілька мегатонн:

— Толю-у-у-у!

Він аж підгуцнув на тахті так, що мало телефон не гримнув на підлогу:

— Та що таке зрештою? Ти можеш мені пояснити відкритим текстом?

Вона почала пояснювати відкритим текстом:

— Ти уяви собі, який я вигляд матиму в грудні?

Але не дуже покладаючись на яскравість його уяви, Зоя встала і як тільки могла випнула живіт, а потім пройшлася перевальцем, як качка.

Ця демонстрація супроводжувалась текстовим поясненням:

— На голові — фата, шлюбний марш Мендельсона, а наречена, а наречена... Як же я піду в Палац одружень?

Анатолій підхопився з тахти так різко, що йому заболіла нога:

— Ой, цей проклятий мотоцикл таки вкоротить мені колись віку!

На одній нозі він дострибав до Зої і буквально втопив її в своїх обіймах:

— Зойко, зайченятко моє! Так це правда?

Потім, мабуть, зваживши на її стан, він ослабив потужність обіймів і сказав:

— Виходить, я майже татусь?

Вона припала до його плеча і тут вже заплакала в тому драматичному ключі, в якому їй належить плакати в таких випадках:

— А ти думав! А ти думав!

Анатолій пританцьовував на одній нозі і сам собі приспівував:

— Ну, діла! Ну, діла! От здорово! — при тому ще й рсготів, чим накликав на свою голову обурення з боку Зої:

— Чого ти смієшся? Що тут смішного?

— Ти знаєш, чого я сміюся? Я собі тільки на хвилинку уявив, які очі зроблять мої тато й мама! Ну, діла, ну, діла!

Зоя чомусь визнала за потрібне дотримуватись суворої конспірації:

— Їм — поки ні слова!

Він здивовано глянув на неї:

— Здрастуй, моя радість! Що значить — ні слова? Вони... як би це сказати, в цій історії найголовніші люди...

«Формуліровочка», як сказав би товариш Микитась, не дуже сподобалась Зої, тому вона запитально і з притиском протягла:

— І-історі-і-ії?

Анатолій зрозумів усю недоречність вислову, який не відповідав протоколові передшлюбних клопотів, і пом'якшив «формуліровочку»:

— Ну, справі. Яка, зрештою, різниця? Це ж повна передислокація сімейного бюджету.

— То й що?

— Тато збирався купляти «Ладу»...

— А тепер хай його голова болить за кооператив!

— А мама?

Зоя дуже схоже проімітувала голос Анатолієвої мами:

«Мій Толюня не як інші хлопці. До закінчення інституту і думати не хоче про одруження...»

Анатолій у тон їй, ледве стримуючи сміх, теж маминим голосом:

«Та й по закінченні, сподіваюсь, не поспішатиме.

Спочатку — аспірантура, кандидатська, а вже ген-ген тоді...»

Зоя аж присіла, так розреготалася:

— Ген-ген тоді! Як же ж!

— Ну, закрутяться мої предки, ну закрутяться...

Зоя вирішила, що досить потіхи, час повертатися до порядку денного:

— Предки хай крутяться, то їхнє діло, але спершу доведеться покрутитися нам. Будь-якими способами треба прорватися в Палац одруження без черги!

Анатолій почував потилицю, як це робили мільйони мужчин до нього і робитимуть мільйони після нього:

— Ну, брати штурмом палац мені ще не доводилось ніколи...

Зоя, як прекрасна Олена в Троянській війні, рішуче сказала:

— Тепер доведеться!

Анатолій спробував знайти у неї співчуття:

— У мене ж там — жодного знайомого!

— А в мене?

Не вірте жінці, коли вона починає щось муркотіти про безвихідь, як би там не було, у жінки завжди знайдеться запасний варіант. Тому Зоя сказала далі таке:

— Проте Зінка обіцяла звести мене з однією хохмачкою, котра живе в одному будинку з нею. Та хохмачка знайома із секретаркою Палацу одружень. Так от, треба так...

У цей час задзвонив телефон, і в Зої спрацював секретарчин рефлекс, вона спритно вхопила трубку:

— Алльо-у! База гастрономторгу слухає...

В трубці щось забулькало, і Зоя, спохопившись, кинула трубку на важільки:

— Господи! Збожеволіти можна! Мій шеф на провіді, а я таке бовкнула. Це ж точно, він впізнає мене по голосу, і почнеться: «трудова дисципліна», «трудова

дисципліна!» В печінках вона вже мені сидить, та трудова дисципліна.

Але вона швидко і розважливо забула і про трудову дисципліну, і про свої службові обов'язки, повернулася на царину, яка цікавила їх обох:

— Слухай, Толю, брат тієї хохмачки, що працює в Палаці одружень, цікавиться передплатними виданнями...

Тут телефон задзвонив удруге, і Зоя розіграла цілу пантоміму, мовляв: «Візьми трубку, говори що хочеш, але мене тут немає!»

Анатолій знизав плечима і взяв трубку:

— Алло! Це квартира Дзенюків. Так, я, Анатолій. Покликати тата? Це ви, Федоре Спиридоновичу? Зоя? Яка Зоя? Зоя пішла до зубного лікаря...

Зоя аж підстрибнула з досади і красномовно покрутила пальцем біля лівої скроні. Було миттєво розіграно пантоміму, яка в перекладі на звичайну мову мала означати: «Бевзь! Ідіот! Кретин! Звідки ти міг знати, що я пішла до зубного лікаря?»

Анатолій вже й сам збагнув, що стався «прокол», і почав його нашвидкуруч латати:

— Звідки я знаю, що Зоя пішла до зубного лікаря? Бачите, я впав з мотоцикла і сильно забив ногу...

Сиплячим свистом, проте так, щоб не почули в телефонній трубці, Зоя прошелестіла:

— Голову ти, видно, забив, а не ногу!

Анатолій відмахнувся від неї здоровою ногою і загукав у трубку:

— Лежу... Федоре Спиридоновичу, давайте я краще покличу тата, він на кухні кашу варить. Яку кашу? Для риби приманку. Федоре Спиридоновичу, у вас часом немає знайомих у Палаці одружень? Та не мені! Одному моему хорошому знайомому треба терміново послухати марш Мендельсона. Немає? Жаль. Ну, кличу тата...

І він, відклавши трубку набік, почав щосили гукати:

— Тату, тату! Тебе до телефону!

Поки Анатолій кричав, Зоя встигла вишмигнути на балкон. Тут увійшов Дзенюк-старший. Був він у майці, в піжамних штанях, у руках тримав велику дерев'яну ложку.

Він якось вайлувато переступав з ноги на ногу, не знаючи куди подіти ложку. Нарешті затис її під пахвою і взяв трубку:

— Алло! А-а-а, Федоре Спиридоновичу, мое шанування! Скільки літ, скільки зим! Та кашу варю. Дали мені новий рецепт. Трохи рису, трохи пшона, круто вариться. Так, так. Потім приправляється евкалиптовою олією.

Тут настала пауза, після якої Дзенюк-старший повернувся до каші:

— Евкалиптової олії де взяти? О господи! Нею якісь інгаляції роблять. Якщо маєте знайомих фармацевтів — це раз плюнути. А не маєте, то я вам організую. Не треба? Що, що? Один квиток до Сімферополя? О, то це раз плюнути! Ой, Федоре Спиридоновичу, Федоре Спиридоновичу, вибачаюсь, пам'ять дірява стала — Прокопенко зі вчорашнього дня у відпустці, то пустий номер. Треба щось інше придумати. Я на когось іншого вийду і вам передзвону.

Обережно поклав трубку і дерев'яною ложкою почув потилицю так, що на потилиці zostалися сліди каші. Але чи так це вже було важливо, коли товаришу Микитасю потрібен один квиток до Сімферополя?

І Дзенюк-старший почав говорити сам із собою:

— От чорт, Микитасю терміново знадобився один квиток до Сімферополя, а Прокопенко у відпустці. А тут ще й собаку треба влаштувати...

Дзенюк-молодший подивився на батька:

— Якого собаку?

— Собака? Собака — шотландський коллі.

— А хоч би й англійський бульдог, ти при чому?

— Шотландський коллі, я ж кажу, здоровецький, як теля, а належить братові директора автомагазину...

Дзенюк-молодший метикував мляво:

— А ти при чому?

Тут Дзенюк-старший, завжди такий стриманий і навіть можна сказати, толерантний, розсердився:

— Ну, Толю, ти як маленький! Через місяць ми одержуємо довгождану «Ладу»...

У Дзенюка-молодшого з цього приводу була інша думка, бо він, хоч і обережно, але заперечив:

— Тату, а може, не треба?

Дзенюк-старший глипнув на сина, і в погляді його було нескінченне здивування:

— Що «не треба»?

Дзенюк-молодший, як у вир, сторч головою кинувся:

— «Лади» не треба. Нащо нам тая «Лада»?

— Як то, «нащо»?

— От я читав десь у газеті, що круто пішла вгору крива різних дорожніх пригод...

Це зауваження вже зовсім не сподобалось Дзенюку-старшому:

— Не каркай! Я цього не люблю!

Але Дзенюк-молодший проілюстрував вичитане в газеті наочним прикладом — виставив наперед перебинтовану ногу:

— Он я з мотоцикла впав, а автомобіль...

Наочний приклад спрацював у протилежному напрямку:

— Мотоцикл — то транспорт самогубців!

— Скажеш таке...

— Простити собі не можу, що послухався тебе і купив цей драндулет...

— Тату!

От саме в цей момент Дзенюк-молодший міг збагатити Дзенюка-старшого важливою інформацією, бо Дзе-

нюк-молодший був у тому стані, який називають: пропадати, то з музикою!

Але Дзенюк-старший був занадто захоплений своїм предметом і перебив сина:

— Мовчи! «Лада» зовсім інша справа.

І тут він якось обм'як:

— Словом, чого я з тобою дебатую, у мене каша підгорить.

І вже виходячи на кухню, по-сімейному поділився з сином своїми прикрощами:

— А собаку влаштувати треба. Не чий-небудь собака, а самого директора автомагазину. З ним мені не з руки сваритися...

Анатолій, бачачи, що штурмом він важливу розмову не проведе, вирішив вшпилити батька:

— Із собакою?

Але як рідко люди сприймають іронію, коли їм ніколи чи не хочеться її сприймати:

— До чого тут собака? З директором... чи то з заступником директора автомагазину. Відмовлю я йому, а там дивись — через якийсь місяць у нашої «Лади» ресора репне...

І Анатолій зробив героїчну, чи не останню спробу:

— Нащо нам тая «Лада»?

Дзенюк-старший довго стояв мовчки, похитуючись з носків на п'ятки, при повному ризику загубити пантофлю, і дивився на свого сина, намагаючись збагнути, що з ним сталося:

— Ти що, здурів?

Анатолій всією своєю поведінкою хотів довести, що він не здурів:

— Нащо нам тая «Лада»?

І тут батько висунув застарілі аргументи:

— Ти ж сам мене гилив у потилицю: купимо, купимо, а тепер... Але я не збираюся із тобою дебатувати з цього приводу. Собаку треба влаштувати, і край.

Дзенюк-молодший закликав на допомогу гумор:

— Куди його влаштувати? В інститут?

Нащо Дзенюк-старший відреагував напрочуд спокійно:

— От дотепник-самоучка! Який інститут? Розумієш, брат заступника директора, а може, й самого директора автомагазину — розумієш ти! Іде з дружиною в круїз по Чорному морю на теплоході, а собаку йому залишити ні з ким. На харчі собаці, певна річ, відповідні фонди будуть спущені, але потрібен поводитир...

Анатолій скривився:

— Чи не хочеш ти, щоб я з хворою ногою...

Дзенюк-старший, як то кажуть, знав свої кадри, бо на півслові перебив Анатолія:

— О-о-о-о! Тобою послужишся! Де сядеш, там і злізеш. Так, собак ганяти — ти готовий, а для користі справи... Але треба щось із собакою вирішувати.. А тут ще цей квиток до Сімферополя. От куряча пам'ять стала! Це ж треба було запитати у Федора Спиридоновича, чи немає в нього якихось варіантів відносно собаки. Тобто я б зайнявся квитком до Сімферополя, а він, відповідно, зайнявся б собакою. Влаштував би її...

На не дуже високому чолі Дзенюка-старшого відбилась якась боротьба думок. І нарешті він сказав:

— Слухай, Толю, а подзвони-но тому швицарю...

Дзенюк-молодший удав, що не зрозумів:

— Кому?

Дзенюка-старшого це не те щоб роздратувало, але обурило:

— Та Аркадію ж! Друг він тобі чи не друг? І відносно собаки, і відносно квитка до Сімферополя, а я відповідаю...

Анатолій все ще мовчав, і Дзенюк-старший визнав за потрібне нагадати:

— Ой, пригорить у мене каша! Її ж весь час помішувати треба. Скажи своєму Аркадію, що я згоден по-

міняти свої імпортні канадські на... ну, він знає на що. Але...

Тут ложка як багнет задерлася вгору...

— Але при умові, що собака буде влаштований! А зараз я звільнюсь і займусь впритул квитком до Сімферополя. З Федором Спиридоновичем псувати стосунки не варто...

І тут, не вдаючись до якихось додаткових пояснень, Дзенюк-старший імпульсивно вийшов.

І так само швидко в кімнату повернулася Зоя:

Вона хотіла щось сказати, але Анатолій перебив її:

— Чула?

Зоя діловито відповіла, бо вона все чула:

— Чула! Тільки цього не вистачало. Собаки, квитки. Тут треба ділом займатися, а тато твій про якогось собаку думає. Абсолютно безперспективний собака, тим більше що «Ладу» вам уже не доведеться купувати. Відволікати Аркадія на різні дрібниці...

Анатолій розсудливо сказав:

— Ну, сваритися з татом я теж зараз не можу. Язик у мене не повернеться сказати йому, що омріяна ним «Лада» — тю-тю! Він тоді зовсім озвіріє. Хоча б Аркадія застати дома...

І він почав гарячково набирати номер.

Зоя йому слушно зауважила:

— Але спершу, звичайно, не про собаку! Пам'ятай, що брат тієї хохмачки, з Палацу одруження, цікавиться передплатними виданнями, і коли б Аркадію вдалося щось організувати, це б значно спростило наші контакти з нею...

Анатолій крутив диск телефону і так і сяк, але там, видать, було зайнято, і він сказав:

— Це вже як вийде. Аркадій сам вирішить, з чого починать: із собаки, з квитка до Сімферополя, з передплатних видань чи... Правда, імпортні блешні йому потрібні, я знаю...

І тут телефонний дзвінок вийшов на того, хто треба:
— Алло, Аркадій? Це ти? Привіт, старий, це я! Хто, хто! Толик Дзенюк. Слухай, старий, тато згоден міняти ті блешні. Так, так. Але ти сам розумієш. Ні, ні, квитки на перуанську виставку мені не потрібні, на Театр сатири теж...

Тут Зоя смикнула його за рукав, нагадавши, заради чого вона прийшла сюди.

— Чекай, тут Зойка хоче тобі щось сказати, смикає мене за рукав!

Зоя почала з того, що затулила долонею трубку і звернулася безпосередньо до Анатолія:

— Не будь ідіотом! Що значить не потрібні квитки? Тобі не потрібні, то, може, комусь іншому потрібні. Від будь-яких квитків відмовлятися не слід — хто його знає, що на них можна виміняти?

Анатолій збагнув хід думок своєї ненаглядної подруги і загудів у трубку:

— Слухай, старий! Квитки хай будуть на порядку денному, але в резерві. А в тебе немає когось у Палаці одружень? Розумієш, тут треба, щоб один товариш позастроково і в ударному порядку послухав шлюбний марш Мендельсона. Так, так. Та розповім при зустрічі, це не телефонна розмова. Немає, значить? Я так і думав. Але тут, старий, ось яке діло. Коли б можна було повернути передплатні видання для брата однієї хохмачки, що працює в Палаці одружень... Що її — його — конкретно цікавить? А чорт їх знає, що їх конкретно цікавить!

Тут він затулив трубку і звернувся до Зої:

— Що її конкретно цікавить?

— Це — брата, а не її, але я конкретно не знаю... Хай дістає що під руку підвернеться, а тоді вже можна буде починати розмову. Можна, зрештою, виміняти...

І Анатолій рішуче загудів у телефонну трубку:

— Організуй що підвернеться, а тоді розберемось.

Але це тільки півсправи. Розумієш, старий, тут треба ще трудовлаштувати одного собаку. Та ні, сантехніком у ваше будуправління він не піде. Не в тому розумінні! Це — собака в буквальному розумінні. Шотландський коллі. Здоровенний, як теля. Розумієш, хазяї його їдуть у круїз по Чорному морю, а псюгу нема з ким залишити. От коли б тобі вдалося знайти якогось пенсіонера, який любить гуляти з собаками на свіжому повітрі... Слухай, слухай мене! Я чхать хотів на того собаку, але це прохання тата, і коли ти не працевлаштуєш пса, тато з тобою і говорити не схоче відносно тих канадських блешень. От-от, ти подумай! І ще одне! Кров з носа, потрібен один квиток до Сімферополя. Ні, ні, з наших ніхто не їде, це потрібно для татового приятеля Федора Спиридоновича, отже, вважай, що — для тата. Чи плацкартний? Краще м'який, але який вже буде. Ну, здається, все. Старий, я лежу вдома. Ти що, не знаєш? Ногу забив, падаючи з мотоцикла. Ну от, я лежу вдома, і ти, в разі щось з'ясується, дзвони мені, щоб я був у курсі справи. Бо батько мені життя не дасть відносно того пса, а з батьком мені зараз не випадає сваритися. Чому? Ет, потім розповім. Ну, чао!

Тут він поклав трубку на важелі, а Зоя взяла його за руку і почала підозріло зазирати йому в очі:

— Ти не радий? Коли я слухала, як ти розмовляв з Аркадієм, я зрозуміла, що ти не радий!

Анатолій все ще перебував у полоні своїх ділових емоцій:

— А чому тут, власне, радіти?

Всі жіночі злигодні прорвало одночасно:

— А-ах, ти не радий?

Анатолій, невідомо, чи то почав їй забивати баки, чи все ще не міг звільнитися з полону буденщини, але говорив таке:

— Собака непрацевлаштований, квитка до Сімферополя немає і невідомо ще як воно обернеться, відносно

тих передплатних видань, які, до речі, ми ще не знаємо кому всучити...

Зоя начеб заспокоїлась:

— Так ти в цьому плані?

Анатолій був дуже радий вхопитися за цю можливість:

— А ти в якому?

Зоя зраділа:

— І я в цьому ж! Отож я хочу подзвонити зараз Надьці, щоб навести остаточні довідки про того чудака, брата тієї хохмачки, що працює в Палаці одруження, хто він, де його шукати і як від нього виходити на його сестру...

Тут Анатолій схопився:

— А на роботу? Федір Спиридонович розірве тебе.

Зоя ніскілечки не побоялася бути роздертою:

— А я скажу, що бормашина поламалася або струму не було. Що я, беззубою повинна ходити?

Вона взяла в руки телефонну трубку, але набрати номер все ще не поспішала:

— Толю, скажи, а правда, що у нас з тобою буде своя кооперативна квартира?

Анатолій був гранично лаконічний:

— А ти як думала? Невже ти сподіваєшся, що моя мама з тобою вживеться? Ні-і, і моя мама, і мій тато, попри все шанують особистий спокій. Вони останне з себе продадуть, аби відкупитися від нашої присутності!

Зоя манірно закрепила губку:

— Але ж тепер так складно з кооперативами.

— То хай буде їхній клопіт.

Зоя погодилась:

— Правильно! А потім у нас все одно буде власна квартира. Знаєш що, більшу кімнату ми обклеїмо блакитними шпалерами із золотими квіточками, а меншу... Меншу, ми ще подумаємо...

І тут вона взялася за телефон...

Дія переноситься в нове місце. Але чи таке вже воно нове? Квартира, в якій розпочнеться частина дії, нічим, по суті, не відрізняється від квартири, де ми покинули Анатолія і Зою. Квартира така ж самісінька, але... з тією різницею, що всі речі спаковані, а стіни обдерті, бо тут збираються робити ремонт.

Прізвище молодих господарів квартири — Гарматюки. Таня і Валерій. Проте є деяка відмінність в інтер'єрі, бо кругом стоїть книжок і зв'язаних, і складених абияк. На одному такому книжковому стосі в позі роденівського мислителя сидить Валерій. Він настільки непорушний, що й справді може здатися — хлопця висікли з мармуру. Правда, різноколірного.

Що ж до Тані, то вона перебуває в тій стадії роздратування, коли людина мусить рухатись, рухатись і ще раз рухатись.

Таня зупинилася перед Валерієм і, зробивши трагічний жест сказала:

— Блакитні шпалери із золотими квіточками?

Вона обкрутилася довкола своєї осі і встигла вклати руками на кожну стіну:

— Це — квіточки? Золоті квіточки на блакитних шпалерах? Ха-ха-ха!

Слово честі, коли будь-яка людина, а особливо молодда жінка, починає сміятися таким сміхом, хочеться плакати гіркими сльозами.

Сміх замерз у Тані в горлі, і вона почала лаконічно змальовувати весь трагізм їхнього становища:

— Коли це квіточки, то які ж тоді будуть ягідки? Ні, від цього можна збожеволіти!

Валерій приречено погодився:

— Можна...

У всякому ділі, в кожній біді головне — знайти прямого (чи й не дуже прямого) винуватця, і тоді все розіграється як по нотах:

— А все ти, ти, ти! Ну, хто так робить?

Тут настала пауза, а за тим екскурс у мемуаристику:

— Казала мені мама: «Подумай! Заміж іти — це не в кіно, подумай, Таню, що ти робиш, за кого ти йдеш!»

Валерій уже не міг позбутися приреченості, тому й цю репліку сказав приречено:

— І мені мама казала...

Коли одна мама казала — це одне діло, а коли друга — то зовсім інше, і Таня грізно запитала:

— Що тобі мама казала?

Виявляється, нічого такого поганого мама й не говорила. Ось що мама сказала:

— Говорила мені мама, що спершу треба закінчити інститут, потім аспірантуру, потім захиститися, а вже потім...

Він зробив страшенно довжелезну паузу і так само приречено мовив:

— ...тричі подумати, перш ніж одружуватися.

Але Таня вже не слухала його:

— Ні, це неможливо! Це скажи кому, то й не повірять! Щоб у наш час молодий мужчина, вчений, кандидат наук, не міг знайти якогось нещасного маляра!

І ось саме тому, що Валерій був вченим, кандидатом наук, він і вказав своїй дружині на її неерудованість у соціологічному плані та в ряді інших аспектів:

— Що значить — «нещасного маляра»? Звідки в країні, де робітничий клас — гегемон, знайдеться «нещасний» маляр? Ти думаєш, що ти говориш, чи ти не думаєш, що ти говориш?

Вона думала тільки про одне: про те, що ремонт квартири зайшов у такий тупик, звідки не видно ні найменшого виходу:

— То звичайного, звичайного! Будь-якого маляра!

Валерій похмуро буркнув:

— Звичайного я знайшов...

Краще б він цього не говорив:

— Він знайшов! Послухайте, кого він знайшов! Знайшов п'яне одоробло, яке прийшло, обдерло стіни, наляпало купоросу, випило дві пляшки коньяку, не горілки, дозволю вам нагадати, Валерію Федоровичу, а коньяку...

Валерій примирливо уточнив:

— Ну, коньяк був одеський... Не «Камю» ж ми йому виставили...

Цей нюанс не справив на Таню ніякого враження:

— Все одно! Вижлуктив дві пляшки коньяку, взяв п'ятдесят карбованців авансу, як він казав, щоб підготувати фронт робіт, зник і два тижні носа не показує!

Валерій вирішив солодко самообманутись:

— Може ж, іще прийде. Уявляєш, отак відчиняються двері — і він входить.

У відповідь почув:

— Псих ти, і більше нічого!

Тут він обурився по справжньому:

— Між іншим, це мої батьки збудували нам цей кооператив, де ми живемо і де ти поїдом їси мене!

Таня довго і глибоко дихала носом, перш ніж запитала:

— Що ти хочеш цим сказати?

Він розставив крапки над «і»:

— А те я цим хочу сказати, що коли мої батьки збудували нам квартиру, то твої могли б хоч відремонтувати її!

Тепер Таня не дихала ні носом, ні ротом, вона буквально задихалась:

— Ти... ти... Та як ти смієш? А чиї гроші я віддала тому п'яндизі, щоб він підготував «фронт робіт»? Це ж я їх віддала з тих грошей, що мама дала мені на пальто. Всі сміються: професорша, а пристойного пальта не має!

Він уточнив:

— Я ще не професор, а звичайний кандидат наук.

— Тож-то, що звичайний!

І в розвитку «звичайності» кандидата наук потрібне було ще одне уточнення:

— Не рубщик м'яса, не приймальник склотари, не заряджувач сифонів газованою водою, а ординарний вчений...

Тут йому стало жаль самого себе, і він додав:

— Досить, правда, перспективний, як вважає мій шеф.

Але такий прояв самоповаги не торкнувся жодного фібру Таниної душі. Думки Танині снувалися в одному-єдиному суворо запрограмованому напрямку:

— Ти смієш дорікати мені моїми батьками? Вовка в чийх батьків? У твоїх чи моїх? З ним моя мама няньчиться чи твоя?

Валерій змушений був погодитися:

— Ну, твоя...

— І щоб я цього більше не чула! Подумаєш, його батьки кооператив збудували! А чії батьки меблі купили? Твої чи мої?

І це був незаперечний факт:

— Ну, твої...

— Ах, мої! Але я не роблю з цього політики, бо нічого особливого в цьому не бачу. Всі батьки будують своїм дітям кооперативи, всі батьки купляють своїм дітям меблі, всі бабусі бавлять своїх онуків, але ж нам треба і самим щось думати...

Тут йому знову необачно потрапила шлея під хвіст:

— Пора! І коли б ти трохи раціональніше вела наше домашнє господарство, коли б так не хвицькала грішми...

— Це я хвицькаю грішми? Ах ти ж скотина невдячна! А скільки грошей у нас іде на ось це... — і, розлючена, Таня копнула ногою стос книжок.

Цього Валерій стерпіти не міг:

— Не смій пхати своїми брудними шкарбунами духовні скарби людства!

Тут відтворився один із кадрів італійського кіно

епохи неореалізму: Таня на ходу зняла черевик і, озброївшись ним, грізно пішла на Валерія:

— Ах, брудними шкарбунами! А ти мені купив кращі?

Але Валерій підвівся і, ризикуючи дістати черевиком по голові, почав прислухатись.

Це й Таню примусило зупинитися на півдорозі:

— Що там?

— Здається, хтось дзвонить?

І вона почала прислухатись, а поки прислухалась, трохи проходила і вже не могла б уперішити черевиком Валерія по голові:

— Ні, це тобі здалося...

І, як завжди в таких випадках, коли жінку позбавляють активної дії, вона починає плакати. Тому заплакала й Таня:

— Господи, який ти нікчема... Який ти нікому не потрібний нікчема...

Природно ж, він не погодився з такою оцінкою його особи:

— Це я нікчема? Мене так цінують в інституті, мій шеф пророкує мені велике майбуття в науці...

— І що з того?

Тепер він не слухав її:

— Мої друзі — всі перспективні науковці, кандидати наук, доктори, є серед них три член-кори! Хочеш, вони за півгодини будуть тут?

Вона цілком слушно зауважила:

— На біса вони мені здалися? Певна, що жоден з них не прошарує як слід стіни і не наліпить шпалери. На біса вони мені здалися, коли навіть сто і не член-корів, а дійсних членів Академії наук не можуть замінити одного маляра?

Тут вона прислухалася і сказала:

— Ні, таки справді хтось дзвонить!

Валерій зрадив:

— Я ж казав! Це він! Це — маляр! Він прийшов!
Валерій побіг відчиняти двері і... повернувся з Аркадієм. З тим самим Аркадієм, якого Дзенюк-старший назвав — швицарем.

Слово — «швицар» не має нічого спільного із словом «швейцар». Слово «швицар» — жаргонізм, і на українську мову його перекласти важко, а в російській мові воно має право на існування в такій от приказці: «Наш пострел везде поспел».

Аркадій встигав усюди, де відчувався хоча б найменший навар в його ділових і негоціанських справах.

Зараз він сміливо, з нальотом тієї великосвітськості, яка знаменує окремих молодих людей, переступив поріг квартири Гарматюків і сказав, звертаючись в основному до Тані:

— Бон суар, мадам, як кажуть на Заході!

Таня слушно зауважила:

— Але ж зараз не «суар», не вечір, а день.

Аркадій розвеселився, ніби Таня сказала не знати який дотеп:

— Ха-ха-ха! Хай буде бон день! Міль пардон, як кажуть на Заході, я до вас ось в якій справі...

Він говорив і разом з тим прями очима з Тані на Валерія, а з Валерія знову на Таню, щоб безпомилково встановити: хто ж глава в цій квартирі? Матріархат чи зовсім навпаки.

— Я чув, у вас непогана бібліотека...

У Валерія прокинулась гордість справжнього бібліофіла:

— Так, непогана. Але в багатьох моїх друзів, — це вже трохи скромності, — значно більші бібліотеки. Моя, порівняно з їхніми, скромна.

Аркадій, окинувши орлиним оком стоси спакованих і не зовсім спакованих книжок, помітно пожвавішав:

— Так, так! Міль пардон, як кажуть на Заході, і передплатні видання маєте?

Валерій пересмикнув плечима, як це часом робить фахівець, якому доводиться щось пояснювати дилетантові:

— Більшість моєї бібліотеки складається з передплатних видань.

Аркадій втратив будь-які ознаки церемонності і, як баришник на кінській торговиці, пішов між стосами книжок:

— О, це вже щось! І в хорошому стані?

У Валерія це викликало роздратування, поки що легке:

— Звичайно, в хорошому стані. Хоча для справжнього бібліофіла...

— Пардон, як кажуть на Заході, для кого, для кого?

— Для бібліофіла, — тепер роздратування вже не приховувалось, як і не приховувалось повне презирство до цього типа, — ну, для любителя, для справжнього любителя книжок, зовнішній вигляд книжки ще не все значить. А ви, пробачте, в якій справі до мене?

Аркадій зробив очі дитини, яка потрапила в іграшковий магазин:

— Цікавлюсь книжками. Передплатними виданнями.

Валерій одразу ж одрубав:

— Я книжками не торгую. Не продаю.

Але чутлива жіноча душа вже вловила, що цей непроханий, нахабнуватий зайда може стати їм у пригоді, і Таня сказала:

— Чому ж? Можна було б дещо й продати.

Валерій залишався категоричним як параграф закону:

— Я не продаю! Я тільки міняю. У мене є хороше передплатне видання Купріна, так я за нього хочу Брет Гарта... Ну, на додачу ще можна дати томик Аполінера... Але продавати — ні!

Тим часом Аркадій його вже начисто ігнорував, нюх бариги підказав йому, що коли хочеш, щоб тут щось

вигоріло, — май справу з «мадам». І Аркадій підкреслено запитав у Тані, наче Валерія тут і не було, хоча запитання передбачало обох членів сімейства:

— Я бачу, ви із ремонтником захрясли. І давно загоряєте?

Таня відчула в цьому запитанні не лише голе, безпредметне співчуття, тому поспіхом відповіла:

— Третій тиждень.

Аркадій схвально, розуміючи, що й до чого, почав кивати головою:

— Як кажуть на Заході, панорамка знайома. Хапугу якогось знайшли?

Таня нечутно була вже в його полоні і луною відгукнулася:

— Знайшли...

Аркадій не стільки запитав, скільки ствердив:

— Авансик дали.

Проти цього було важко щось заперечувати, і знову Таня відгукнулася луною:

— Дали...

— Багато, міль пардон, дали?

— П'ятдесят карбованців.

Здається, Аркадій вмів читати думки не лише на відстані, а й у минулому:

— Щоб підготувати фронт робіт?

Таня здивувалась:

— Звідки ви знаєте?

— Я все знаю, — сказав Аркадій.

А щоб не подумали, ніби він гадає, що розмова з маляром відбувалася «на суху», Аркадій зробив пластичний і недвозначний жест рукою.

Таня і сама незчулася, як точно скопіювала жест Аркадія:

— Так, п'ятдесят карбованців і...

— Що він пив? — суворо запитав Аркадій.

— Коньяк!

Валерій визнав за потрібне уточнити:

— Одеський.

Аркадій сплеснув руками, ніби ханига-маляр пив не коньяк, а купорос:

— О-о-деський? Ну, це ще по-божеськи. Але ж до чого примітивні смаки у людей: пити одеський коньяк.

Він пройшовся пружинистим кроком по захаращеній квартирі і задав абсолютно риторичне запитання:

— Значить, ви захрясли з ремонтом?

З цим важко було не погодитись, і Таня зітхнула:

— Захрясли...

— Ханига, міль пардон, як кажуть на Заході, випив коньяк і не прийшов.

— Випив і не прийшов, — розвела руками Таня — мовляв, що тут казати, така вже наша доля: от і коньяку людині не пожаліли, а людина виявилася свиня свинею.

Аркадій зупинився між стосами книжок і, погойдуючись з носків на каблуки, просто, без зайвої афектації сказав:

— Я можу порекомендувати вам чудового маляра, який протягом двох днів все тут розшиє, і все буде о'кей, як на Заході.

Таня до того розчулилась і розхвилювалась, що обхопила свою шию обома руками:

— Та ми... Та я... Ми ніяких грошей не пошкодуємо, щоб...

Аркадій роблено вдав із себе глуховатого:

— Грошей? Міль пардон, ви, здається сказали слово «гроші»?

Таня знітилася:

— Ну... винагороду...

Аркадій схвально кивнув головою:

— Гонорар, як кажуть, на Заході? Так от. Ваш вельмишановний супруг застеріг мене, що не збирається продавати свої передплатні видання. Так от. Я уповноважений заявити, що не збираюся їх купляти. Гроші?

Що таке гроші? В кого їх зараз практично немає? Лише в ледарів і круглих ідіотів!

— Абсолютно з вами згодна!

Валерій з цього приводу, мабуть, мав особисту думку, бо він спробував заїкнутися:

— Але ж...

Аркадій декларував далі:

— Що таке гроші? Ні, ви мені скажіть, що таке гроші? Не в них щастя, це відомо давно і відомо всім!

Таня відчула, що Аркадій у своєму декларуванні, м'яко кажучи, зайшов трохи задалеко, і зважились заперечити:

— Але коли їх нема або коли їх не вистачає...

Це зауваження ніскілочки не вплинуло на Аркадія і не похитнуло його віру у власну концепцію:

— Сьогодні їх практично нема, а завтра вони практично є. І мене особисто гроші ніколи не цікавили.

Він підійшов до Валерія впритул і наче з двох стволів бабахнув два запитання:

— Ось ви! Що ви можете? Що ви вмієте?

Валерій розгубився, проте дуже впевнено сказав:

— Я можу розрахувати, обчислити орбіту будь-якої комети на мільйон років уперед.

Аркадій щиро вибалушився на нього:

— І що це вам дасть?

Валерій так само щиро вибалушився на Аркадія:

— Ну, як то...

Проте Аркадій його вже не слухав:

— Легко сказати! На мільйон років орбіту якоїсь паршивої комети. Ви що, збираєтесь жити мільйон років?

— Ні, звичайно. Але мої розрахунки можуть знадобитись тям, хто житиме після мене. Крім того, це моя професія...

Аркадій вибачливо розвів руками, що, мовляв, зробиш, коли така професія, і запитав:

— А квиток до Сімферополя на завтра ви могли б дістати?

Агресивно втрутилась Таня:

— Вам потрібен квиток до Сімферополя? Я вас правильно зрозуміла? Ми вам квиток до Сімферополя, ви нам — маляра, який все це за два дні розшиє?

— Навіть швидше!

І Таня тоном, який не передбачає заперечень чи непослуху, наказала:

— Валерій, одягайся, їдь у касу!

Аркадій небезпідставно поцікавився:

— У вас там є своя людина?

— У нас там немає своєї людини, — пояснила Таня, — але він стоятиме в черзі до посиніння доти, доки ноги його не вилізуть в районі ключиць, але він добуде цей квиток до Сімферополя на завтра. Валерій, чого ти стоїш?

Аркадій скрушно посміхнувся:

— Мадам, але ж це не серйозно! Коли у вас там, у касі, немає своєї людини, то ваш чоловік може врости в підлогу каси, пустити коріння, міль пардон, але квитка він так і не дістане, бо квитки продані на десять днів наперед. Курортний сезон, мадам. Що ви, мадам, дівочка? Пардон, я й так згаяв з вами море часу. Бон суар! Чао! Мені час пити мої апортиви, як кажуть на Заході.

Валерій, якого вже давно дратувала присутність цього нахаби, не відмовив собі в задоволенні зіронізувати:

— Ви хотіли сказати «аперетиви»?

Аркадій образився:

— Я сказав — що сказав! Адью!

І він поволі, ефектно рушив до виходу. Таня пошепки нагримала на Валерія:

— Цю людину нам послав сам бог, а ти...

І до Аркадія:

— Куди ви, товаришу? Стійте!

Аркадій удав, що зупиняється він в своєму поступальному русі до дверей дуже неохоче.

Таня пообіцяла:

— Чарочка коньяку знайдеться і у нас!

Аркадій зморщив носа:

— Одеського?

— Знайдемо і не одеського, — пообіцяла Таня. — Валерій, ану мерщій в гастроном, візьмеш чогось марочного! А ви, будьте ласкаві, сідайте, товаришу, я гадаю, ми таки знайдемо з вами спільну мову...

Вона рвучко почала здирати газети, якими був обгорнений стілець, і всаджувати Аркадія. Тим часом страшенно невдоволений всім цим Валерій взяв авоську і пішов у гастроном.

Аркадій намацав поряд із собою книжку, взяв її в руки, почав знічев'я гортати:

— Бодлер... Ох, і розвелось цих поетів, міль пардон.

Працювати ніхто не хоче, всі в поети подалися.

Таня, вибачливо за поетів, поінформувала Аркадія:

— Це — Бодлер. Він давно помер.

— Німець?

— Француз.

— Ну, ну, що там цей француз понаписував...

Він розгорнув навмання книжку і почав читати:

— Годинник — бог страшний! Завжди він над тобою,

Завжди він свариться, мов каже: пам'ятай,
Що в серце у твое, залите жахом вкрай,
Націлене жало щемкого, злого болю.
Короткі радощі втечуть без вороття,
Сільфідою майнуть і щезнуть, тільки й мали...
І кожна мить урве у тебе шмат чималий
І щастя куцого, й недовгого життя.

Аркадій цілком погодився з класиком французької літератури:

— А урве і щастя, і життя. Це він правильно напи-

сав, цей... Бодлер. Тільки ж треба вміти урвати! «Годинник — бог страшний...» А котра воно година?

Він глянув на свій престижний японський годинник:

— Ого! Часу я з вами згаяв, а коли не вигорить нічого...

Таня сказала благально:

— Вигорить, обов'язково вигорить! Тільки...

— Що, мадам?

— Цей ваш маляр не... п'яниця?

— Що ви, мадам, він і за молодих літ нічого в рота не брав!

— Так він старий?!

— Що ж такого, мадам? На старих зараз світ тримається. Молоді, вони, в основному, віршики пишуть. Можна від вас дзвякнути, мадам?

— Що ви сказали?

— Ну, подзвонити по телефону.

— Пробачте, але у нас немає телефону.

Аркадій вибалушився вже в який сьогодні раз:

— Як немає?

— Так. Немає. Стоїмо на черзі.

Це аж ніяк не могло вміститися в його голові:

— Чудеса! Чоловік ваш комету рахує, а телефону у вас нема. Як же ви живете отак?

— Стоїмо на черзі, — винувато розвела руками Таня.

— Все правильно — одні живуть, а інші стоять на черзі. І довго ще вам стояти?

— Довго...

— Є тут у мене один варіантик. За два дні телефон можуть поставити.

Таня знову звернула у звичне русло:

— Ми б ніяких грошей не пошкодували!

Слово «гроші» знову якимось негативно вплинуло на Аркадія:

— Що — гроші, мадам! Ми, слава богу, живемо не

при капіталізмі. Настане такий час, що грошей взагалі не буде. Ні в кого. Зникнуть гроші. Практично.

Потім він подумав, подумав і зрозумів, що забіг трохи вперед, і поправився:

— Але ж жити якось треба буде? І гарно жити! Погано жити ми вже не звикли. Так. Але це вже з іншої опери...

Чим ця «опера» мала відрізнятись від попередньої, Таня так і не дізналася, бо повернувся з покупками Валерій, і Таня заходилася сервірувати стіл. Робила вона все це в страшному темпі, щоб Аркадій не передумав і не пішов.

Валерій налив чарку:

— Хороший коньяк, «Чайка».

— А ви? — запитав Аркадій.

— Пробачте, я не п'ю.

Загадка насувалася на загадку:

— Як же ви живете на світі білому? Ремонту зробити ви не можете, телефону у вас немає, коньяку ви не п'єте. Ну, добре, то не моє діло. Ваше здоров'я!

Валерій і Таня відгукнулися хором:

— Пийте на здоров'я!

Аркадій випив і занюхав якоюсь скоринкою:

— Гран мерсі, як кажуть на Заході. Є ще такий варіант. Коли ви не хочете розлучатися зі своїми передплатними виданнями...

Валерій випнув груди:

— Ні в якому разі!

Таня не була такою категоричною:

— Ви його не слухайте!

Аркадій, до речі, не слухав і її.

— Правда, у мене є ще запасний варіант. Я вам влаштовую маляра, ви мені влаштовуєте собаку.

Валерій тим же тоном, яким він говорив, коли йшлося про книжки, сказав:

— Пробачте, ми собаками не торгуємо!

Але Таня поцікавилась:

— Якого собаку?

Аркадій щиро розсміявся:

— Хіба я так не бачу? Хіба ви схожі на людей, які чимось торгують? Хіба я, міль пардон, як кажуть на Заході, не бачу, на що ви здатні? А варіант із собакою такий. Треба десь пристроїти песика на двадцять чотири дні, плюс чотири вихідні. Господарі собачки їдуть у круїз, а собачку нікому годувати і прогулювати. Звичайно, відповідні фонди на харчі собачці будуть спущені, але догляд має бути о'кей, як кажуть на Заході, бо це не дворняга якийсь, а шляхетний собака — шотландський коллі. Великий, як теля.

Валерій начеб аж зрадів:

— Що ж, цей варіант мені більше підходить. Якщо іншим способом не можна знайти маляра, я готовий прогулювати вашого собаку, хай він вам сказиться.

Аркадій замотав головою:

— Собачка не мій, а одного мого приятеля. Але... послуга за послугу.

Таня жахнулася:

— Ой, ні! Тільки не собака! У нас мала дитина, а у собаки різні паразити...

Аркадій обурився:

— О-о-о! Мадам, ви мене дивуєте, інтелігентна жінка — і такі речі! Паразити! А чи відомо вам, що в організмі людини гніздиться понад дев'яносто різних паразитів, а в організмі собаки — тільки близько ста?

Валерій не стримався:

— Найстрашніші ті паразити, що гніздяться довкола організму людини!

Аркадій пувист це зауваження повз вуха:

— То як вам в принципі собачий варіант? Я вам влаштовую маляра, ви мені — влаштовуєте собачку.

Він красномовно помовчав і додав:

— Пропадете ви без маляра.

— Пропадемо,— зітхнула Таня.

— Я в принципі згоден на собаку!— сказав Валерій.

Таня рішуче заперечила:

— А я в принципі проти!

Аркадій спроквола, ніби бо зна-як цим зобов'язує господарів, налив собі повну чарку коньяку:

— Ну, що ж! За приємне знайомство!

Він зі смаком випив, а тоді перейшов до протокольної частини:

— Як кажуть на Заході, мені було дуже приємно з вами познайомитись, але ніхто мені не поверне згаяний час.

І він рушив до дверей. Таня буквально повисла на його полах:

— Стійте!

Аркадій тільки роздратовано низав плечима:

— Мадам, міль пардон, що мені тут робити? Я — людина діла, час мій лімітований. Квиток до Сімферополя ви влаштувати не можете, собачка у мене не влаштований, бібліотека ваша...

У відчаї Валерій вигукнув:

— Але що саме вас цікавить?

Аркадій звернув на діловий тон:

— А що у вас є?

Таня зморщила носик:

— У нас багато чого є. В квартирі вже дихати нічим.

Валерій благально вигукнув:

— Таню!

Але вона не слухала його:

— Багато з чим можна розлучитися!

Аркадій дістав записничок:

— Тоді давайте так, я складу списочок, покажу товаришеві, і він скаже, що його цікавить.

— Я згодна!— сказала Таня.

— А я — ні! — сказав Валерій.

Таня затулила йому рота своєю рожевою долонькою:

— Не слухайте його, пишть! Вальтер Скотт — двадцять томів. Чарлз Діккенс — тридцять чотири томи. Еміль Золя — двадцять два томи...

Аркадій делікатно попросив:

— Міль пардон, як кажуть на Заході, мадам. Не так швидко, я не встигаю писати, скільки кого.

А Валерій все ще бушував, власне, це вже була так звана «суха» гроза:

— Я не дозволю, щоб геніальні твори, витвори найгеніальніших умів людства, стали валютою на брудному ринку людської невлаштованості і залежності! Геть малярів! Кожен сам собі маляр!

Таня наче й не чула його:

— Альфонс Доде — сім томів, Альфред Мюссе — два томи...

— Не так швидко, мадам, не так швидко! Розумієте, прізвища такі закручені, що я боюсь, як би чого не наплутати...

— Мігель де Сервантес Сааведра — шість томів...

Валерій мало не плакав і кликав на допомогу того, хто аж ніяк за даних умов не міг йому допомогти:

— Дон Кіхоте, де ти?

Авторський задум, як люблять говорити популярні кінорежисери, примушує нас знову повернутися в кабінет товариша Микитася Федора Спиридоновича.

Нічого тут не змінилося, бо що могло змінитися протягом години? На краєчку стільця сидів Гена, а Федір Спиридонович тільки-но поклав на важільки телефонну трубку і наставницьки сказав Гені:

— Бачиш, Гено, як це робиться? Вже по двох каналчиках нам гарантують квиток до Сімферополя, а ми подзвонимо ще й по третьому каналчику...

— Для чого?— запитав Гена.

— Мало що буває? А нам,— він почав наспівувати, як наспівував завжди, коли брався до чогось рішуче і незворотно,— нам треба гарантія, нам потрібна гарантія, нам потрібна гарантія! Відмовитись від квиточка піколи не пізно, а гарантію треба мати повну. Ось ми ще по одному канальчику...— і він взявся за трубку знову.

Гена засовався на краечку стільця:

— А може, досить?

— Що значить — досить?— видивився на нього Микитась.— Ось ще по одному канальчику дзенькнемо, щоб уже була повна гарантія.

Гена заскиглив:

— Йй-богу, мені так незручно... Я так відриваю вас від роботи.

Микитась його заспокоїв:

— Та що там незручно? Роботу всю однаково не переробиш, хоч і вистелись у лист. І скільки б не трудився, хто це цінує?

Гена всім своїм виглядом показав, що не цінує ніхто, і Микитась, перш ніж набрати номер, додав:

— Тільки: давай, давай, давай! Такі, брат, діла. От закінчиш інститут — сам узнаєш...

Гена тільки махнув рукою:

— Та який вже там інститут! Посипався...

— Раз посипався, вдруге не посиплешся.

Гена наче й не чув його:

— Буде батько виступать! Ой, буде батько виступать: не готувався, собак ганяв, у школі трійки і двійки хапав.

Микитась уже набирав телефонний номер:

— А-а-а! Перемелеться — мука буде. Алло! Карпо Андрійович! А де Карпо Андрійович? Ага, ага. Девочка, прийде твій шеф, скажеш, що дзвонив Федір Спиридонович. Ну, я йому ще раз передзвоню.

Він поклав трубку і пояснив:

— Бачиш, Гено, як широко треба брати? Той пішов, того нема. Точно як моя Зойка, де її тільки чорти носять?

— Ви ж її до зубного лікаря відпустили...

— А-а-а, голубчику! Готовий присягнутися, що вона де завгодно, тільки не в зубного лікаря. От я дзвонив до Дзенюків. Хто взяв трубку? Тільки Зойка могла таке вчворити...

Тут задзвонив телефон, і Микитась узяв трубку:

— Алло! Привіт, привіт! Що? А я при чому? Ну, голубчику, ну, це не серйозно. Мені ще тільки не вистачає собаками займатися, собак працевлаштовувати...

Він зробив гидливу гримасу, але прислухався все ж уважно:

— Ну... Ну, хай вони його у зоопарк здадуть тимчасово, хай люди на нього помилуються, коли він такий великий і красивий...

У трубці щось обурено забулькало, бо обличчя у Федора Спиридоновича аж пересмикнулось:

— Що, не беруть у зоопарк? І правильно роблять. Розумієш, приватного пса в державну установу якось не годиться. А чий, ти кажеш, собака?

Вираз обличчя у Микитася одразу ж змінився:

— Дениса Петровича? Котрого? Ах, того, що брат... Ага, ага! Ну, слів нема, Денисові Петровичу треба допомогти — кров з носа. Ти мені передзвони, я щось обов'язково придумаю...

Він ще не встиг покласти трубку, а вже було помітно, що Федір Спиридонович щось думає, і слід гадати, що доля собаки того, що брат... вирішиться, зрештою, позитивно.

Поклавши трубку, Микитась пояснив Гені:

— Бачиш, Гено, яка петрушка виходить? Залишається на двадцять чотири робочих дні безпритульним один собака.

— Як безпритульним?

— Та так — хазяї у круїз, а собаку хоч гицлям оддай. Треба його десь пристроїти, а тут голова і так обертом іде...

Гена винувато покашляв у кулак:

— Та ще й я у вас тут на шиї...

Микитась замахав руками:

— Що ти, що ти! З тобою питання вирішене. Зараз, ще два-три дзвіночки — і матимеш квиток до Сімферополя...

Микитась звично взяв трубку і почав набирати номер:

— Алло! Петрику, це ти? А де мама? Ну дай їй трубочку. Алло-у-у! Тоню? Слухай, це Федір Спиридонович. Розумієш, треба кров з носа один квиток до Сімферополя. На завтра. Звичайно, плацкартний. Так, так, роби що знаєш, але щоб квиток мені був. Я ще передзвоню пізніше. Ну, не забудемо, не простимо! Тож-то. Бо як вам треба, то ви до Микитася біжите, а як Микитасю треба — йому куди бігти? От-от, жду...

Він уперше поклав трубку мимо апарата, а потім поклав її як слід і пояснив Гені:

— Ну, тут майже стопроцентна гарантія. Але передзвонимо ще по одному адреску...

Він вже хотів звично намацати трубку і почати дзвонити ще комусь, як тут у кабінет зайшов Лаптії.

Лаптії не дуже люб'язно глянув на Гену і демонстративно кашлянув у кулак:

— Кгм-м-м!

Микитась зорієнтувався миттєво:

— Гено, подивись, чи Зоя не повернулася.

І коли за Геною зачинилися двері, Федір Спиридонович запитально глянув на Лаптія.

Відповіддю на цей запитливий погляд були такі слова:

— Білогородський хоче новий мотор для човна.

Микитасю не доводилось звикати ні до чого, але тут він змушений був потерти чоло і зосередитись:

— Стривай, стривай, а при чому тут Білогородський? Лаптії змовницьки почав:

— Тут, Федоре Спиридоновичу, є варіантик маленький. Коли б Білогородський нас послухав і зробив би те, що нам треба...

Микитася щиро обурився:

— Але де я йому, у бісової мами, візьму човна?

Лаптії спокійно уточнив:

— Човен у нього є, йому мотор потрібен.

— Тим паче. Де я йому візьму мотор?

Лаптії весь подався вперед і навіть руки простер перед собою:

— Мотор є, і я знаю, де його взяти, але треба подзвонити Гринюку і пообіцяти йому бочку дунайки. Я й приїшов порадитись...

Микитася шматували суперечності:

— Гм. Бочку дунайки Гринюку. А не розірве його? А в носі йому не буде свистіти від дунайки? Дай бочку атлантичної. Як на мене — він і салаки пряного посолу не вартий.

Лаптії зробив дипломатичний еківок:

— Тип противний, слів нема. Але... Допомогти може...

— І нашкодити!

Лаптії не наважився заперечувати, мабуть, очевидний факт.

— Може! Залежно від обставин. Атлантичної він не візьме і тихоокеанської теж, я вже закидав навздогад буряків... Слухати не хоче.

Гримаса болю і нерозуміння діянь ближнього свого відбилася на обличчі Микитася:

— Та навіщо ж йому стільки оселедців?!

Лаптії пояснив:

— Банкетик у них намічається.

— Що-о?

— Ювілейний. Дві дати збігаються...

— Ну-ну!

— По-перше, збігається сім років реорганізації їхньої контори...

— Ну-у...

— А по-друге, вони квартальний план на один і дев'ять десятих процента перевиконали. Хочуть зібратися відпочити. Згори люди будуть і з периферії...

Микитась обурився ще більше:

— Банкети нині не модні, ой, не модні!

Лаптії витріщив на нього очі:

— Хто сказав «банкет»? Я сказав «банкет»? То це так, з дурного язика сковзнуло.

Микитась поблажливо пояснив:

— Товариська вечеря тепер це називається.

Лаптії підхопив його поправку на льоту:

— От і я хотів сказати — «товариська вечеря», а воно, за звичкою, з дурного язика зісковзнуло — «банкет». То відпустимо їм на товариську вечерю дунайки?

— Відпусти. Хай він подавиться нею. А як не зробить?

— Зробить! Гринюк — тип протівний, але слово у нього — слово.

Лаптії уже зібрався покидати кабінет начальства, але маїже на порозі пригадав:

— Чого це у вас цей хлопчина другу годину ошивається? Може, він з прожектористів, справді, чи з редакції?

Микитась поблажливо (от, мовляв, які у мене пильні підлегли!) загіготів і пояснив:

— Ні-і. Це синок одного мого приятеля з Криму. Сам він, тьху, та й годі, а от батько його — дуже навіть не тьху! Тато його на самому березі Чорного моря спортивно-туристською базою завідує. Яхт-клуб, сказати б, чи як...

Лаптії розчаровно свиснув:

— Тю-у! А я думав, його тато у нас якесь велике цабе! А він чортзна-де, і користі нам від нього як з чорта смальцю, коли чорт не пасеться.

Микитась сумно, з батьківською гіркотою похитав головою:

— Ех, Лаптій, Лаптій...

— Що — Лаптій?

— Я, Лаптій, уже думав тебе на самостійну роботу висувати-рекомендувати, але бачу — рано.

— Діло ваше...

— Не вмієш ти, Лаптій, поки що масштабно, в плані діалектики мислити. Кажеш — як з чорта смальцю, та ще й коли чорт не пасеться? Глянь у вікно Лаптій...

Лаптій механічно глянув.

— Що ти там побачив, Лаптій?

— А що б я мав там побачити?

— А мав би ти там, за вікном, Лаптій, побачити курортний сезон у розпалі. А в тата цього хлопця, можна сказати, в руках ціле Чорне море!

— Так уже й ціле? — буркнув Лаптій.

— Ну, щоб втопитися, місця для кого завгодно вистачить. А ти слухай, Лаптій, не перебивай начальство. Слухай далі. Трапляється таке, що людина путівочки не дістала?

— Дуже навіть трапляється.

— Ну от. А дикуном їхати не хочеться...

— Кому ж дикуном хочеться?

— І ось такий товариш, біжить до мене чи до тебе...

— Хай вже краще до вас.

— Так, мовляв, і так, любесенький-дорогесенький, придумайте щось, виручіть! Зваж і на те, Лаптій, що це потрібна людина прибїгла, виручити яку все одно, що самого себе виручити. Так от, прибїгає до нас із тобою, Лаптій, такий товариш, а у нас — жодного варіантика. Що? Приємно буде, Лаптій? Тож-то! Я цього хлопця про запас тримаю, де гарантія, що його тато мені протягом

години не знадобиться? Отак-то, Лаптій. Я хлопчині — копійчану послугу, а його тато мені — на карбованця віддають. Така, Лаптій, діалектика.

Микитась подумав-подумав і додав:

— Ні, Лаптій, з твоєю кебетою не в торгівлі, а в Де-те-саафі працювати. Ну, добре, йди запихай того протобестію Гринюка дунайкою, щоб він нею подавився, і тримай мене в курсі.

Як тільки Лаптій вийшов, у кабінеті Федора Спиридоновича знову з'явився сяючий Гена:

— Федоре Спиридоновичу, а ваша дівчина прийшла вже!

— При-и-йшла вже? — з грізним притиском протяг Микитась, натискуючи на дзвінок.— Ось я їй зараз...

Дзвінок спрацював безвідмовно, і Зоя прожогом влетіла в кабінет свого патрона. На її личку відбивалася тривога і подив, мовляв, що могло такого страшного трапитись, що треба так дзвонити.

Не покладаючись тільки на вигляд і погляд (Федір Спиридонович у ту хвилину міг саме дивитись у вікно, і не оцінив би належним чином вигляду і погляду), Зоя нерелякано запитала:

— Що таке? Що сталося?

Микитась сплеснув руками:

— Ах, бідолашна! Не знає, що сталося? А що таке трудова дисципліна, ти знаєш?

Зоя зробила безневинні очі:

— А що таке?

Микитась почав потроху, попри свою стриманість і добродушність, закипати:

— Це я тебе маю запитати, що таке?

Зоя все ще нічого не розуміла:

— А що таке?

Микитась загримів:

— Де ти ходиш?

Зоя аж присіла від обурення:

— Драстуйте! Самі мене відпустили, самі мене й питаєте!

Микитась вирішив розставити акценти:

— Я куди тебе відпускав?

Зоя прийняла виклик:

— До зубного лікаря.

— А ти де опинилася?

— У зубного лікаря опинилася.

Микитась вирішив, що пастка замкнулась:

— У Дзенюків ти опинилась! От де ти опинилась!

Але Зоя не вважала, що пастка замкнулась:

— Та господь з вами! Я до зубного лікаря прийшла, а в нього поламалася бормашина.

Федір Спиридонович вирішив вдатися до сарказму:

— То оце ти з Толькою Дзенюком бормашину лагодила досі? Ну, матиме старий Дзенюк невісточку, ну матиме...

Зоя твердо стояла на своїй позиції:

— Та господь з вами! Не знаю я ніякого Дзенюка!

Тут товариш Микитась дійшов висновку, що час переходити до справжньої виховної роботи серед підлеглих:

— Ну, от що, Зойко. В той час, коли весь наш радянський народ віддає всі свої сили, щоб виконати і перевиконати...

І тут на столі задзвонив телефон. Колись Антон Павлович Чехов писав, що коли в першому акті на стіні висить рушниця, то в останньому акті вона повинна вистрелити. І правильно! Бо інакше нащо б їй висіти? А телефон? Він дзвонить коли йому заманеться, і в першому акті, і не чекаючи останнього.

Тому Микитась узяв однією рукою трубку, а величним помахом другої відпустив з богом Зою. Та блискавично здиміла з кабінету.

Федір Спиридонович ще не знав, хто йому телефонує, і сказав у трубку достоту офіційно:

— Микитась слухає.

І враз його обличчя стало схожим на масний млинець:
— А-а-а! Це ви, дорогесенький, любесенький, Сергію Юхимовичу? Чого ж це ви не заходите, не дзвоните. Я всі очі прогледів. Знаєте, вже ображатися почав. Думаю, забули старого Микитася. А то думаю собі, може, чимось образив пенароком. Що, гадаю, сталося? От добре, що подзвонили, от добре, що подзвонили! Ага, ага! У відпустку збираєтесь? Хороша справа, свята справа. Треба ж колись і відпочити. Тітонька їде до вас? Звідки? Ого, аж із Кулунди. Неблизький світ. Така радість, така радість. Це ж стільки ви з нею не бачилися? Ого! Ну, нічого, нічого. Долетить! Аерофлот у нас справно працює, доведе, не розхлюпає. Вік похилий? Скільки, скільки? Вісімдесят два? Ого! І то хочеться людині в такому віці телебенитись, вибачайте мені на слові, за шматок кишки сім верст пішки. Воно не пішки, звичайно, на літаку, але все одно... Зрозумів, зрозумів, Сергію Юхимовичу, все зрозумів! Сам таку біду мав, так померла позаминулого року. Туризмом на старості літ захопилася, можете собі таке уявити? Де її тільки чорти не носили, можете собі уявити? Біля Геленджика її вертольотом зі скелі знімали! І це у сімдесят шість років! Питаємо потім: «Тьотю, а чого ж вас на тую скелю занесло?» Каже: «Дуже красивий краєвидик з тієї скелі вікривався, от я й полізла». Можете собі уявляти? Знаю, знаю, це мені знайоме. Ну, що робити? Треба щось придумати. Для вас, Сергію Юхимовичу, я щоб не придумав, то мене за це треба б розстріляти! Якийсь варіантик проклянується. Обов'язково подзвоню вам. Так-таки і подзвоню. Стривайте, Сергію Юхимовичу, а тітонька ваша тварин любить? Ну, там котиків, собачок. Знаєте, це зараз досить модне хобі. Старики люблять тварин, тварини, в свою чергу, люблять стариків. Ага, ага. Я чого питаю... Є тут у мене на приміті один симпатичний песик. Розумієте, хазяїн його, як оце ви з Ларисою Іванівною, на двадцять чотири дні збирається в круїзик,

а песик, як би це сказати, безпритульним зостається. Як і ваша тітонька. То чи не можна було б поєднати приемне з корисним? Дві споріднені, самітні душі, прогулянки на свіжому повітрі, моціончики і свіжа копійка при тому. Бо песикові хазяї — люди статечні і розуміють, що за спасибі такі речі не робляться. Що? Терпіти не може тварин, особливо собак? Шкода, шкода. Ну, що ж, підберемо інший варіант. А коли так: я вам влаштую тітоньку, а ви мені влаштуєте хлопця. Куди, куди! Звісно, до себе. І вам приємно, і мені. Подумайте над таким варіантом, а я вам передзвоню. Згодні і не думавши? І правильно, і правильно! Добряче, видать, вам тітонька насоліла. Значить, заметано? Ну, добре, він до вас підійде з моєю записочкою.

Микитась поклав трубку і замріяно спитав:

— Слухай, Гено, а ти б не хотів стати юристом?

Гена вирішив, що недочув:

— Ким, ким?

Микитась терпляче роз'яснив:

— Юристом. На біса тобі той квиток до Сімферополя? Ми-то його дістанемо, але хіба твій тато так уже дуже й зрадіє, побачивши тебе все тим же кандидатом у студенти?

Гена почухав кінчик носа:

— Взагалі-то я хотів стати мотористом...

Тепер Микитасю здалося, що він не дочув:

— Ким, ким?

Гена пояснив:

— Мотористом на буксирі. Я так люблю наше море. І ця робота мені подобається...

Микитась підхопився зі стільця і сів на стіл:

— Мо-го-рис-том! Ну й учудив! Що ж хорошого в цій роботі? Романтика та й більше нічого! А романтика, вона шкідлива штука. Поки ти молодий, вона є, а станеш старшим її нема, розвіється, як сон, як вранішній туман.

Гена змушений був погодитись:

— От і тато так каже...

Микитась сприйняв цю заяву як належну, що ні оскарження, ні заперечення не передбачала:

— От і тато каже! Правильно тато каже. Він вік прожив, знає, що й до чого.

А Гена ніби поскаржився на тата, власне, поскаржився, не дуже сподіваючись почути співчуття і підтримку:

— От тато й погнав мене в інститут поступати...

Микитась обурився:

— Тато погнав! Слова які! Що значить, тато погнав? Тобі тато добра бажає. Тато хоче, щоб ти людиною став.

Гена нагороївся:

— А хіба моторист не людина?

Микитась насварився на нього пальцем:

— Е ні, ти мені цих речей не ший! Я не гірше тебе знаю, що всі професії почесні, але... Подумай сам. Що таке, зрештою, моторист? Засмальцьована спецівка і... карбованців на місяць. Скільки має твій моторист, плюс преміальні і прогресівка?

Гена насупився, але змушений був визнати:

— Не знаю.

Микитась нічого іншого і не чекав:

— Не знаєш, а хочеш. Пробач мені, але ти ще зовсім дурне теля. Не знаєш, а хочеш. Тато краще знає.

Гена висунув останній аргумент на користь професії моториста:

— Але ж я люблю море...

Микитась пожвавішав і начеб аж здивувався:

— А хто його не любить! І я люблю море. Люби собі. От і я до моря збираюся. Запрацював, знаєш, пора змінити клімат на інший. На деякий час. Слухай, Гено, а там у твого тата на цій...

— На спортивно-туристській базі?

— Ага, ага. Там що, одні спортсмени?

Тут виявилось, що теля не Гена, а сам Микитась, бо:

— Е-е-е, Федоре Спиридоновичу, спортсменів там якраз найменше. Зараз, влітку, коли море тепле, спортсменів там майже й немає. Вони наїжджають в основному ген-ген туди — в жовтні, коли відпочиваючі роз'їдуться.

Микитась зрадив:

— Значить, там, у твого тата, цих неорганізованих, неспортсменів, вистачає?

Гена підтвердив його найсміливіші сподівання:

— Ого! Чого доброго!

— Ну?

— Атож! Там, дивись, чиясь теща, там, дивись, чиясь тітка, там чийсь племінник, там чиясь племінниця...

— Ну-у?

— А що? Тії яхтсмени!

Микитась все ж запустив пробну кулю:

— Значить, однією тітонькою менше, однією тітонькою більше, суть справи не міняється?

Гена не міг збагнути, як така доросла і досвідчена людина, як Федір Спиридонович Микитась, не розуміє таких очевидних речей:

— Абсолютно! Вони ж не по путівках, а по записочках чи по дзвінках приїздять.

Микитась удав, що все ще не вірить у таку простоту стосунків між адміністрацією спортивної бази і чиймись тещами-тітоньками:

— Значить, зайва тітонька спортивної бази не пересидить?

Гена його щиросердно запевнив:

— Не пересидить!

— А те, що їй вісімдесят два роки, нічого?

— Нічого! У нас в минулому році одна дев'яностошестилітня «яхтсменка» відпочивала, і то нічого.

І тут до Гени щось потроху почало доходити:

— Я розумію, ви хочете...

Микитась задоволено потер руки:

— Вловлюєш, значить? Молодець! Тітонька собі на якт поплаває, а ти юристом станеш.

Гена вчинив млявий опір:

— Тітонька хай собі плаває, тато її з радістю приїме. Я ось вам голову морочу, тато вам віддячить, ви тільки записочку напишіть чи по телефону подзвоніть. А в юристи я не хочу, мені б у мотористи...

Це завдало невимовної прикрості Микитасю. Федір Спиридонович аж на стілець сповз, але й на ньому довго не всидів, забігав по кабінету, вбиваючи в Генину дурну голову святі істини:

— Ач, заладив! Дозволь нам із твоїм татом знати, чого тобі хочеться, а чого тобі не хочеться! Бач, вередливий який — юристом йому бути не хочеться! Юристи, правда, теж різні бувають. Прокурором не хочеш? Не треба! І правильно! Слідчим не хочеш? Не треба! І правильно. Марудна то робота і невдячна...

— А по телевізору?

— Що «по телевізору»?

— Ну, «Следствие ведут знатоки», коли...

— Ат, все це вигадки для таких шмаркачів, як ти. Бо ми з твоїм татом розуміємо, що в житті трохи не так воно робиться. Ні-і, слідчим тобі не треба! А от адвокатом...

Гена припустився явної безтактності:

— Не хочу я адвокатом! Шахраїв та пройдисвітів захищати на суді. Цього ще мені бракувало...

Микитась скрушно похитав головою:

— Ай-ай-я-яй! Як негарно, як звихнуто ти уявляєш собі роль радянського адвоката! Що значить — шахраїв? Що значить — пройдисвітів? Коли є така професія — захисник, то мусить він захищати кого треба! А яка шана! А гонорари які! Людину як прикрутить, то вона й сорочку з себе останню зніме...

Гена напрочуд розсудив дуже тверезо:

— Та який з мене юрист, Федоре Спиридоновичу, який адвокат, ви подумайте? До науки я дуже тупий...

Але така голослівна заява не збила з пантелику Микитася:

— Допоможемо!

Гена мурмотів собі під ніс:

— У школі ледве-ледве на трійках ліз, ну, четвірки зрідка... А що буде в університеті?

Це розсмішило Микитася, бо не сприймалося ним все-рйоз:

— Ну, ти мене дивуеш! В університеті ще легше, ніж у школі! А комсомольська організація нащо? А профспілкова організація нащо? А громадськість нащо? Деканат і так далі! Їхній святий обов'язок тобі допомогти, щоб ти їм криву успішності донизу не тяг. Їх за низьку успішність, знаєш, як гріють? І комсомол гріють, і профспілку гріють, і громадськість гріють, і деканат особливо гріють. Допоможуть! Куди вони дінуться? Куди їм дітися? Випхнуть — диплом всучать, і бувай здоров, моя радість! Диплом матимеш, а там і трава не рости, і кицька не ходи! Головне — диплом!

З невимовною нудьгою в голосі Гена сказав:

— Нащо мені той диплом? Повернуся додому, до моря, закінчу курси, мотористом влаштуюся на буксир — ото робота!

— Микитась звів до стелі свої очі в зажурі:

— А про тата ти подумав?

— При чому тут тато?

— Як то при чому? Старий тато свої очі виплаче, на тебе дивлячись.

Гена вніс поправку:

— Тато не такий вже й старий. Йому ще дванадцять років до пенсії.

Але Микитась передбачив усі можливі варіанти на випадок повернення блудного сина:

— А інфаркт чи інсульт...

— Тато здоровий як...

— Не перебивай, коли старші говорять! Уяви собі, ти приїхав, тато питає: «Поступив, синку?» — «Ні, тату?» Тато розхвилювався, беркиць — і нема тата. Людина, вона як муха, тут вона є, тут її нема...

Такий варіант Гена аж ніяк не спроможний був змодельювати в своїй голові:

— У тата серце, знаєте, яке здорове? Він іншим разом дві пляшки горілки всушити, а тоді йде на набережну, в кіоск, сухе вино пити. Каже — сухе вино спирт посяджує. Склянок п'ять-шість вип'є — і нічого. А ви кажете! У тата серце здорове:

Микитась вдався до футурологічних вправ:

— Сьогодні — здорове, завтра — здорове, а післязавтра? Або як розхвилюється, розсердиться?

Гена трохи подумав, і дещо інше, значно швидше і легше змодельювалося в його голові, чим він і поділився з Федором Спиридоновичем:

— От як розхвилюється, розсердиться, прибити може. Кулаки у нього наче гладушки.

Микитась вхопився за цей аргумент:

— От бачиш? А воно тобі треба? Ти бачив картину «Іван Грозний вбиває свого сина»?

— Та бачив.

— Значить, бачив? Тож навчись робити правильні висновки. Там теж царевич чимось не вгодив старому цареві, цар його — торох по голові — і будьте здорові! Так там — що! Царевича з почестями поховали, а цареві так-таки нічого й не було, ніхто кримінальну справу не порушував за навмисне вбивство, бо цар, то — цар! А тато? Ну? Вб'є тебе тато згарячу, так татові — тюрма, а про тебе навіть некролога не буде з підписом «група товаришів», бо ти ще ціле нічого. От коли станеш адвокатом...

Гена похнюпився:

— Правда ваша...

Микитась статечно всівся на своє крісло, як цар на троні:

— Правда — завжди моя, бо я, хвалити бога, пожив на світі і знаю, хто якої води хоче. Пиши ось на папірці татові координати. Телефончик, адресочку, я йому сам — персонально подзвоню і поздоровлю, що його син уже студент!

Гена взяв папірець, ручку, по-школярськи нахилив голову і написав кілька слів:

— Ось тут все записано.

Микитась однією рукою взяв папірець, а другою вже сам щось почав писати:

— Добре, синку, добре, зараз ми обмінюємось вірчими грамотами. І лади! І вівці цілі, і вовки ситі, і все в ажурі! Ось це тобі адреска і прізвище та ім'я по батькові, куди підійти, а оце тобі записочка — скажеш, від Федора Спиридоновича Микитася. Скажеш, Федір Спиридонович велів кланятись і все таке, і все приложиться. Ну, з богом! А татові я подзвоню, ти не турбуйся. Заходь, коли що.

Гена пішов до дверей:

— Спасибі, зайду!

І вже на порозі додав:

— Потрібна мені та юриспруденція, як крабові галоші!

Микитась тільки рукою махнув:

— Ну, ну, ще дякувати будеш!

Гена пішов, і, як тільки за ним зачинилися двері, на столі у Микитася, за всіма законами розвитку сюжету, аби не було в ньому якоїсь млявості, якихось простоїв, задзвонив телефон.

Федір Спиридонович взяв трубку:

— Алло! Микитась слухає. Що? Просив, просив. Один квиток до Сімферополя. Так, так, але вже не треба. Спасибі велике, але потріба відпала. Пробачте. Ну, що ж, чим зможемо, тим і віддячимо.

Він поклав трубку і сказав сам до себе:

— Отак завжди. Ще півгодини тому був потрібен квиток до Сімферополя, а тепер уже потреба в ньому відпала.

Махнув рукою, натис на кнопку, і на порозі його кабінету виросла Зоя:

— Викликали?

— А ти на місці? Що ж це в лісі здохло?

Зоя здивовано-ображено запитала:

— А що таке?

— Нічого. Гукни товариша Лаптія.

— Зараз...

Зоя настроїлась трохи посперечатись із своїм начальником, і їй не сподобалось, що він умов гри не прийняв. Тому, вже біля порога кабінету, вона не могла собі відмовити у задоволенні трохи побурчати, щоб її бурчання торкнулося й вуха начальника:

— Сам, старий чорт, лінується трубочку зняти!

Але даремно вона це говорила, бо як тільки вийшла — на столі у Микитася задзвонив телефон, і він не полінувався зняти трубочку. Просто дивно, як у дотелефонову епоху автори повістей і романів дотримувались напруженості сюжету?

— Алло! Микитась слухає. Що? Собака? Ах, со-обачка, пробач, пробач, мені й з голови вилетіло. Тут, розумієш, варіантик один наклеювався. Можна було б об'єднати розумне з корисним. Розумієш, до Сергія Юхимовича тітка приїздить, а вона йому так потрібна, як мені оце ревізія. Вони з Ларисою Іванівною на Кавказ зібралися: хвилі Чорного моря, евкالیпти-кипариси, озеро Ріца, шашлички по-карські, кахетинське, те-се, а тут сатана на поріг: «Драстуйте, я ваша тьотя!» Та вже й телеграмку одержали, літаком летить, завтра тут буде. Ні, не той випадок. Коли б автобусом, то, може, й розбилася б десь, а літаки тепер, в основному, правильно літають. Ну, куди її діти? Та вісімдесят два роки. То я так думав:

може б, вона погодилася прогулюватись із собачкою цей час. Розумієш, можна було б одним пострілом двох зайців убити. Коли — ні, виявляється, старушенція не любить собак, на дух їх не переносить. Ну, нічого, тітоньку Сергія Юхимовича я влаштував, залишається собачку влаштувати. Нічого, нічого, розв'яжемо і цю проблемку. Я сказав — значить сказав! Я, я відповідаю за все! А коли не влаштую, веди прямо в кабінет, сам гулятиму з твоєю собачкою! Ясно?

І як тільки він поклав трубку, тут і увійшов Лаптії.

Увійшов і ще з порога поінформував свого безпосереднього:

— Гринюк, як я й сподівався, виявився сучим сином. Він ще й копченого палтуса зажадав п'ять кіло.

— Скільки-и-и? — жажнувся Микитась.

— П'ять кіло.

— Н-ну, апетитики! Він що, здурів? Де я йому палтуса візьму, та ще й п'ять кіло? А не розірве його?

— Я йому так і сказав. Але у мене ще є один варіант...

— Чекай ти зі своїми варіантками, і у мене є варіантки, і які...

Він взяв у руку телефонну трубку:

— Що це таке, Лаптії?

Лаптії, не знаючи, чи то його розігрують, чи то за цим ідіотським питанням криється якась висока політика, вирішив відповісти елементарно:

— Трубка...

Потім подумав, що цього, може, не досить, і додав:

— Телефонна...

— Сам ти трубка! Тільки не телефонна, а... Вчишся, вчишся під моїм чулим керівництвом, та так нічого путнього і не навчишся. Уяви собі, Лаптії, що в тебе не вистачає... а цього — як грошей, як нема, то й нема! Як не дав бог, то й не дав. Це — як талант...

Лаптії знизав плечима:

— Гроші — що? Хіба їх бог дає? Гроші ми самі робимо.

Ця заява не стільки обурила Микитася, скільки розсмішила:

— Самі-і-і! Багато б ти наробив без мене!

І Федір Спиридонович ніжно погладив телефонну трубку:

— Ні, Лаптій, це не трубка, це ріг достатку, це, Лаптій, чарівна паличка в руках розумної людини. З її допомогою, не встаючи з-за столу, можна великі діла вершити. От сидів у мене в кабінеті хлопчина. Незавидний такий, миршавий. Ти на нього глянув і запитав мене, чому я його не жену під три чорти. Правильно! Інший на моєму місці, може, так і зробив би. А я на нього майже дві години потратив, квиток йому до Сімферополя діставав...

Лаптій співчутливо поцікавився:

— Дістали?

Микитась усміхнувся посмішкою Мефістофеля:

— Дістати дістав. Тільки він і не знадобився. Я йому інше місце знайшов-дістав. Я йому професію дістав! Він у мене юристом стане, на адвоката вивчиться.

Нетолерантний Лаптій передбачив і інший варіант:

— А може, й на прокурора?

Микитась тільки головою похитав:

— А нам з тобою, Лаптій, хіба не потрібні свої люди і серед прокурорів? Ой, як потрібні, ой, як потрібні! Може, навіть потрібніші, ніж серед адвокатів. Бо всі ми, Лаптій, під Обехаєс ходимо. А так вивчиться хлопець на прокурора... Може, якихось десять літ збіжать, тії роки як вода; ми з тобою, Лаптій, і незчуємося, як вони збігли, а хлопець — уже прокурор. І от, відвернулася від нас, Лаптій, фортуна або, навпаки, повернулася до нас своїм розгніваним лицем... І що ми робимо? А ми самі до прокурора! Я йду до прокурора і кажу: «Синку, я ж тебе породив!»

На що сповнений цинізму і непоштивості Лаптії відповів:

— А він вам: «А я тебе вб'ю». Раз-два — і маєте постанову на арешт!

У Микитася зіпсувався настрій:

— Ат, Лаптії, не люблю я з тобою говорити, бо ти людина, начисто позбавлена уяви. Словом, так, у наших руках відпочинок трудящих на березі Чорного моря. Не всіх, звичайно, а тільки тих, що потрібні. Тих, що можуть зробити щось для нас. Я тому п'яничці Півненку, в якого в руках Чорне море...

Лаптії єхидно запитав:

— Все Чорне море?

Але коли начальство хоче, воно не помічає ні іронії, ні єхидства з боку своїх підлеглих. Це й зробив Микитась:

— Ми вже, здається, торкалися цього питання? А взагалі, Лаптії, для чого тобі потрібне все Чорне море? Відкусюй стільки, скільки можеш проковтнути, бо так і вдавитися недовго. Вистачить з нас і кількох гектарів Чорного моря. А вони, ці гектари, то вже точно в Півненка в руках. А я тому п'яничці-Півненку з його йолопасина, котрий хотів податися в мотористи, я йому з нього зробив студента юрфаку! Це мало? Та хіба він від мене однією цією бабусею відкашляється? Ні-і, я тепер на його базу спортивну, на його яхти, на його байдарки маю право послати цілу колегію адвокатів, і він мені не відмовить! Я тепер можу...

Лаптії порекомендував:

— Ревізорів би туди, хай би собі загоряли...

Несподівано Микитась схвалив ініціативу знизу:

— Правильно, Лаптії! І ревізорів туди ж! До моря, до кипарисів, на сонечко, на море, на байдарки!

Лаптії, проте, був весь час у напрузі:

— А прийде котрий з Обехаес...

— Ну, ті хай краще не приходять. З ними не збала-

каеш, то вони тебе не розуміють, то ти їх не розумієш. Все одно як з іноземцями. Був у моєму житті випадок, Лаптії, краще і не згадувати!..

Микитась кивнув на телефон:

— Ось тобі варіантик, Лаптії! Зараз курортний сезон і у нас в руках валюта. Я так гадаю, що коли ти Розумовичу замість того шиферу, що він канючить, запропонуєш для когось із родичів, а можна й всією сім'єю, Півненків карк витримає, відпочинок до кінця сезону на березі нашого теплого Чорного моря...

Лаптії змушений був перебити своє начальство:

— На це багато хто клює! Тільки де конкретно, бо Чорне море велике?

Микитась заглянув у папірець:

— В Криму, в Криму! Селище Сірі Скелі, спортбаза «Біліє парус одинокий». О, треба зараз же туди подзвонити! Давай, Лаптії, дуй, дій, але до вечора мусить бути лівий транспорт, щоб ми з тобою лишки розшили. Бо як не розшиємо... Якись у мене, Лаптії, передчуття нехороші і сон поганий снився. Ніби йду я лісом, і кінця тому лісові не видно...

Лаптії співчутливо але, як завжди, не до ладу, поцікавився:

— Тайга, може, снилася?

Микитась аж підскочив, ніби його вдарило струмом:

— От язик у тебе невипарений, ще накаркаєш... тайгу. Тайги тільки тут бракувало... Ну, йди вже, йди!

Коли Лаптії зачинив за собою двері, Микитась викликав Зою. Та зайшла з таким діловим виглядом, ніби півдня сиділа і чекала цього виклику:

— Викликали?

Микитась сказав:

— Яюсь мені аж дивно тебе бачити.

Зоя трохи ображено пересмикнула одним плечем:

— А що таке?

Він тільки рукою махнув:

— Таке... Замовиш мені зараз телефонну розмову. Адреса ось записана,— простягнув їй папірець,— Кримська область, селище Сірі Скелі, спортбаза «Біліє парусодинокій». Начальника бази — Півненка...

— По терміновому?

— Ні. Я хвилини на п'ятнадцять вискочу, щось перекушу. Крутишся, крутишся на цій роботі з ранку й до вечора, а дяки ніякої. Перекусити ніколи...

Зоя не відмовила собі в задоволенні муркнути під ніс:

— Нічого, не схуднеш!

Щось таки торкнулося вуха Микитася, бо він нашорощився:

— Що?

Зоя глянула на нього безневинними очима:

— Нічого. Це у мене в горлі пересохло.

Микитась недовірливо подивився на неї і ще раз наказав:

— Словом, замовиш телефонну розмову. А коли хто подзвонить відносно квитка до Сімферополя, даси відбій. Подякуеш, вибачишся, скажеш, що вже дістали. Тільки не так, як ти вмієш, а ввічливенько, так, як годиться! Ніколи не плюй в колодязь, бо вилетить — не впіймаєш. І взагалі, на всі телефонні дзвінки відповідай ввічливенько, бо я тебе знаю.

Зоя знову ображено пересмикнула плечем:

— А що таке?

— Прийде хто, проведи в мій кабінет, ввічливенько, як годиться, всадови, газетку дай свіженьку. Хай товариш читає, що на світі білому робиться, а Федір Спиридонович, мовляв, зараз прийде. І сиди, мов прив'язана, бо я тебе знаю.

Він був уже за порогом, і все ж Зоя встигла сказати йому вслід, немало тим не опікуючись, почує він чи не почує:

— А що таке? Можна подумати...

Наступні події нашої оповіді розвиватимуться в звичайному скверіку, де двоє звичайних пенсіонерів сидять на звичайній лаві і звичайно грають у звичайні шахи.

Прізвища пенсіонерів: Костюк і Гужва.

Ось пенсіонер на прізвище Костюк взяв у руки коня і, приспівуючи: «Скакал казак через долину», сказав пенсіонерові на прізвище Гужва:

— Ось я зараз коником вашу королеву і пужану, і пужану!

На що пенсіонер на прізвище Гужва відгукнувся так:

— Що нам ваш коник? А ми королеву закриємо, а ми королеву закриємо!

Костюк застеріг:

— Від коника немає порятунку!

І зробив кавалерійський рейд на шаховій дошці.

Гужва трохи подумав, відповідно пересунув фігуру і сказав між іншим, без всякого зв'язку з шаховою грою:

— Коники, коники! От моя королева викинула коника! Ключ у неї, а я додому потрапити не можу. З вами — п'ятим уже яку партію граю. До вас ще четверо були, не витримали...

Костюк співчутливо поцікавився:

— Дружина?

Гужва заперечно покрутив головою:

— Внучка. І що воно за молодь така безвідповідальна росте? Як вони далі думають жити на світі?

Костюк його запевнив:

— Проживуть і нас не спитають.

— Тож-то й біда, що нас не спитають. У мене таке враження, що як ми помremo, то й світ завалиться.

Костюк трохи подумав і, мабуть, прийшовши до висновку, що в недалекому майбутньому світові особливі катаклізми не загрожують, заспокоїв свого шахового суперника:

— Чого б це він мав валитися, тим паче що він зараз на нас і не тримається — ми на пенсії...

Уважно вивчивши становище на шаховій дошці, Костюк делікатно поцікавився:

— Я вибачаюсь, ви до пенсії ким були?

— Ревізором,— відповів Гужва.

— Тоді — ясно!

Гужва скинувся:

— Що вам ясно?

Костюк пояснив:

— Все життя вам доводилось мати справу з різними сучасними синами, виводити їх на чисту воду...

Його рука почала баражувати над шахівницею:

— Ось я вам зараз пішачка прищучу...

Раз — і зняв з дошки пішака. Гужва поставився до цієї події дуже навіть по-філософськи:

— Щучте, пішак — не фігура!

— Е, не скажіть! І пішак може у великі пани вибитись, ферзем ставши!

Гужва ще раз прикинув положення фігур і заперечив:

— Цей однаково б не став.

А помовчавши, знову збочив із шахової теми:

— І не в тому біда, що пішак у фігури вибивається, це його законне право — рости на роботі. Хай собі росте! Біда в іншому, біда, коли з самого початку пішак пішаком, а за фігуру себе видає. Ще й фігурине місце займає. І що найгірше, що до певного часу вірять йому всі, що він фігура. А потім роздивляться — леле, а король голий! Та й коли б то король, бо король і голий — король, а то — пішак голий, а люди думали, що то король, та ще і в амуніції.

Костюк на підтвердження своєї попередньої репліки схвально захитав головою:

— От-от, вас зрозуміти можна, ви все життя справу мали з різними неподобствами, тії неподобства вам окуляри трохи закіптюжили, от вам світ через тії окуляри занадто похмурим здається.

Гужва начеб аж розсердився:

— А ви крізь рожеві окуляри на світ дивитесь?

Костюк виклику не прийняв:

— Чому ж? Я все життя маляром пропрацював, отож до різних кольорів звик. З кольором вміло поводитись треба, щоб він людське око тишив. Треба так ним володіти, щоб він по очах не бив. Це з одного боку. А з іншого боку, щоб марудним не став у руках маляра, щоб у сон не хилило від того кольору. Ех, скільки я на своєму віку стін пофарбував...

Гужва співчутливо-професійно поцікавився:

— Одноманітна, мабуть, робота? Втомлює?

Як відверто, то Костюк його й не зрозумів, проте й не образився, відповів просто:

— Чому ж одноманітна? Робота, коли її любиш, ніколи не буває одноманітною. А я свою роботу любив.

Гужва так начеб і здивувався:

— Любили?

Костюк без тіні образи уточнив:

— Люблю, бо й тепер іншим разом доводиться людям у пригоді стати. Хороший маляр завжди в пошані, на нього завжди попит...

Гужва по-старечому вшпилив колегу-пенсіонера тим, чого сам, вийшовши на пенсію, робити не міг:

— Халтурите?

Але й тут Костюк не образився, він просто по-своєму вловив формулюваннячко:

— Ну, для чого так? Якщо я берусь щось пофарбувати, то без ніякої халтури.

Гужва трохи знітився:

— Я не в тому розумінні...

— Вас зрозумів. Шах!

— Яловий ваш шах. Так, аби сказати грізне слово. А слово нічим не підкріпле. Це — як звинувачення якогось-небудь шахрая без матеріалів глибокої ревізії. Йому слідчий: «Шах!», а він, дивись, коротку рокировку зробив і сухим із води вийшов.

Переставивши фігуру, Гужва з нудьгою і нетерпінням роззирався довкола:

— Ну, де ж вона ходить, Олька моя? Йй же на роботу в другу зміну, того й гляди — запізниться. А йй державну справу довірено, народні гроші.

Костюк здивовано глянув на Гужву:

— Вона що у вас, інкасатором працює?

Гужва похитав головою:

— Ні. Шах! От це шах — так шах! Побачу, як ви викрутитеся від шаха такого.

Костюка, як видно, не дуже спантеличив той шах, бо він ухилився від спеціальної шахової термінології, хоч і не поспішав ходити:

— А у мене племінник, наймолодшої сестри син, техніком по наладці ліфтів працює...

І тільки після такої заяви повернувся до шахмат:

— От ми зараз нашого корوليка прикриємо, і від вашого шаха — пшик!

Корوليка прикрив і повернувся до житейсько-родинової теми:

— Не дуже сестра і я такою його роботою задоволені:

— Чому?

Костюк пояснив:

— Несолідна робота.— Він тут-таки поправився: — Тобто всяка робота почесна, але є така робота, що сама тебе прив'язує і дисциплінує, а є така, що не зробиш її — то так і буде. Хіба довго почепити на дверях ліфта табличку: «Ліфт не працює»? Почепив собі і ходи гуляй, ліфт і тиждень може не працювати. Люди звикли, ніхто скаржитись не побіжить...

Гужва гаряче його підтримав:

— От в тому-то й біда, от в тому-то й біда, що люди якось звикають до неподобств різних, вважають все це дрібницями життя. А воно — не дрібниці, зовсім не дрібниці! Власне, саме з таких дрібниць і складається жит-

тя. Як з атомів. Тут — дрібниця, там — дрібниця, а велике ж де? Виходить, весь капітал на дрібниці розміняли? З іншого боку — копійка карбованця береже. І це не пустопорожні слова, це я вам офіційно заявляю, як колишній ревізор!

Костюк, хоч і не був ревізором, дуже гарно і дуже жваво розвив основні положення концепції колишнього ревізора:

— І головне, якщо втрутиться хто, щоб винуватця у неподобство носом ткнути, то на нього дивляться, як на склочника: «Тобі що, більше за інших треба?» Чого більше? Стільки ж — скільки й усім, для вас же, дурнів, стараєшся!

Гужві дуже сподобався такий тверезий і діалектичний підхід до суті справи:

— Правда ваша, правда ваша! От позавчора заходжу я в гастроном...

Він зробив паузу, роззірнувся довкола, чи не йде його несерйозна племінниця, і продовжив:

— Так от. Заходжу я в гастроном. Дають курей. Кури, м'яко кажучи, сині, неапетитні, а етикеточка — цінник — на них висить як перший сорт...

Рука Гужви попливла над шахівницею, певно, він збирався взяти якусь фігуру, але передумав.

Костюк, зацікавлений його розповіддю і побоюючись, що той збочить, нагадав:

— І що — кури?

— Я й кажу: «Помилочка тут у вас, мабуть». Ну, черга мене одразу мокрим рядном і вкрила: «Робити тобі, діду, нічого, канцелярію тут будеш розводити...»

— А так-так!

— Кричать: «Мабуть, без черги хоче затесатися! То так і скажи, ми вже пустимо з огляду на твої, діду, роки!» Але мене цими словами не дошкулиш, я до такого звук, ще коли працював. Я їм — два, вони — півтора, продавщиці мене вже останніми словами обзивають, мовляв,

я їм працювать заважаю, проте я на своєму стою: да-
вайте завідуючого! Довелось кликати. Той: «В чому спра-
ва?» А я йому — давай накладну! Мусили дати, а в на-
кладній — кури третього сорту! Кури — по карбованцю
шістдесят кіло, а вони їх по два п'ятдесят продають. Як
вам це подобається? Заробляють по дев'яносто копійок
на кожному кілограмі! Тут уже й черга притихла. Я їм
кажу: «Що? Вас обкрадають, а ви ще й дякуєте...»

Костюк хоч і слухав уважно, але положення на шахів-
ниці вивчив ретельно, бо як тільки Гужва зробив паузу,
тут він як з кілочка:

— Шах!

Шах вже вкотре не злякав Гужву:

— Ат, від такого шаха до мата ще далеко.

Він прикрив короля і переконано сказав:

— Ні-і, пора вже щось робити! Пора вже до декого
й кожуха вивертати, бо так все до цурки розкрадуть...

Костюк був настроений оптимістичніше:

— Щось та й залишиться. Не може ж такого бути,
щоб все так-таки розікрали. Шах!

І цей шах не злякав Гужву:

— Знову шах яловий. Щось залишиться, кажете? Ко-
му залишиться? Тим, що крадуть? Ні-і, це не порядок.
Головне — ніхто нічого не боїться.

На що Костюк мудро зауважив:

— Воно як і чого боятися. Бо... Знаєте, дуже заляка-
на людина — вона вже не людина, а так, чортзна й що.
Тут на совість треба бити, чи що? Шах!

— От далися вам тії шахи! Вони, ті, кого ви збира-
єтесь по совісті бити, так того удару бояться, як ось я
вашого шаха. Добре по совісті бити, коли вона є. А коли
її нема, по чому бити?

Мудра наша потилице! Вічно ти стаєш у пригоді силь-
ній половині людства. Ось і зараз Костюк подумав, по-
шкріб потилицю і сказав:

— Треба пошукати, по чому вдарити. Не може ж та-

кого бути, щоб так-таки й не знайшлося, по чому вда-
рити...

І тут він повернувся до шахів:

— Ой, куди ж я пішов? Можна, я піду іншою фігу-
рою?

Гужва слушно зауважив:

— Отак воно і в житті. Вступить людина не подумав-
ши, а тоді відбій дає, назад хоче.

Він повагався якусь мить, а тоді милостиво сказав:

— Я в цих питаннях людина принципова, шахи — це
вам не доміно, але вам хід поміняти дозволяю.

От і догоди людям:

— А чого це для мене такий виняток? Не хочу я, щоб
для мене персонально був такий виняток!

Гужва пояснив:

— А тому для вас персональний виняток, що ви одна-
ково програєте!

Костюк аж підгигнув на лаві:

— А от і не програю!

Але Гужва говорив занадто вже впевнено:

— Програєте! Чому ж винятку не зробити? Інші лю-
ди все життя на винятках живуть. Так обертають, щоб
для них виняток був зроблений. Щоб для всіх — закон,
а для них — виняток із закону. Щоб їм творити — що во-
ни самі відають, а хтось щоб за них ще й заступався.
Хтось за миску сочевичної юшки, звареної, правда, на
курячому бульйоні, честь свою, становище своє службовє
в землю втопче, не полінується трубочку телефонну зня-
ти і подзвонити куди слід, щоб не чіпали його протече...

— Що є, те є!

— ...щоб тінь навіть на тее протече не кидали!

— А саме протече слід об дорогу кидати!

— Та ще й високу матерію під своє заступництво під-
веде! Заступатись почне мало не з державних позицій...

— Так гарантованіше!

— Тебе ладен в землю по груди вбити...

— А не чіпай протеже!

— За те, що ти по закону хочеш спровадити негідника туди, де його місце...

— В тюрму, само собою?

— Та вже ж не в санаторій — розсердився Гужва.— Але за подіями на шахівниці стежив пильно, бо тут же сказав:

— От тепер — шах!

Костюк тільки пхикнув:

— А ми закриємось!

— Чи надовго?

Гужва трохи помовчав і знову поринув у свої ревізорські спогади, тихо-мирно, щоб не заважати Костюкові обдумувати хід:

— Іншим разом ревізію робиш у протобестії і архіканалії. Уже з перших кроків твоєї ревізії видно, що натрапив ти на рідкісну падлюку...

І все ж сучасна обстановка непокоїла Гужву більше:

— Ну, де ж та Ольга вештається?

Із солідарності до колеги Костюк теж озирнувся по сторонах, хоча не знав тую Ольгу в обличчя, і навряд чи збагатив би Гужву потрібною інформацією.

Гужва ж вів далі:

— Так от. Іншим разом робиш ревізію у протобестії і архіканалії. Вже з перших кроків твоєї ревізії видно, що натрапив ти на рідкісного падлюку, для якого і найсуворішого режиму замало. А чим це все кінчається?

Костюк щиро поцікавився:

— А й справді, чим це все кінчається?

— А кінчається тим, що дзвіночок згори: «Не там копаєте!»

— А де ж?

— Там, там. Тільки дзвіночок, а за ним другий, а там, гляди, і третій:

— «Не там шукаєте...»

— А де ж треба шукати? — все ще не міг збагнути

колишній маляр, у роботі якого все було завжди значно простіше.

— Там, де треба, я шукаю, і там, де треба, я копаю...

— А вам заважають?

— А мені заважають! Мені дзвонять: «Ми вам не дозволимо на чесну людину тінь кидати!»

— Чесну-у?

— Ага, ага, він такий чесний, як Панькові штани.

Костюк обурився і зацікавився по-справжньому:

— Так що, тим і кінчається?

Гужва заспокоїв його:

— На якомусь етапі. До пори до часу. А там, дивись, той, котрий так запопадливо падлюку прикривав своїм службовим авторитетом, партквитка на ріжечок стола де треба поклав, очі в землю та й... Пішов...

Костюк щиро зацікавився:

— Куди?

Гужва розвів руками:

— А це вже як кому визначать. Котрий іде сильно донизу, словом, надалі без кабінету обходиться і без кількох телефонів на столі, а котрий іде донизу і... далеко.

Костюк у цьому місці не все зрозумів до ладу:

— Куди — «далеко»?

Гужва хитро підморгнув:

— Інший, перш ніж іти — сідає...

— На що сідає?

— На лаву підсудних, само собою...

— Ага-а, он ви про що...

— Про те саме. Часто сідає поруч з тим, за кого заступався, слухає, як «Суд іде!» А далі й сам іде. Далек... і надовго.

Сухорлява рука Гужви зробила декілька пасів над шахівницею і спритно підхопила одну фігуру:

— Шах!

Костюк взявся за голову:

— Ого! Оце прикрутило! Куди ж це його тікати моєму бідному королику, га?

Гужва тоном Немізиди — богині відплати — констатував:

— Воно як прикрутить — тікати нікуди. Я ж вам кавав, що програєте.

Але по всьому було видно, що виграш Гужву особливо не тішив. І не тому, що Костюк виявився досить-таки слабеньким суперником, а тому, що ключа й досі не було, а внучка могла запізнитися на роботу.

І щоб переконатись у цьому остаточно, Гужва ще раз подивився на годинник. Положення стрілок свідчило не на користь дотримання трудової дисципліни з боку внучки экс-ревізора:

— Запізниться, як є запізниться на роботу, злидня мала. Я, коли по совісті, мат би вам вже давно дав...

— Так і дали б! — образився Костюк.

— Час тягну. Куди мені подітись? В квартиру я як потраплю?

Він деякий час зосереджено дивився на шахівницю, хоча нічого нового в положенні фігур не міг побачити, а тоді закипів:

— І це називається — на державній службі людина! Довіряють такій державні гроші. Господи, воля твоя, що ж воно далі буде?

Тут в кінці скверика з'явився Аркадій. Його хиже око одразу ж впантрувало свого дядька, экс-маляра, поруч з якимось старим грибом, і Аркадій рішучим кроком ділової людини рушив у тому напрямку, де відбувався імпровізований шаховий турнір.

Але Аркадій не був би Аркадієм, коли б у будь-що не вніс певну дозу імпровізації, не подав би ту чи іншу подію, як випадковість, притому випадковість щасливу.

Отож, підійшовши до лави, де двоє пенсіонерів, экс-маляр і экс-ревізор, грали в шахи, Аркадій занадто театральню розкинув свої руки. Так рвучко і так широко,

що здавалося, ще хвилинка — і вони, повідривавшись, вилетять з рукавів і полетять хтозна-куди. Але й цього Аркадію здалося замало, бо він присів і лягнув себе долонями по колінах:

— Ну, вгадай, ну подумай, що він тут?

— А я тобі нащо знадобився? — передчуваючи якийсь клопіт, озвався Костюк, занадто уважно вивчаючи положення фігур на шахівниці.

Та хіба Аркадій був би Аркадієм, коли б одразу ж перейшов до суті справи:

— Дядю Петю, я тебе по всьому місту шукаю, всі бульвари-сквери обійшов, нові шузи, як кажуть на Заході, стоптав! А ти тут!

Костюк довго сопів, не відриваючи погляду від шахівниці, перш ніж не дуже люб'язно запитав:

— Чого це я тобі так терміново знадобився?

Потім вирішив, що при сторонній людині негоже виставляти напоказ різні сімейні протиріччя, тому відрекомендував Гужві Аркадія:

— Племінник мій, котрий по налазці ліфтів...

Забігаючи наперед, скажемо, що Аркадій Гужві, а Гужва Аркадію дуже навіть чомусь не сподобались. От виникає інколи така собі абсолютно невмотивована антипатія (як і симпатія) між людьми, і хоч ти криком кричи, нічого поміняти не можна.

І все ж Гужва торкнувся певною кількістю своїх пальців дашка кепки, дивлячись при тому не на Аркадія, а на шахівницю. Аркадій теж кивнув, дивлячись на шахівницю і констатує:

— О-о, дядю Петю, та ти припухаєш, як кажуть на Заході...

Костюк невдоволено прогудів:

— Ну-у...

Аркадій ще радісніше констатував:

— Зер шлехт твої справи!

— Ну-у...

— Мат тобі мажеться!

От тут-то Костюка і прорвало:

— Не твоє діло!

— А чие ж, коли ви мені дядько, а я вам племінник?

Костюк вирішив дещо спростити вступну частину:

— Нащо я тобі знадобився?

— Та-а...

— Ні, чого ти гасав за мною по всьому місту? Чому ти дихаєш мені в потилицю, як кінь засапаний?

Аркадій залишався Аркадієм:

— От ти, дядю Петю, сердишся, а я тебе шукав, щоб допомогти тобі...

Костюк витріщив на нього очі:

— Чим?

Аркадій порадив:

— Візьми офіцера!

Костюк розсердився ще більше:

— Не твоє діло! Ти граєш чи я граю?

— Ви, ви, дядю Петю, граєте, але я не можу дивитися, коли на моїх очах мій улюблений дядечко...

Костюка заїло:

— Чоловік що подумає? Чоловік подумає, що ми граємо вдвох проти нього одного...

Гужва ехидно під'юджив:

— Нічого, нічого, хай молодий чоловік підказує...

— Я поки що не підказував,— нагороївся Аркадій.

Але Гужва його наче й не чув:

— Без його підказок ви б мали мат у чотири ходи, ще й залишався б шанс на нічию, а з таким рефер-ентом-консультантом ви будете мати мат за два ходи!

Тепер Аркадій удав, що не почув Гужву:

— Ходіть офіцером! Ходіть, я вам кажу!

Костюк довго думав і нарешті зважився:

— Ну... пішов.

Костюк так і не міг збагнути, що ж, власне, дає йому цей хід офіцером, а Гужва сміявся:

— Правильно, правильно, молодий чоловіче, консуль-
туйте, консультуйте дядечка. Зараз така мода пішла, що
яйця курей вчать, і здорово це у них виходить. Людина,
як чогось не вміє, так найохочіше того вчить інших.

Костюк був затурканий до краю. Він «плавав» обома
руками над шахівницею, не знаючи, за яку фігуру вхопи-
тися:

— А тепер чим?..

Аркадій і сам почувався невпевненіше:

— А тепер цим, як він...

Потім подумав ще і фатально махнув рукою:

— Хоч би й конем ходить...

Обличчя у Костюка пішло червоними плямами:

— Ко-онем?

— А що?

— То, може, краще ослом таким, як ти?

Аркадій дуже легко і безболісно згорнув свою кон-
сультацію:

— А, ходіть, чим знаєте! Можна подумати, що ви має-
ток програєте.

Костюк все ніяк не міг заспокоїтись:

— Так обидно ж...

— Та киньте!

— Грав, грав — і вже той...

— Плюньте, як кажуть на Заході, з Ейфелевої баш-
ти!

— Вже щось прокльовувалось, а ти...

— Пардон, що я?

— Ні, таки краще своєю головою жити на цьому сві-
ті!

— О'кей! Конвертуйте свій мат, як кажуть на Захо-
ді, та й перейдемо до суті справи...

Гужва начеб безневинно запитав:

— Бачу, ви знаєте іноземні мови.

Аркадій з притиском, з добрячим притиском:

— Не відчув гумору. Гумору не відчув.

Гужва розвів руками:

— Звідки тому гумору взятися? Одні сльози.

Аркадій уже начисто ігнорував Гужву:

— Ну, дядю Петю, зізнавайтесь, що цю партію ви, як кажуть на Заході, зіфлячили, а тепер слухайте, що я вам буду казати...

Костюк в принципі передбачив тему цього казання:

— Знову твого дружка, в найвищій мірі інтелігентного, виручити? Ремонт йому зробити?

Аркадій прямо зрадів, аж руками сплеснув:

— Точно! І як ви вгадали?

— Вгадати неважко. А тепер послухай, що я тобі казатиму...

— І мені вгадати неважко! Знову будете відмовлятись!

— Буду. І найрішучішим чином!

— І даремно! І зовсім даремно. Бо скільки б ви не відмовлялися, все одно на моє вийде!

Костюк свиснув:

— Дивись ти!

Гужва вирішив втрутитись і нагадав:

— У вас ще два ходи.

Настрій та ігровий запал у Костюка зникли:

— Куди ж ходити, коли виходу однаково нема?

На що Гужва знизав плечима і почав складати шахи у шахівницю.

Тим часом Аркадій виступав як на зборах:

— Дядю Петю, ти ж передова радянська людина! Ти ж представник найреволюційнішого в світі класу, робітничого класу...

Костюк аж у захват прийшов:

— Ач, як чеше! Прямо як по радію!

А Гужва сумно констатував:

— Вже чого-чого, а поговорити правильно у нас усі вміють. Навіть той, що нічого не робить, бо не вміє і не хоче, говорить так правильно, так правильно, що аж

плакати хочеться. Хочеться заплакати іншим разом і запитати: «Чоловіче! Невже ж тобі господь у всеблагій милості своїй лише на язик спосудився? А де ж твої руки?»

Аркадій скидався, ніби йому за комір хтось вкинув недопалка, і грізно насунувся на Гужву:

— А от ви, папашо, не помовчите, то знатимете, де мої руки. Дав мені їх господь бог чи не дав.

Гужва ні трішечки не злякався, а просто делікатно поцікавився:

— Вам, молодий чоловіче, дома ночувати набридло? То можу посприяти, щоб діб отак на п'ятнадцять...

Аркадій, як і всі нахаби, був типом боягузливим і, як і всі нахаби, мав витончене чуття на неприємності, і небезпеку, тому миттєво перехамелеонився:

— Та ви що, гумору не сприймаєте? Я ж хороший! Ви і в дядечка мого запитайте, і він вам підтвердить, що я хороший.

І вважаючи, що інцидент вичерпано, знову повністю зігнував Гужву та з новими силами наліг на бідного Костюка:

— Словом, дядю Петю, ти такого свинства не зробиш. Не допустиш, щоб через якогось ханигу-п'яндигу поганого весь ваш малярський цех, щоб чудовий колектив ганьбився! Ти не допустиш, щоб всі люди думали, ніби ви, малярі, годні лиш горілку пити!

Парадоксально, але такі випадки завжди парадоксальні, Костюк почав скозуватися, розводити руками:

— Я при чому? Я горілку зроду-віку не пив!

Аркадій добирав вагомі аргументи:

— А хто це знає?

І знову Костюк скозувався:

— Та в дворі нашому всі знають! В домі нашому... В парадному... На роботі, зрештою, можна взнати, де я пропрацював понад тридцять років...

Дико, але коли б зараз Аркадій почав вимагати у свого дядечка довідку про те, що він взагалі не вживає

спиртного, той, замість того, щоб послати його під три чорти, запитав би, де такі довідки видаються:

І Аркадій знав, що робити:

— А-ах, у дворі знають! На роботі знають! А все місто знає? Я не свідок, бо я — родич! А тепер через якогось п'яндигу на всіх малярах нашого чудового, вічно молодого міста темна пляма...

Костюк виявив несподівану впертість:

— Не буду я її замальовувати, тую пляму!

— Що значить, — бушував ображений за добре ім'я всіх малярів міста племінник, — що значить — «не буду»? Ми всі у одвіті за содіяне.

Гужва потряс шахівницю, аж шахмати затарабанили:

— Правильно! Винні всі, окрім того, хто... винен.

Та у Аркадія вистачило б демагогії і на десять таких дідків:

— Звідки, папашо, у вас такі антигромадські настрої? А ще — інтелігентна людина. Ваш брат, одностудець, компаньйон, як кажуть на Заході, попав у біду, стіни у нього обдерті, підлога купоросом залита, ремонтник йому зробити нікому, а ви... Ви, замість того, щоб бути солідарним з ним, замість того, щоб вплинути на мого дядечка: «Йди, товаришу Костюк, виручи трудівників розумової праці, які з вини твоїх колег потрапили у скруту», так ви замість цього якусь бодягу антигромадську розводите, як кажуть на Заході.

І Гужва спікся:

— Може, й справді треба допомогти людям?

Костюк поскріб потилицю, що мало значити (і Аркадій це зрозумів правильно), що альтернатив більше не буде:

— Та допомогти недовго, коли в людей скрута і якийсь сучий син їх підвів...

— Мало сказати підвів, — бушував Аркадій. — П'ятдесят карбованців авансу зажилив!

— Щоб підготувати «фронт робіт»? — поцікавився Гужва.

— Точно! Ще й дві пляшки коньяку, правда, одеського, вижлуктив, стіни обдер, все залив купоросом і... зник.

— Та допомогти, звичайно, можна, — розвів руками Костюк, — чого там? Коли вмієш, коли ремесло од рук не одлипло... Тільки поклянись мені, Аркадію, що це справді добрим людям допомогти треба, що це не для цього, твого, як ти кажеш...

— Бізнесу? Як кажуть на Заході? Та щоб я з цього місяця не встав, та коли я...

А Гужва зрадів:

— О! Біжить нарешті моя Олька!

Підбігло миловидне дівча і встромило в руку Гужві ключі:

— Дідусю, я побігла!

— Де тебе носило? — поцікавився дідусь.

Аркадій, даючи дядечкові аркушик паперу, де була записана адреса постраждалих Гарматюків, між тим пильно прями оком на гарненьку Олю. Він ще не знав, яким буде це знайомство — діловим чи... Але воно мало відбутися.

І воно почалося.

— Оце думаю, де я вас міг бачити...

Костюк ховав до кишені аркушик паперу, складений у восьмеро, і бурчав вже більше для себе, ніж для Аркадія:

— Тільки якщо там якась комерція, то я...

Аркадій пустив це бурчання повз вуха і весь подався до Олі:

— Я таки вас десь бачив!

— Можна подумати! — кокетуючи, сказала та.

Гужва, відчувши тепер себе абсолютно зайвим для всіх, узяв шахівницю під пахву і пішов. Костюк зник ще

непомітніше. А між Аркадієм і Олею відбувся такий діалог:

— Ви в Парижі випадково не були?

— Можна подумати!

— Ні, справді. Я чому питаю про Париж. Бачите, я літаю на міжнародних авіалініях. Льотчик, як кажуть на Заході, екстра-люкс-класу.

— Можна подумати!

— Точно! Можу документи показати! — Він довго шукав по кишенях, документів так і не знайшов, зате пояснив: — Зараз у відпустці. Приїхав у рідне місто. Нудькую страшенно...

— Можна подумати!

— Чесно!

— Можна подумати! Ой, я на роботу запізнююсь!

— А де ви працюєте?

— В залізничних касах, касиром.

— Де-е-е?

— Можна подумати, що ви недочули! Ой, я на роботу запізнююсь!

— В залізничних касах! Касиром! Так я зараз, як кажуть на Заході, впіймаю таксучку і в момент вас доправлю!

— Можна подумати!

Але Аркадій вже не думав, він ретельно оприбутковував це знайомство по статті: «корисні, ділові».

«Таксучка» впіймалася дуже швидко...

Ще на кілька хвилин заглянемо в такий буденний, вже набридлий читачеві кабінет Микитася Федора Спиридоновича, і після цього автор врочисто присягається поставити останню в повісті крапку.

Поки що ж Зоя з ногами вместилася на письмовому столі свого шефа і розмовляє по телефону:

— Надю, це ти? Я тобі зараз таке скажу, ти впадеш.

Я таки вийшла на того хохмача. На якого хохмача? Та на того, що його сестра в Палаці одружень працює. Ні-і, самого я його не бачила, але я маю його адресу, прізвище та по батькові. Лорка організувала. Її Віталька справжній Штірліц! Тепер, вважай, все в порядку! Аркаша, Толин дружок, таки гарного могорича заслуговує. Він знайшов якихось чуваків прицюцькуватих, чокнутих на книжках. Ну, є такі. І тепер вони у Аркадія, а значить, і у нас, на міцному гачку. Ні, ні, не зійдуть... У них безвихідь. Один ханига почав ремонт робити, все там розворушив, і ні з місця. А Аркаша їм маляра — свого дядька організовує. Ну, відповідно — послуга за послугу. Вони, оці швидкограмотні, котрі з бібліотекою, допустять Аркашу до своїх скарбів, і він вилучить все, що моему хохмачеві треба. Ну, тому ж — братові тієї хохмачки, що в Палаці одружень працює. Ой, яка ж бо ти нетямуща. От і мій Анатолій такий неотеса, що коли б я сама не потурбувалася...

І тут у кабінет увійшов Віктор. Той самий Віктор Гаман, у чий квартирі і почалася вся наша історія під назвою: «Один квиток до Сімферополя», бо саме Вікторовій дружині, у котрої горіла путівка, і був потрібен той нещасний квиток.

Віктор увійшов і сказав:

— Пробачте, але в приймальні нікого не було, двері кругом навстіж, от я і увійшов...

Зоя все ще не могла відірватися від телефонної трубки:

— Я потім тобі передзвоню і все докладно розповім...

Потім вона зісковзнула на підлогу і запитала:

— Пробачте, ви...

Віктор полегшив її задачу:

— Мені потрібен Федір Спиридонович Микитась.

Зоя чемно, як їй і наказував шеф, поінформувала відвідувача:

— Федір Спиридонович зараз буде. Сідайте, зачекайте його.

Віктор подякував і сів. І знову (вже вкотре, вкотре, вкотре!) задзвонив телефон, і Зоя взяла трубку:

— Алло! Що? Один квиток до Сімферополя? Спасибі! Федір Спиридонович велів дякувати і сказати, що потреба відпала...

Віктора нече пружина підкинула з крісла, він закричав несамовито:

— Стійте! Стійте!

Перелякана Зоя здублювала його вигук у телефонну трубку:

— Стійте! Стійте!

І це було дуже слушно, бо на другому кінці проводу вже, здається, збиралися покласти трубку.

Віктор кричав Зої:

— Не відпала потреба в одному квитку до Сімферополя! Мені, вірніше, моїй дружині, потрібен один квиток до Сімферополя!

Зоя по інерції кричала в трубку:

— Мені, вірніше, моїй дружині, потрібен один квиток до Сімферополя. Що? Підійти у вісімнадцяту касу, звернутися до касирки Олі?

Зоя до Віктора:

— Підійдіть у вісімнадцяту касу, зверніться до касирки Олі.

Зоя в трубку:

— Хто підійде?

Зоя Віктору:

— Хто підійте?

Віктор і Зої, і для трубки:

— Гаман Віктор Іванович або Гаман Людмила Андріївна.

Зоя все передала в трубку, як їй і продиктував Віктор, і тут до неї щось почало доходити:

— Гаман Віктор Іванович... Гаман Віктор Іванович...
Гаман Віктор Іванович...

Віктор зрозумів її по-своєму:

— Пробачте... Так вийшло... Механічно з язика зірвалося... Але мені, вірніше, моїй дружині, був дуже потрібен один квиток до Сімферополя...

— Нічого, нічого, все дуже навіть чудово вийшло! Скажіть, це ви Віктор Іванович Гаман?

— Я.

— Ваше хобі — цікаві книжки. В основному передплатні видання?

— Так... Але звідки ви про це знаєте?

— Вас послав мені сам бог!

— От тобі й на! Так вже й бог!

— Ваша сестра працює в Палаці одружень?

Віктор уточнив:

— Так. Вірніше, працювала. До позавчорашнього дня. Бо з учорашнього дня почала складати екзамени в університет. Має вже одну п'ятірку і... сподіваюсь, стане студенткою. Отже, якщо й повернеться в Палац одружень з часом, то лиш на годинку і в зовсім іншій якості.

Зою наче хто обухом по голові вдарив. Та не хто інший, як той-таки Віктор Гаман:

— Як же так? Як же так? А у мене тут на папірці і передплатні видання списані...

І, можливо, вони якось би порозумілися, але тут чітким, бадьорим кроком у свій кабінет увійшов Микитась. З усього видно, що він непогано заморив черв'ячка і в нього пречудовий настрій. Обхопивши руками голову, як сновида, похитуючись, Зоя поза його спиною вислизнула з кабінету. Микитась навіть не помітив, як це сталося, бо вся його увага була прикута до Віктора:

— Здрастуйте, товаришу. Ви до мене?

— До вас.

— У якій справі?

— Та ось...— і Віктор показав йому службове посвідчення.

Коли Микитась роздивився, ким видано посвідчення, тобто де працює Віктор, у нього потемніло в очах і він механічно заладив одне:

— Та-ак, та-ак, та-ак...

Віктор і сам незчувся, як у лад йому сказав:

— Та-ак...

Микитась важко опустився на стілець. Потім легко підхопився з нього. Потім потягся до телефонної трубки. Рука застигла на півдорозі. Та він, видать, і дзвонити передумав, бо й кому було дзвонити? Тільки рукою махнув.

В кабінет убіг збуджений Лаптій і, не помітивши Віктора, вже з порога поінформував своє безпосереднє начальство:

— Розумовичу не до нас! У них там хлопці з Обехаєс шурують! Але в мене є варіанти...

Пісним голосом Микитась сказав своєму підлеглому:

— Не треба варіантиків, Лаптій, ні до чого вже варіантики, Лаптій. Познайомся, Лаптій, цей товариш теж звідти...

Лаптій вклонився, як дерев'яна лялька:

— Драстуйте!

— Добрий день,— відповів Віктор.

— Як ви сказали? — ніби недочув Микитась.— Добрий день?

Лаптій на ногах, що не гнуться в колінах, підійшов до вікна і прочинив його:

— Задуха така... Така сьогодні задуха...

Микитась сказав:

— Надивляйся, Лаптій, на сонечко, надивляйся. Казав тобі, вчив тебе,— тут він схопив телефонну трубку.— А все оця зараза! — вдарив трубкою по телефону.— Ця змія підколодна! Всі біди від цієї чуми! Все він! Теле-

фон! Все дзвіночки! Вони в усьому винні! Ні-і, коли тобі потрібні ліки, так не дзвони по телефону, а йди в аптеку. Коли тобі потрібен журнал «Человек и закон» — йди в «Союздрук», а не дзвони по телефону...

Лаптії і в такій ситуації виявився людиною не без гумору, правда, гумору шибеника:

— Коли тобі треба йти в тюрму — йди в тюрму!

Тут у приймальній почувся якийсь шум і вбігла Зоя:

— Федоре Спиридоновичу, там собаку привели!

— Якого ще собаку? Нащо?

— Шотландського коллі, породистого. Кажуть, ви його прогулювати будете...

Микитась озвірів:

— Мене, мене самого тепер прогулювати будуть. Ідьте ви всі під три чорти зі своїми собаками і телефонними дзвінками!

Ну, от. Автор як і обіцяв, так і закінчив свою історію в кабінеті Микитася. Історію із щасливим кінцем — Люда Гаман таки матиме квиток до Сімферополя! А що Микитась і Лаптії поїдуть безплатно у протилежний бік, то таке діло...

Сто-о-о-оп! Тут автора, здається, трохи занесло в плани хепі енду того гатунку, що зло має бути покараним, а добро — чесність, відповідно, навпаки.

— А що — Микитась і Лаптії не люди? Не наші радянські люди? Тут зараз... Як це у Сергія Єсеніна написано? Ага: «Так было и так будет после...»

Так от. Увійде зараз хтось із не знайомих до того ревізорів чи «бегахешників», Микитась потрусить калиткою і...

І собі замовить один квиток до Сімферополя. Один! Подругу він собі на місці знайде. В Ялті чи в Алушті. Всі так роблять.

До речі, Микитась своїй дружині вже замовив один квиток до Трускавця. Вона з профспілковою путівкою металурга чи то шахтаря їде у тамтешній санаторій «нафтусю» пити. У неї щось чи то з печінкою, чи то з нирками негаразд...

Здебільшого пішечки

Де верхи на Пегасі, а де й пішечки...

Вступ

Це — для солідності. Як немає опери без увертюри (власне, той самий вступ), так немає солідної прози без вступу. Ще можна сказати: «аб ово», що на золотій латині значить: «з яйця». Іншими словами, коли хочеш розповісти про курячу юшку чи курячу печеню, розкажи спершу про яйце, яке свого часу ця курка знесла.

А то ще є — «від Адама». Коли по совісті, то «від Адама» — це не більше як данина традиції. Так уже заведено, причому не нами, а давно кимось заведено, що коли немає чого сказати, то починають від так званого Адама (див. Єва). Засобом «від Адама» широко користуються дисертанти, котрим нічого захищати, але захищати щось треба; студенти, які відповідають на екзамені і яким нічого сказати своїм екзаменаторам, але мовчати вони не можуть, бо одразу ж схоплять двійку. Почнеш «від Адама» — екзаменатора заколишеш, дивись — трійку як мінімум матимеш.

«Від Адама» пишуться пояснювальні записки в тих випадках, коли, власне, пояснювати не треба, бо й так все ясно.

«Від Адама» даються усі пояснення в кабінетах вищих товаришів, причому та їх частина, де йдеться «про Адама», чомусь завжди переконливіша і ширша, ніж та, котра безпосередньо стосується того товариша, який дає пояснення.

«Від Адама» починає чоловік, якого дружина о четвортій годині впустила в квартиру і вимагає пояснень.

Від чоловіка в таких випадках пахне сумішшю шампанського, «шато-ікем» і парфумами чужої Єви.

«Від Адама» починаються товстенні монографії...

«Від Адама» починаються коротенькі рецензії...

«Від Адама» багато чого починається. Так вже заведено. Як було зазначено вище, не нами заведено і не нам міняти цю традицію.

Початком «від Адама» зайвий раз свідчиться, що: «і ми, Химко, люди».

Словом, не почати «від Адама», значить претендувати на якусь винайтовченість і псевдооригінальність. Більше того — нескромність!

А нам це не до лиця. Тому — маеш змогу не одразу перейти до діла — починай «від Адама», не лізь поперед батька в пекло.

Між тим в епоху Адама ніякої літератури не було. Про це свідчить елементарний факт. Була б у раю література, бог аж ніяк не обмежився б усним застереженням: «Адаме, не обнось яблуню, бо випру з раю за власним бажанням!»

Усне застереження — що? В одне вухо влетіло, а з другого вилетіло. А ще коли Єва крутиться поряд, вихляе боками і відволікає увагу.

Простіше ж було прикрасити райські кущі літературними шедеврами, написаними на фанерках такого прилизно змісту:

«По газонах не ходити!»

«По деревах не лазити!»

«Яблука в рота не пхай — оббризкано ядохімікатами!»

До речі, сподіватися і розраховувати на те, що Адам зробить висновок з останнього застереження, хоч і подане воно в письмовому вигляді, було б наївно.

Наведу приклад, який мав місце вже ген-ген після Адама, в наші дні. Неподалік від будинку, де я живу, — фруктовий сад. «Де юре» — він охороняється в надії зберегти врожай яблук. «Де факто» — по саду швендяє хто

хоче. Кожного року, коли дозрівають яблука, сад рясніє письмовими застереженнями на кшталт того, що навдилось вище. Проте яблуками закусують. За всю історію саду зареєстрований тільки один випадок отруєння. Трьох громадян забрала «швидка допомога». Як було встановлено в лікарні, вони отруїлися не яблуками (яких, до речі, ніхто ніколи не обризував ніякими ядохімікатами), а тим, що вони яблуками закусували. Делікатно кажучи, хлопці трохі перебрали.

Отже, райська література в плані «не ходи», «не лизь», «не лапай» вплив на життя мала б мінімальний, і бог вирішив обійтись без неї.

А окрім всього? Коли б бог справді опікувався розвитком літератури, він перш за все подбав би про створення класичного трикутника: «Адам — Єва — Адам». Два Адами і одна Єва. Перший Адам любить Єву, а Єва любить не першого Адама, а другого. Маємо конфлікт з усіма наслідками, що випливають звідси.

Ще кращий варіант: «Єва — Адам — Єва». Дві Єви і один Адам. Тут конфліктів вистачило б і до наших днів.

Цілком вірогідно, що бог не піддався на це, виходячи з суто технічних міркувань: побоявся, щоб рай не перетворився на пекло.

В результаті маємо не класичний трикутник, а чортзна-що: парочка молодят, якась паршива облізла рептилія і зелене яблуко. Матеріал не тягне навіть на газетну інформацію, то про яку літературу може йтися?

Що було далі, зовсім нецікаво: пересічна «аморалка» з боку Адама. Вигнання з раю, робота в поті чола, пішли діти, Каїн, Авель, один вбиває другого. У того, що залишився жити, теж пішли діти. Енох народжує Ламеха... Чи навпаки? Піди перевір. Покладатися на біблійські джерела так само нерозумно, як вірити деяким літературним спогадам, написаним уже на нашому віку.

Мемуарист засідає за роботу тоді, коли має повну і абсолютну гарантію, що об'єкт його спогадів, привале-

ний гранітною брилою на Байковому або на Берковцях, не встане, не прийде, не візьме за петельки і не запитає:

— А коли це, шельмо, ми були з тобою на «ти»? І коли це ти за мого життя мене по плечу поляскував? І коли дарував свої сюжети для моїх новел? Ти ж і на похорон мій не спромігся прийти, бо добре пам'ятаю, що того дня, коли мене ховали, ти зранку простовбичив біля меблевого магазину, куди мали завести поліровані румунські письмові столи. За цим столом ти й мемуари про мене встругнув...

Словом, за часів Адама ніякої літератури не було і можна було б «від Адама» не починати. Але самі розумієте — традиція. Для чого нам нездорова оригінальність?

Література раннього палеоліту

Зауважимо одразу, що якихось літературних пам'яток від тих часів до наших днів не дійшло.

Зате збереглися ілюстрації до них на стінах печер. А це побічний доказ того, що літератори вже були в ранньому палеоліті. Не могло ж, справді, так бути, щоб художники були, а письменники ще не дозріли?

Майже сто років тому археолог Марселіно Саутуола на півночі Іспанії, в печері Альтаміра, вперше відкрив настінний живопис. Потім такі відкриття посипались як з решета!

Наш сучасник, академік Отто Миколайович Бадер, відкрив настінний живопис у печері Шульган-Таш на Південному Уралі.

Бізони, дикі коні, олені, мамонти— ось теми, що приваблювали митців раннього палеоліту.

Іншими словами, чільне місце в їхній творчості посідала сільськогосподарська, тваринницька тематика. Бо про яку промисловість у кам'яному віці могла йти мова?

Навіть кам'яний наконечник для списа чи для стріли виготовлявся вручну і мав шалену собівартість.

Про таке виробництво тільки фейлетони писати. Але фейлетони писати люди навчилися значно пізніше. Либонь, уже в пізньому палеоліті.

Тим часом первісний художник, розвівши в черепочку червону глину, обписував стіни, а за його спиною маячив первісний літератор і коментував його роботу:

— Ви бачите оленя. Зараз йому будуть домальовані довгі роги, і ви переконаєтесь, що це олень, а не собака...

Голодне плем'я, в основному — жінки, старики і діти, сиділи довкола пригасаючого багаття, чекали повернення з полювання мисливців і, стримуючи бурчання в животі, з інтересом слухали імпровізацію літератора.

До речі, зібратися послухати літератора, саме послухати, а не почитати, люди люблять і нині. Але тепер на літературні вечори вони приходять ситно і зі смаком по-вечерявши, їм тепло в ноги. А коли хто з них задрімає і почне посвистувати носом, його делікатно штовхнуть ліктем в бік — не заважай письменникові спілкуватися зі своїми читачами, чи то пак — слухачами. Сита, добре зодягнена аудиторія, до того ж вихована і в гарному гуморі, є запорукою того, що літератор на трибуні може почувати себе в повній безпеці. Що б він там не сказав, які б недолугі вірші не читав, ніхто його пальцем не зачепить.

У ранньому палеоліті, на тому низькому рівні матеріальної і духовної культури людства, первісний літератор повинен був особливо дбати про змістовність і цікавість свого виступу. Він добре знав, що як тільки сюжетна тканина його художньої оповіді почне розлазитись по швах, хтось із гурту, як любили зазначати в своїх ремарках драматурги пізніших епох, може «прорецензувати» його творчий виступ, так би мовити, літературний дебют, каменем, а то й палаючою голувешкою.

Тому самовимогливість і серйозність підходу до обра-

ної теми у тодішнього літератора була надзвичайно високою.

І він натхненно розповідав:

— О, вже є роги! Як я й зазначав, ми маємо на цій стіні оленя. Діти, де живе олень?

— У лісі! — хором озивалися діти.

— Роги в оленя гострі, ноги в оленя бистрі,— мчав на крилах Пегаса-жеребчика літератор,— оленя вполювати нелегко!

Аудиторія погоджувалась, що таки справді нелегко.

— Що ми матимемо з оленя? — зривалося з уст літератора риторичне запитання.

Ковтаючи слину, аудиторія дружно скандувала:

— Пе-че-ню!

— Правильно! Але не слід забувати, що ще залишається шкура і кістки. З кісток, дрібно їх поколовши, можна наробити голок і, використавши жили замість ниток, із шкури можна пошити класну дублянку.

Звідси, як ви вже, мабуть, здогадалися, бере початок науково-популярна література.

Художник береться розписувати протилежну стіну.

— Що ми маємо тут? Ага... Раз, два, три, чотири... Чотири ноги, хвіст, два вуха, голова само собою, пишна грива... Кінь!

Ні тодішній живопис, ні тодішня література не знали таких течій, як сюрреалізм чи абстракціонізм. Кінь чи то зображений на стіні, чи то в устах літератора, мав не сім ніг, а чотири, і не три вуха, а два, і грива у нього була там, де їй належить бути, а не десь під животом.

— Отже, кінь. Настане такий час, що ми приручимо коня і запрягатимемо його у воза...

На цьому місці літературного виступу якийсь дід підводився і, не приховуючи позіхання, починав проштовхуватись до виходу з печери.

— Ти куди? — смикала його за полу потертої шкури баба.

— Ти ж знаєєш,— огризався дід,— що я терпіти не можу фантастики! Поки він там говорив розумні речі, чого ж не послухати? А то — коня приручити! Ні діти наші, ні батьки наші коней не приручали, а вбивали їх, їли і нам веліли! Прожили, слава богу, не гірше людей, і ми проживемо! Легко сказати, коня приручить! Вона якогось приплів сюди, теж мені знайшовся... Жюль Верн мамин!

Художник малював мамонта, а літератор не тільки розповідав про мамонта, але й зображав, як мамонт ходить, як хрюкає, як на нього полюють.

Крізь товщу бруду і безкультур'я до світла пробивався хирлявесенький (поки що) пагінець драматургії та театрального мистецтва.

І раптом з кутка:

— Неправильно!

— Що — неправильно? — скидався літератор.

— Мамонт ходить не так!

— А як?

— Коли б умів, то показав би як! А так, просто кажу: «Не-пра-виль-но!»

Увага, громадяни! Встаньте і схиліть голови! В тому кутку народився перший літературний і театральний критик.

Література пізнього неоліту

Ця епоха в розвитку літератури має свої плюси і свої мінуси. Безперечним плюсом цієї епохи слід вважати той факт, що кожен письменник був сам собі видавцем.

Не надзвонював директору видавництва і, гамуючи серцебиття, заїкаючись, не питав:

— Ну, як там моя книжечка? Не вилетіла з плану? Що-о? У резерві? То це ж вона на безрік вийде! Паперу нема? Для всіх у вас є папір, а для мене нема?

Письменник пізнього неоліту від дефіциту паперу ні-

коли не залежав. Але безперечним мінусом цієї епохи слід вважати надзвичайно занижені, навіть як і на ті часи, тиражі.

Власне, кожен літературний шедевр виходив тиражем в... один примірник. Багато цих літературних пам'яток збереглися і до наших часів (яка миша їх згризе?), але, на жаль, не всі вони розшифровані і прочитані.

Бути письменником у ті часи могла людина тільки надзвичайно сильна. І не стільки духом, скільки м'язами. Цього вимагали особливості тодішньої поліграфії.

Для того, щоб написати вірша, коротку статтю, новелу (за роман-трилогію не брався ніхто, це встановлено достеменно), письменник знаходив плесканий уламок скелі, брав у руки кременне долото і занурювався в творчий пошук. Кожен «титл», кожна кома давалися каторжною працею.

Колеги літератори! Підберіть десь на будові бетонну стіну, притягніть її в свій робочий кабінет і залізним (не кременним, а навіть залізним, що, безперечно, легше) долотом видовбайте на тій плиті не оповідання, не вірш, а хоча б елементарну заяву у Літфонд!

Видовбайте — і знатимете, якими були муки творчості наших братів по ремеслу з далекого минулого.

Ні-і, що ви мені не кажіть, а лаконізм народився вперше не в Стародавній Греції, а тоді, в епоху пізнього неоліту. Перш ніж думку одягнеш у слово, не тричі, а сім разів по тричі подумаєш:

— А чи не можна ще стисліше? Оця метафора якась як свіжозіпсований хек, а тут у епітета ноги стирчать, як у журавля, а тут порівняння незграбне... Треба писати економніше, простіше! І так уже руки мліють, а його, холеру, ще і в редакцію перти на власному горбі...

Тодішній письменник, йдучи у редакцію з новим рукописом і зустрівши по дорозі побратима по перу чи то, даруйте, по долоту, не зупинявся і про погоду чи про риболовлю довго не гомонів,

У кращому випадку колеги на ходу обмінювались су-то технічною інформацією:

— Дивлюсь, а ви все на базальті та на базальті пи-шете?

— Та звук уже, руку набив. А ви як?

— Я — на граніті. Знаєте, трохи м'якший. Рука вже не та. Старію...

— Та що ви, господь з вами! Ви, можна сказати, у розквіті творчих сил. Кажуть, початківці на крейдяних плитах пробують?

— Що ви хочете — молоді! Час економлять, їм і до дівчат побігти кортить. Крейдяні плити м'які, легше пи-шеться, от вони й той...

— Зате ми з вами — на віки пишемо.

— На віки! Піду, бо можна в редакції нікого не за-стати, а такий рукопис назад перти — здоров'я вже не те.

— Правда ваша, вони там у редакціях зовсім пороз-собачувались: до полудня їх ще нема, а ледь сонце з по-лудня, їх уже нема.

Такі кам'яні рукописи мали перевагу перед сучасни-ми, паперовими, в тому, що вони ніколи в редакціях не губилися. Жоден тодішній автор не чув від жодного то-дішнього редактора приблизно таких слів:

— Мусите нас вибачити... хе-хе... але десь затрусився ваш рукописик... Розумієте, тут у нас ремонтик був, так під час ремонту він десь і той... Несіть другий примірничок, а ми вже із свого боку докладемо всіх зусиль, щоб той другий примірничок не той...

Тодішній «рукописочок» практично не міг затрусити-ся ні під час ремонту, ні до, ні після.

Що погубило подальший розвиток такого монументального красного письменства?

Існує цілком вірогідна гіпотеза — плінність кадрів коректорів. Жоден довго не витримував на такій каторжній роботі. виправивши кілька помилок, попрацювавши

кремінним долотом і кремінним молотком, кидали все до бісової мами, тікали на периферію, де їх охоче брали ковалями і каменярами.

А письменники — тим хоч би що! Писали! Хто на базальті, хто на граніті. На віки. Тільки дуже швидко переконалися, що навіть найгеніальнішому письменнику без коректора — заріз, і все поступово захиріло.

Антична література

Це було як перед кінцем світу! Такого розвою, розквіту література і мистецтво не знали ні «до», ні довго «після».

Перед тим як зануритися в морок раннього середньовіччя, набрати повні вуха релігійного фанатизму, людство насолоджувалось шедеврами літератури і мистецтва.

Не все людство, звичайно. Раби — так ті не дуже насолоджувались. І коли кажуть: «перед кінцем світу», то воно й справді закінчувався один світ і благословлялося на інший.

Феодалний лад готувався змінити рабовласницький. Хрін, як відомо, за своїми смаковими якостями не дуже перевершує редьку, але як би там не було, а людство йшло вперед.

Література ж була в античному світі пречудова!

Олімп, розумієте, різні там пегаси, музи, ліри і таке інше, без чого література не може обійтися аж ніяк.

Музи товпилися навіть довкола Олімпів обласного підпорядкування, як дівчата довкола танцмайданчика. Але, на відміну від теперішніх дівчат, музи були негорді, не комизились. Від тих далеких часів, як **відголосок, збереглася традиція**: коли музиканти починають грати так званий «білий» вальс, дівчата запрошують у танок хлопців, а не навпаки.

Так і тоді Муза запрошувала поета:

— Ну, сідай, любесенький, до столу, ну бери в руки стило, ну, берись же за роботу! Я тобі і темочку, я тобі і римочку, а ти вже постарайся.

Комизився поет:

— Щось неохота.

Муза вмовляла:

— А то, може, Пегасика засідлати? Так я в момент!

— А ти ж чия будеш?

— Я? Я — лірична...

— А-а-а... То йди гуляй. Для чого ти мені? Я б щось епічне вривав, а до лірики душа не лежить. Та й в редакціях лірику не дуже беруть, кажуть: завал! Іди, іди гуляй. Кіна не буде.

А на кінських ярмарках що робилося!

— Тр-р-р! Тпру-р-ру! Щоб ти здох! Так і рветься в небо, так і рветься, в руках не втримаєш!

— Що ви просите за це пегасеня?

— Бога побійтеся! Пегасеня! Пегас — ціни йому нема! Продаю, бо драхми потрібні. А то б ні в жисть не продав! Він, кліпнути не встигнете, на Олімп вас випре! Мій з тої породи, що ще покійний Гомер на них їздив.

— Го-о-омер! Скажете таке. Возила його бабка якось графомана.

— Від графомана чую!

Або:

— Що ви йому в зуби заглядаєте? Ну, що ви йому в зуби заглядаєте? Що це вам, шкапа яка водовозна? Це — Пегас!

— Пегас! І копита потріскались, і бабки порозпухали, і на ліву задню ногу припадає...

— Зевсоньку, любий! Та чи ви орати на ньому збираєтесь? Копита, бабки... В Пегаса головне — крила. Ви на крила гляньте!

— Та й крила общипані.

— На ваш вік крил його вистачить. А общипані, бо мода пішла: з пір'я пера робити.

Літературне життя буяло, кипіло!

Ще сім міст Еллади не встигли досваритися — чий же земляк Гомер, ще точаться жваві дебати з цього приводу, а літературні сенсації так і лізуть, так і лізуть з усіх кутків.

— Ви нову комедію Арістофана бачили?

— Ні.

— Ну, то ви нічого не бачили! Квитки на руках діставали, переплатили втричі, але, скажу вам, і варто, і варто!

— Ми й збиралися, так моя як почала монятись, як почала, новий хітон із хімчистки забрати не встигла, от і залишилися дома. Зате я нову книжечку байок Езопа придбав!

— Сатиру почитуєте? Знову, мабуть, з гармати по горбцях влупив старий?

— Та ні, не скажіть!

Езоп писав здорово! Досить сказати, що він забезпечив сюжетами байкарів на дві тисячі років після себе і, мабуть, на стільки ж після нас. Але так вже заведено бозна-коли і бозна-ким), що коли йдеться про сатиру, кажи: «вона стріляє по горбцях з гармати», і всі з тобою погоджуватимуться.

Стародавній Рим...

Вергілій, Овідій та інші. Це — як на сучасну термінологію. Без «та інші» не обходиться жодний літературний огляд, жоден звіт про літературний вечір.

Словом, Вергілій, Овідій та інші.

Вміли писати. Що ви хочете — «золота латинь»! Але вже насувається невідворотно час, коли латинь має стати «срібною», а далі й «бронзовою».

Поки поети Стародавнього Риму відточували стиль і загострювали літературні проблеми, германці, готи, вандали та інші варвари теж не сиділи склавши руки.

Правда, в питаннях поезії вони на той час плавали мілко, але вміли відточувати і загострювати інші речі,

В результаті чого Стародавній Рим зі всією культурою і літературою було рознесено на цурочки. Що ви хочете? Варвари. Що з них взяти? Як той казав, з голого як із святого.

Менестрелі та мінезингери

З'явилася у ранньому середньовіччі така собі творча спілка поетів-піснярів. Ті з них, що створювали поетичні мініатюри, називалися не «мінезингерами», а «мінізінгерами».

Епоха була складною і противною. Над Європою густішав і густішав морок безкультур'я та релігійного дурману.

Все, для чого людина народжується на світ і покликана жити, проголошувалося гріховним, отже, забороненим. В таку епоху ліра в кращому випадку могла довести до суми, а в гіршому — до монастирського підвалу, до шибениці або багаття посеред площі.

І все ж таки література жила!

Так уже влаштована людина, що як тільки вона зіпнеться на задні ноги, як тільки розстанеться з хвостом, стане «гомо сапієнс», вона вже не уявляє свого існування без літератури.

Брудними дорогами Європи сенди-тенди вешталися такі ж брудні ченці. Брудними вони були не лише в аспекті особистої гігієни, що зрозуміло само собою. Брудним було їхнє життя, їхня мораль, цих підступних і хтивих ледацюг. Торгували індульгенціями, морочили простим людям голови, а коли торгівля індульгенціями йшла не дуже жваво, грабували перехожих на великих дорогах.

Верхи їздили мандрівні і напівмандрівні лицарі. Наближення кожного з них можна було вловити кілометрів за два: як віз, навантажений металобрухтом, бряжчали

і торохкотіли лати, панцирі і такі інші обладунки. Кожен лицар шукав собі подібного, щоб зчинити бійку. Періодично лицарі збивалися в табуни і, не придумавши нічого розумнішого, на довгі роки вирушали в так звані хрестові походи.

Але знали дороги Європи в ті часи і легку ногу безкорисливих лицарів тодішньої літератури — менестрелів і мінезингерів. Вони ходили з міста в місто, навіть з країни в країну і звеселяли серця добрих людей віршами і піснями.

Честь і хвала їм за це!

Траплялося в дорозі зустрічатися волоцюгам-лицарям і мінезингерам. Подорожні контакти лицарів і поетів слід розглядати як явище позитивне і прогресивне. В поезію проникло лицарство, а загрубілі душі неотесаних лицарів дещо ставали ніжнішими і поетичнішими. Поезія, як лазерний промінь, пробивалась навіть крізь десятипудові залізні обладунки, трохи зігрівала серце.

А все жінки... Лицар, як не в мандрах, так в пошуках бійки з таким, як і сам, урвитем, як не на турнірі, то на роки й роки відбуває в хрестові походи, а дама його серця, вона що ж? Дама — вона жінчина. Їй хочеться ніжного слова, мариться їй почути від когось, яка вона мила, хороша та гарна. Як було встановлено в значно пізнішу епоху: жінки, навіть члени-кореспонденти, дуже люблять компліменти!

А від тих урвritelів, що самі себе заковували у залізччя, роками можна було чекати теплого слова. І так і не дочекається... До сивої коси іншим разом чекала дама компліменту, бо її лицареві все було ніколи.

І тут в пригоді ставали мінезингери.

Зустрівши мандрівного поета, мандрівний лицар казав йому:

— Ей, ти! Іди сюди ближче і слухай уважно. Бачиш, о-он на горбочку стоїть замок, а в ньому сидить дама. Так то мій замок і моя дама. Іди туди і розкажи своїм

словами, яка вона гарна і як я її люблю. Навіршуй щось таке, ну... рядків на сто двадцять. Можеш ямбом, можеш хореєм, можеш білим віршем, то вже твоя справа. Не буду втручатися в твій творчий процес, лізти з ногами в твою творчу лабораторію, бо ліньки з коня злазити. Та й ніколи — в хрестовий похід вирушаю. На ось тобі аванс, а повернусь із хрестового походу, матимеш остаточний розрахунок, та ще й, може, потиражні.

Поет чухав потилицю і казав:

— Що ви мені двадцять п'ять відсотків тичете? Дали б уже всі шістдесят, як годиться...

— Ну-ну, вистачить з тебе і двадцяти п'яти поки що. Пограбую якого сарацина, матимеш і потиражні. Давай валяй! Тільки хай тебе бог боронить які-небудь шури-мури з моєю дамою закрутити! Дізнаюся — проштрикну списом наскрізь! І тебе, і даму! Я її, правда, попереджав, але й ти май на увазі.

Є всі підстави вважати, що ні поети, ні прекрасні дами особливого значення цьому застереженню не надавали. Бо коли б було навпаки, поголів'я лицарів протягом одного століття звелось б на «нет».

Уявіть собі! Лицарі роками не бували дома, чимало їх гинуло від пекучого сонця Аравійських пустель, від шабель і стріл сарацинів, а лицарське поголів'я, як то кажуть, не вбувало. Дами народжували нових. Лицарів і... поетів. І роль поезії в цьому процесі не варто недооцінювати.

Бувало, що мінезингери трохи підхалтурювали.

Скажімо, тодішній мандрівний поет зустрине не одного, а кількох лицарів. І кожен з цих лицарів замовить поетові вірша для своєї дами. І вкаже точну адресу, за якою слід шукати його замок і його даму.

Що робить поет, одержавши аванс від кожного з лицарів? Замість того щоб писати кожній окремо взятій дамі окремого вірша, він всім презентує одного й того ж. Часом дами, розговорившись між собою, дізнавались

про це, і тоді поетові було непереливки. Скооперувавшись, прекрасні дами лупцювали халтурника всім, що трапиться під руку, аж до коцюби включно.

Останній такий випадок зареєстрований вже у вісімдесятих роках нашого століття.

Один поет надрукував одного й того ж вірша у семи обласних газетах. На восьмій він осікся. Відповідальний секретар тієї, восьмої, газети сам писав вірші і все заримоване не ним вважав чорною графоманією.

Нашого сучасника була лише одна-однісінька дама. І то не коцюбою. Та дама коцюбою не б'ється. Ім'я її — Критика.

Лицарські романи і видавнича справа тих часів

Слів немає, поезія — цариця літератури. Хоч тоді, хоч тепер. Але й без прози не обійдешся. Писали й тоді «прозами». Робили це автори так званих лицарських романів.

Якщо тодішню поезію здебільшого приваблювала жіноча тематика, то тодішня проза головну увагу приділяла тематиці чоловічій, мужній.

Лицарський роман створювався в складних, щоб не сказати, в скрутних умовах.

Спробуйте собі уявити класичний і навіть не дуже класичний роман без того трикутника, що згадувався вище: він — вона — він, або вона — він — вона.

Нічого у вас не вийде. Навіть сучасна наукова фантастика не обходиться без того, щоб якийсь робот час від часу не закохався в дружину свого творця, ризикуючи при тому бути демонтованим на ґрунті ревнощів. А про живих людей і мови не може бути!

Любов — це такий двигун сюжету роману, написано будь-коли і будь-ким, без якого авторові доводилося

б підштовхувати свій твір як штовхають «Жигулі» чи «Запорожця», у якого заглух мотор. Таким робом далеко, самі розумієте, не заїдеш.

А от автори лицарських романів змушені були їхати.

Що їм залишалось робити? Справді, що робити, коли один лицар все життя любить одну даму, і щось там таке, гостре за сюжетом і дуже привабливе для романіста, суворо засуджувалось тодішньою примітивною мораллю? І волею-неволею тодішні лицарські романи ставали сучасно і сухо «виробничими» романами не в кращому розумінні цього слова.

Описувалось знаряддя лицарського ремесла: який у лицаря меч, які лати, який шолом, який щит, який спис, навіть які остроги на чоботях. Роман ряснів другорядними подробицями, наприклад, якого кольору, розміру і форми розвівається султан на лицарському шоломі.

Сторінкам, присвяченим коневі лицаря, міг би позаздрити будь-який сучасний ветеринар. Йому того кінського, описового матеріалу вистачило б щонайменше на кандидатську дисертацію.

І хоча кінь у лицарському романі мчав з копита, несучи свого лицаря від перемоги до перемоги, сюжет такого роману кульгав на всі чотири ноги.

Не можна сказати, що сюжети цих романів були такими вже типовими і одноманітними.

Ні, варіантів було кілька.

Наприклад: виїхав лицар за ворота свого замку на своєму вірному коні. Дама з віконця чи з балкона помахала йому хустинкою, попередньо запевнивши лицаря в своїй незворушній вірності. Хто його знає? Може, правда життя і вимагала від романіста бодай натякнути, що даміні запевнення — не більше, як скаже згодом Гамлет, як «слова, слова, слова». Але автор лицарського роману робив усе можливе, щоб читач йому повірив: дама в гречку не стрибне.

Вірив читач? А це вже залежно від моральної стій-

кості самого читача. Читач морально стійкий безперечно вірив, читач не дуже морально стійкий хмикав, хитро всміхався і казав:

— Ач, як лакує дійсність! Грішить проти життєвої правди!

Тим часом лицар їхав полем в надії зустріти колегу. Приказка: «Яке їхало, таке й здибало» цілком виправдовувала себе. З'їжджалися ближче.

— Ти хто такий?

— А ти хто такий?

Далі йшли анкетні дані обох лицарів. Романіст подавав їх у надзвичайно жвавій формі. Виходячи з того, що один лицар був позитивним, а другий — негативним (якщо лицарський роман міг обійтися без любовного трикутника, то без конфлікту навіть він не міг обійтися), позитивний лицар малювався виключно рожевою фарбою, негативний, відповідно, виключно — чорною.

Обмінюючись анкетними даними, лицарі переходили до основного:

— Моя дама найкраща!

— Ні, моя дама найкраща!

— Що ти сказав?

— Те, що ти чув!

— Ось як дам зараз!

— Ану, дай!

— І дам!

— Ну-ну, дай!

Зводилися і починали битися, як березневі коти на даху.

Ця батальна сцена вдавалася авторові лицарського роману найкраще. Хоча сама баталія здебільшого закінчувалася безкровно. Лицарі були людьми досить практичними: який зиск вбивати колегу? Тому позитивний лицар збивав негативного лицаря з коня, брав його на налігач і тяг до себе в льохи, при тому інформуючи:

— Або ти запрягнешся, що моя дама найкраща,

або я тебе прикую зараз в лъоху на ланцюг і ти сидітимеш там на хлібі і воді доти, доки... тебе не викуплять готівкою.

При цьому позитивному лицарю сташенно хотілося, щоб негативний лицар виявився впертим і принциповим. Щоб він не обмежився усною заявою: «Визнаю: твоя дама краща від моєї!», а щоб він посидів трохи в лъоху на ланцюгу, щоб йому це сидіння набридло і щоб він потрусив калиткою.

Рентабельність стояла на порядку денному і в ту далеку епоху.

Другий варіант лицарського роману.

Іде позитивний лицар і зустрічає цілу гирилицю негативних лицарів:

— Ви хто такі?

— А ти хто такий?

Див. вище. Знову починалася бійка і знову закінчувалася перемогою позитивного лицаря. Тільки тепер замість одного негативного лицаря позитивний лицар тяг на налігачі до себе в лъох цілу низку негативних лицарів. Це було значно рентабельніше, ніж у першому варіанті, фінансові справи позитивного лицаря поліпшувались у кілька разів швидше.

Третій варіант лицарського роману.

Як на теперішні часи, сміливо можна сказати, що в цьому варіанті переважала гола фантастика.

Значить, їде позитивний лицар дорогою. Назустріч йому перехожий.

Поздоровкались...

— Слухай, лицарю, тут недалечко, о-он за тим горбочком, завівся у нас в печері один дракон. І взяв собі таку негарну моду: їсть молодих жінок і дівчатами закусює.

— Де він? А ось я його зараз...

Лицар виманював дракона з печери і, незважаючи на те, що той дихав на нього полум'ям, відрубав йому ме-

чем голову. Одну, другу, третю, п'яту... надцятую, словом, стільки голів, скільки того вимагав творчий задум автора.

Решта сюжетних варіантів комбінувались із трьох наведених вище.

Кілька слів про видавничу справу тих часів.

Це був період, коли літератори достатньо розледащили, щоб «писати» на кам'яних брилах, не мали достатніх коштів, щоб купити теля, здерти з нього шкуру і вичинити пергамент, і не мали технічної освіти в тих межах, щоб зрубати сосну, перетерти її на порошок і, додавши відповідних хімікаліїв до того порошку, виготовити папір.

Поліграфічна база тих часів теж кульгала на обидві ноги, кажучи попросту: її не було зовсім.

Книги писалися від руки і переписувались від руки. Тиражі? Мізерні. Роздрібна ціна примірника книжки? Страшно й називати. Як на нинішні гроші, то за ціну одного примірника книжки можна було б купити цілу бібліотеку разом із приміщенням, ще й залишилося б на кілька років платити зарплатню бібліотекарям і директорів бібліотеки.

Отже, коли тодішній автор починав щось мимрити відносно одного масового тиражу і одного звичайного, видавець запитував його впритул:

— Ви на базарі були? Почім нині телята, знаєте? Ні? Ну, то йдіть і не морочте мені голову.

Автор йшов, писав далі і ніжно мріяв про ті часи, коли винайдено буде папір і поліграфія стане тим, чим вона є нині.

Література епохи Відродження

Буквально кілька слів. Ця епоха була славна тим, що не просто в літературі і мистецтві (в мистецтві насамперед) почались відроджуватись традиції античного світу.

В самих людях відроджувалась здатність сприймати прекрасне і вже не боятися при тому бога. Бог і все, що нижче нього — папи із своїми тіарами, королі зі своїми коронами і тронами, можновладці зі своїми титулами, багаті зі своїми калитками,— ставали смішними, жалюгідними, не вартими пошани і поваги.

Люди наново вчилися сміятись з того, що було смішним, ненавидіти те, що заслуговувало на ненависть, радіти і любити, поважати ближніх своїх і самих себе.

Гримів нищівний сміх Рабле, і Бокаччо писав свої новели...

Мине ще сотня, дві сотні років, і Дон Кіхот засідлає свого Росінанта, щоб вирушити в мандри і захищати людяність, а принц Гамлет запитає: «Бути чи не бути?»

«Бути!» — скажуть люди.

А зворушливо наївний войовник із вітряками не здається людям смішним диваком. Одні зненавидять його, інші (і таких буде переважна більшість!) полюблять, бо побачать у його особі втілення всього, що повстає проти кривди, зла і несправедливості.

Література вчитиме любити і ненавидіти.

Класицизм

У цю епоху писали не тільки класики. Є всі підстави гадати, що автори, які в пізніші епохи проходили по графі: «та інші», писали теж. І графомани писали. Як же ж без графоманів? Класицизм класицизмом, а графоманія графоманією.

Романтизм

У цю епоху писалися не лише романи. Писалися повісті, оповідання, новели, вірші, поеми, балади, драми,

трагедії, комедії, критичні статті, рецензії закриті і відкриті і... От ви будете сміятись, але фейлетони писалися теж.

Папір і камінь

Розмова буде не в тому плані, що на папері писати зручніше і легше, ніж на камені. (Як писалося на камені — див. вище.)

Розмова піде в тому плані, що в кінцевому результаті папір виявився міцніший за камінь.

В кам'яних палацах на позолочених тронах сиділи королі.

В кам'яних замках досиджували свій лімітований їм історією час феодалів.

В кам'яних підвалах банкірів зберігалося золото.

На кам'яних вежах не дрімала, оберігаючи все вище-ноіменоване, сита, добре зодягнена, взута і, найголовніше, до зубів озброєна варта.

А в холодних, вологих мансардах писали письменники і поети. Вони мали на озброєнні лише пера. Та й ті не сталеві, а звичайні, висмикнуті з гусячого крила.

Королі краjali карту світу, виводили на плацдарми армії...

Плацдармом письменникам служив аркуш паперу...

Що таке папір? Торкнулася його жарина, і від паперу — жменька попелу. Папір спалити, знищити легко і просто. Але чи спроможний хто знищити людську думку? На папері слово до слова, рядок до рядка непереможними арміями вишикувались думки кращих умів людства.

Письменники-гуманісти, філософи вчили людей ставати людьми. Поважати людину в своєму сусідові і в самому собі. А далі зовсім просто. Людина, що задавила в собі раба, починала раптом замислюватись. «А для чого, власне, мені бог, король і вся ота дрібна потолоч?

Нащо вони мені, коли вільна людина сама собі бог і король?»

І від таких думок у підмурках палаців, замків і храмів починали з'являтися тріщини. Поки що — ледь помітні.

Королям, церковникам це не подобалось. Правда, серйозних підстав для занепокоєння вони не бачили. Як не-як камінь — це камінь, а папір — це папір. І що таке, зрештою, гусяче перо порівняно з сокирою ката?

— Книжку у вогонь! Авторів відрубати голову!

— Слухаю, ваша величність!

І летіли книжки у вогонь, і летіли голови з пліч.

Але ефект від таких монарших діянь практично дорівнював нулю. Можна спалити книжку (і не одну), можна відрубати голову авторів (і не одному), але вогнища інквізиції і сокири катів безсилі перед людською думкою.

Людська думка — найнепримириміший, найнепокірніший, найнездоланніший революціонер. Людська думка — як сонячний промінь. Спробуйте закувати сонячний промінь у кайдани, спробуйте засадити його в темний каземат! Та тієї ж миті, як промінь там опиниться, в казематі перестане бути темно!

І королі почали розуміти, що вдало написаний памфлет страшніший полків і армій, а гусяче перо — куди страшніше фельдмаршальського жезла. Проте можливо-владці все ще костричилися, надимали пиху, удавали, що література їм дошкуляє мало, що перо літератора неспроможне зішкрябати позолоту з тронів.

Яке ж місце посідав літератор у тодішньому суспільстві?

Коли це був справжній літератор, а не найманий блюдолиз-халтурник, з тих, що кублилися і кишіли біля тронів, як черви в шматку гнилого м'яса, то...

Власне — з якого боку підійти. У фізичному розумінні цього слова — письменник, поет чи драматург міг опинитися дуже високо. Квартплата за комірчину на гори-

ці не була обтяжливою навіть для літератора. Тому чимало по-справжньому високохудожніх творів було написано саме на висоті — на горищах, під самісіньким дахом.

Проте фізична височінь аж ніяк не впливала на художню якість твору. В підвалах і навіть у підземеллях казематів писалися речі ніскільки не гірші за ті, що створювались на горищах.

Ієрархічна драбина тих часів мала чимало шаблів, і не можна сказати, що письменницький шабель був найнижчий. Просто він вважався занадто хистким, ну, як би це висловитись, таким, що людині статечній, котра думає зробити кар'єру, зажити пошани і поваги, ставити на нього ногу не рекомендується.

Ніхто знайомством з письменниками особливо не хвалявся.

В тодішньому ресторані не часто можна було почути таке:

— Сиділи ми тут вчора з Жаном (мався на увазі Жан-Жак Руссо), по вісімсот грамів всадили, це не враховуючи пива, і хоч би оком клігнули!

Це вже років через двісті — триста з'явилася мода хвалитися своєю близькістю до літературних кіл і називати письменника, якого бачив лиш на портретах, Сашком або Федьком.

Тоді батькам, чиї діти йшли в письменники, щиро співчували:

— Бачите того поважного мсьє? Всі діти у нього як діти, а наймолодший, сказати — сміятиметься: комедії пише!

— Що ви кажете? Нещасний батько...

І звичайно ж, в якому-небудь паризькому кварталі який-небудь м'ясник мсьє Кошон, який спав і снів себе «де Кошоном», користувався більшою популярністю і повагою, ніж Мольєр. Ще б пак! Мсьє Кошон — людина заможна, тулив франк до франка, йому перспективилось

стати постачальником м'яса до королівського двору, а на що міг розраховувати Мольєр? Міщани — і ті, що в «дворянстві», і ті, що ні, сміялися з нього. Правда, в театрі, дивлячись його комедії, вони сміялися теж...

Але, сміючись, не підозрювали вони, що...

Що років через півтора в далекій холодній Росії інший великий комедіограф запитає:

— З кого смієтесь? З себе смієтесь!

А хіба пишністю своїх мережаних манжетів і комірв міг хто-небудь з енциклопедистів зрівнятися з найзачуханішим маркізом?

І раптом... Як же ж воно сталося?

Кам'яна мурована Бастілія, задумана на століття, стерта на порошок, камінчиків від неї не залишилось. На тому місці, де вона стояла, зостався рівенький плац із табличкою, на якій дотепні французи написали: «Тут танцюють!»

А твори енциклопедистів, а політичні памфлети тих часів, написані м'якими гусячими перами на такому нетривкому, на такому тлінному папері, живуть і досі. І житимуть вічно, поки житиме людська думка.

От вам — камінь і от вам — папір.

Дві літератури

Власне, споконвічно вона була одна. Література справжня. Друга — підробка. Імітація.

Споконвічно так повелося, що люди можновладні і багаті могли купити буквально все! І все, що вони купляли, було справжнім.

Справжні діаманти на сто двадцять чи й більше каратів, справжні перли, рубіни, сапфіри, смарагди. Справжнє золото. (Мідна каблучка, надраєна до блиску товченою цеглою, у багатіїв не проходила. Що таке справжнє золото, вони знали.) Справжнє срібло. Справжня пор-

целяна. Справжній кришталь. Справжні арабські чи ще там які скакуни. Справжні красуні, молоді і пізні, як троянди. Причому наречений шістнадцять, а жених уже встиг розміняти восьмий десяток.

Куплялись трони і корони. Навіть спасіння душі куплялося в церкві.

Куплялась і література.

Куплялась, але не продавалася.

Було чимало меценатів уже в Стародавньому Римі. А замножились вони ще раніше.

Ще в прадавню сиву давнину вождь племені, злодійкувато озираючись, брав делікатненько під лікоть тодішнього співця-поета і, виводячи його із закуреної печери на свіже повітря, здалеку, навздогад буряків, щоб дали капусти, починав:

— Ти, кажуть, оспівуєш?

— Оспівую.

— Що ти оспівуєш?

— Все прекрасне.

— А конкретно?

— Конкретно? Я оспівую рожеві світанки і сиву росу на зеленій траві, гаряче сонце і холодні струмені потічка, блакитне небо і серпанкові хмарки...

— Тьху, дурниці які! — кривився вождь племені, як від зубного болю, але тут-таки спохвачувався:

— Тобто я хочу сказати, що лірика теж може мати місце в твоїй творчості, тільки... А ще що ти оспівуєш?

— Черешневі очі коханої, її трояндові уста...

— Ну-у, куди заїхав! Далі, далі...

— А ще я оспівую мужність і чесність...

— Це взагалі чортзна-що! Ти, може, там і відносно справедливості щось співаєш?

— Співаю...

— Нікуди не годиться! Справедливість! Це що ж виходить, справедливо ділити всю здобич, що приноситься з полювання?

— Виходить...

— Так от! Віднині ти забудеш всі ці дурниці і оспівуватимеш мене!

— Вас?

— Мене!!!

— Не буду я вас оспівувати.

— Чому!?

— Відверто кажучи, ваша діяльність не надихає мене на...

Що було далі?

А це вже залежно від вождя племені. Поет міг позбутися голови одразу, а міг померти голодною смертю. В кращому випадку покарання обмежувалось вигнанням.

Овідій...

Писав чоловік в епоху розквіту літератури Стародавнього Риму. Як на ті часи, епоха була дуже навіть освічена. І монархи тодішні вельми намагалися подобатись інтелігенції. А чим усе це скінчилось? Не потрафив Овідій кому треба — і де опинився? Хай дякує, що поїхав він у вигнання з власною головою на плечах. Бо дуже навіть могло так статися, що голова Овідія була б сама по собі, а він сам по собі.

На заході і на сході, на півдні і на півночі царі і фараони, сатрапи і тирани, імператори і султани, князі і хани, мандарини і герцоги, маркграфи і мікадо, шахи і...

Та хто б там не був біля кормила державної влади, у всіх них рано чи пізно дуже й дуже ускладнювались стосунки з літературою.

Повернемося трохи назад і скажемо, що вождь первісного племені дуже прозоро натякав тодішньому співцеві: «Оспівуватимеш мене, матимеш ласий шматок!»

Але якось воно так виходило з прадавніх часів і донині, що література, коли вона Справжня, не продавалася.

Монархи йшли на компроміс. Поки поет оспівував

блакить небес і кучері коханої, його терпіли і навіть гладили по голівці, хоча кожному монархові, ой, як хотілося, стати позитивним літературним героєм! Хотілося, щоб поети писали про них, і тільки про них. Про імператорів і султанів, про королів і шахів...

Не пише гемонський... Що поробиш? Доводилось у такій ситуації корчить із себе просвіщенного монарха.

От хоча б Катерина II. Із сатириками заграла, з Вольтером листувалася...

Проте не однією блакиттю небес і кучерями коханої живе література. І довго мирно співіснувати з монархами література не могла.

Та сама тендітна жіноча ручка, що на білосніжних, напахчених аркушах виводила компліменти Вольтеру (ат, Вольтер далеко, хай там французький король сушить собі ним голову!), писала на полях книжки Радищева: «Це — страшніше Пугачова!» В результаті — Радищев їхав у довічне заслання.

Літератори гинули у вигнанні, на каторгах, у казематах, на шибеницях і на вогнищах, карались, мучились, але не калялись.

А монархам так хотілося мати свою власну, і головне, справжню літературу!

Батога літератори не бояться, може, злакомляться на пряник?

Рилеев задихнувся у зашморгу, Чаадаєва оголошено божевільним, Кюхельбекер, Пушкін, Дельвіг: хто у засланні, хто у вигнанні... Скількох літераторів віддано у солдати!

То, може, хоч когось із них вдасться приручити, «одомашнити», чи то пак «опалачити»? За ціною не постоїмо! Маємо звідки. Як-не-як ми не хто-небудь, а самодержець всея Русі. І вже коли опалачувати, то опалачувати найкращого, найталановитішого!

Що коли пошити Пушкіну камер-юнкерський мундир? Невже не злакомиться? Пошили... Одягли...

І що ж? Чим, по суті, відрізнявся розшитий золотом камер-юнкерський мундир Пушкіна від сірої солдатської шинелі Шевченка?

З одних і тих же рук обидва поети, один раніше одяг розшитий золотом мундир, другий — трохи пізніше — шинеллю грубого сукна, а кінцевий результат? Однакові-сінський!

І під мундиром, і під шинеллю билися пристрасні серця поетів, яких неспроможні були втихомирити монархи, перед якими безсилою виявилась смерть.

Поети змирили... А вірші їхні залишалися жити! І жили! І живуть! І житимуть!

Монархам залишалося вдовольнитися не діамантами, а скельцями, відшліфованими під діамант.

Писали Пушкін і Лермонтов, писали Булгарін і Греч...

Грив з театральної рампи ніщівний сміх Гоголя, і намагався заглушити його Нестор Кукольник своїми барабанними, вірогіднішими драмами...

Продажна повія не шкодувала рум'ян, підфарбовувалась, випринджувалась, щоб видати себе за чисту і ніжну діву, справжню Літературу.

Траплялося, на певний відтинок часу це їй вдавалось. Офіційна критика з шкури пнула, щоб розбестити, спотворити художній смак читача, нав'язати йому свою думку, якнайдорожче продати брязкальце, переконати, що це не брязкальце, а коштовність.

Бенедиктов проголошувався талановітим, ніж Пушкін, Арцибашев — талановітим, ніж Горький.

Мені доводилось гортати літературний довідник, виданий у Санкт-Петербурзі років через десять після смерті Чехова.

Антону Павловичу відводилось у ньому заледве кілька рядків, Потапенкові — кілька сторінок. Довідник брався коментувати літературне життя тих часів. Нині сам цей довідник коментарів не потребує.

І все ж є одна гірка несправедливість, породжена іс-

торією і спроектована ще Геростратом. Історія не зберегла для нас славні імена будівничих, а Герострат, котрий спалив, знищив творіння їхніх рук, протовпився, упхався, з брудними ногами вліз в історію.

Скільки таких несправедливостей знає історія Літератури!

Бо кожного разу, коли ми беремо в руки останній том Пушкіна чи останній том Лермонтова, ми думаємо: «Цей том міг бути не останнім... Ех, проклятий Дантес, ех, проклятий Мартинов, що ви наробили!»

Історія Літератури, на жаль, зберегла імена і безкровних убивць, чії руки не стискали пістолетів, але вкорочували віку геніям своїми отруйними перами. Вічна ганьба їм і прокляття!

Література жахів, або жахлива література

Знову ж таки це не література.

Але надруковане і зброшуроване, загнане у палітурки, ми звично називаємо книжкою. Так і тут. Пишеться, редагується, друкується, видається, надходить до книгарень, продається... Начеб література. Насправді ж, щоб розібратися що й до чого, треба починати з кінця.

Треба починати із слова: «продається».

Так вже влаштована буржуазія, що коли вона щось купляє, то робить це ґрунтовно. Купляє на корню, з бєбєхами! І купляє, треба сказати, не тільки для того, щоб мати комерційний зиск. Переслідується тут і інша мета, і стоїть вона на першому плані.

Якось на розкопках, порпаючись в єгипетських пірамідах, археологи знайшли цікаву і загадкову штуковину, призначення якої довго не могли встановити. Зовні штуковина нагадувала чи то покришку футбольного м'яча,

наповнену піском, чи то шкіряний шолом мотоцикліста. Достеменно відомо, що в Стародавньому Єгипті мотоциклетні гонки не влаштовувались, а коли й грали фараони у футбол, то м'ячі; мабуть, наповнювали не піском. Загадкова штука.

Проте вчені поклали собі будь-що розшифрувати її призначення. І з допомогою сувоїв напівзтіглих папірусів таки розшифрували.

Виявляється; цей шкіряний шолом, наповнений піском, одягали на голову непокірному рабу. Тому рабу, що вже кілька разів робив спроби втекти і не боявся ні багатів, ні розпеченого заліза. Вдягнувши людині на голову цей шолом, починали бити по ньому спеціальними паличками. Били не сильно, але довго. В результаті такої «ідеологічної обробки» в п'яти випадках із десяти людина помирала від струсу мозку, а ті, що виживали, ставали ідіотами, абсолютно непридатними ні на що в розумовому відношенні, але цілком придатними для важкої фізичної праці. Такий раб не завдавав більше клопоту своєму хазяїну — не тікав і не повставав.

Так от. Історія, як відомо, повторюється.

І коли державний апарат купив чиїсь пера чи друкарські машинки, то він вже потурбувався, щоб вони, ці пера і друкарські машинки, виконували роль шкіряного шолома, наповненого піском, і спеціальних паличок.

Комерційний зиск при цьому не забувається теж, і одне стає в пригоді іншому: в каламутному потоці мільйонних тиражів макулатури неважко втопитися справжньою літературною шедевром.

Нещодавно один прогресивний французький літератор розповідав, що в освіченому Парижі щастя для справжнього письменника, коли його книга вийде тиражем в десять — п'ятнадцять тисяч примірників. В той час як відверта порнографія, детективщина в найгіршому розу-

мінні цього слова, жахлива література, література жахів видається мільйонними тиражами.

...Сидить видавець. Заходить літератор.

— Добрий день!

— Добрий день. Принесли щось?

— Та ось...

— Ану, ану, що ви там встругнули? М-м-м... Так, так, так. Що? Правнук втопив у ванній прабабусю, а дідусь спік у духовці онуку? Слухайте, що ви, справді?

— А що?

— А те! У нас не дитвидав, а серйозна, солідна видавнича фірма. Хто ж вас читатиме? Доведеться рукопис переробити.

— І що б ви порадили?

— Господи! Як маленький, слово честі. Вбивства хай собі будуть вбивствами, ці місця у вас досить вдалі, але ж не треба забувати про повнокровну еротику і повноцінний секс... ,

— Так персонажі у мене... Начеб за віковими категоріями не підходять...

— Отакої! Дуже навіть підходять. Свіжо, оригінально, не трафаретно. Прабабуся стає коханкою правнука, потім зраджує йому, а він її за це топить у ванній. Це вам — одна сюжетна лінія, а про решту ви вже самі подбайте.

І йде літератор додому, і знову сідає за друкарську машинку, і починає «дбати». І виходить у нього, здорово виходить! А потім все оте виходить друком.

А продажна критика, теж куплена на корню і з бебахми, з метою не лише рекламно-комерційною, а й з тією, що зазначалося вище, видає все це помийне шумовиння за літературу найвищого гатунку!

Імітація, підборка, фальсифікація...

В духовній скрабниці людини, підбираючи відмички, порядкують бандити, грабуючи і збіднюючи її. Справжні

коштовності не просто підміняються блискучими, підробленими брязкальцями, що, зрештою, було б ще півбідн.

Кохання? Найсвітліше, найпрекрасніше почуття людини... Давай його сюди! Виривай його із серця з коренем, вишкрібай його, ось ми його зараз замінимо розпустою!

Сила? А ми її «отоваримо» насильством! Гуманізм! Почуття шкідливе і невиправдане. Є тут у нас одна штука, запатентована свого часу одним людоджером. Вона — наче на вас шита, беріть, носіть, користуйтесь. Нам не шкода, ми вам ще чого-небудь в такому ж плані підкинемо!

І не лінуються, і підкидають...

Коли жахам стає тісно на землі, їх залюбки закидають у космос і навіть у майбутнє. З дозволу сказати, фантастика. Ресторанна бійка з висококваліфікованими порадами, як краще розквасити ніс чи виштрикнути виделкою око, переростає в міжпланетну або й міжгалактичну війну. Звичайно, вже не із застосуванням кулаків і виделок, а із застосуванням ядерної і лазерної зброї.

«Шляхетні» шпигуни стають на сторожі цивілізації. Такі не воюватимуть з вітряками. Вони добре знають, хто їхній ворог. Їхній ворог номер один — людський розум. Підмінити Дон Кіхота Джеймсом Бондом? Не вийде, панове, хоч гопки скачіть, не вийде!

Ми пишемо і мріємо

Ми пишемо — кожен своє. Хто вірші, хто прозу, хто драми, хто комедії. Комедії, щоправда, не дуже часто.

Ми пишемо по-різному. Хто талановито, хто не дуже.

Але мріємо ми всі однаково. Ми мріємо, щоб нас читали. Як читали? Теж по-різному. Щоб у редакціях і видавництвах читали швидко, а читачі щоб читали довго.

Щоб книжка жила роками, не старіла, залишалася свіжою, такою, ніби її вчора видали.

Тут мушу застерегти. Що значить: «книжка зацвіла свіжою, такою, ніби її вчора видали». Це не значить, щоб у неї були чистенькі палітурки. Бо чистенькі палітурки для книжки погана ознака: значить, книжка залежується на полицях книгарень і бібліотек, ніхто не поспішає взяти її в руки.

Свіжа книжка — це цікава книжка. Книжка, що пише її автор і бачить перед собою читача, поважає його, шанує його, звертається до нього, радиться з ним, розмовляє, ділиться всім найкращим, що має на душі.

А от книжка, написана як данина модній, актуальній тематиці... Знаєте, от наче й написана вона про сьогодні, а з нею відбувається метаморфоза: йдеться в книжці про сьогоднішній день, а інтерес до неї втрачено ще позавчора.

Народження книжки (навіть такої, що видається тиражем звичайним, а не масовим), загадка і таємниця природи чи не більша, ніж загадка і таємниця народження живої клітини. Бо жива клітина має якийсь будівельний матеріал, з чогось та й ліпиться, а людська думка, як відомо, нематеріальна.

Книжка починається з задуму. І тут ще один парадокс. Одні письменники мовчки книжку задумують і мовчки сідають її писати. Інші, задумавши, одразу ж публічно і офіційно про це заявляють. З високих трибун звітуючи перед читачами, на сторінках газет і журналів, в анкетах, які час від часу влаштовуються. Причому йдеться не про один якийсь конкретний задум, а про цілий оберемок:

— Задумав я, товариші шановні, роман-трилогію, роман-чотирилогію, роман-п'ятилогію. Три, словом, романи в загальному обчисленні на двадцять томів. Але це ще не все, бо задумано мною також три повісті звичайних, три документальних, комедія, трагедія, два сценарії, збір-

ка оповідань, збірка нарисів, збірка новел і літературні спогади!

Послухаєш такого, і страшно стає: надірветься чоловік. Бо це навіть для трактора в п'ятнадцятисильному обчисленні забагато вийде.

Але не надривається. Бо задумує, задумами ділиться, а писати не пише. Ну, в кращому випадку літературні спогади напише. На все інше практично часу не вистачить. Де ж того часу набрати, коли не пишеш, а бігаєш та задумами ділишся?

Шлях майбутньої книжки з голови в чорнильницю, а вже звідти — на папір складний і тернистий. Правда, останнім часом, після винайдення кулькових ручок, стало легше. Іншим разом сідаєш до столу і так собі співчутливо-поблажливо думаєш про класиків: «Дорогі мої старші колеги! От писали ви здорово і понаписували багато, але написали б ви ще більше і ще краще, коли б замість гусячих пер користувалися продукцією Харківського заводу авторучок!»

І ще думаєш, сідаючи писати: «Оце напишу, і треба лягати помирати. Краще однаково не напишеш. І ти краще не напишеш, і ніхто краще не напише. Отож дописуй, лягай і помирай. Може, ще встигнеш на Байковому бути похованим».

А як дописав, та перечитав, та товаришам дав прочитати, то виявляється, що помирати тобі аж ніяк не можна! Треба сідати і переписувати або задумувати щось нове. Ти, смертний, не спіши поперед батька в пекло, встигнеш, помреш, коли надійде твоя черга. А що буде з твоїми творами? Вони на безсмертя аж ніяк не тягнуть. Дуже навіть може так статися, що ти ще житимеш, а вони візьмуть та й повмирають ще за твого життя. Приємно буде? Отож сідай і переписуй. Сідаєш, переписуєш. Чи нове. Ти, смертний, не спіши поперед батька в пекло, встиг-

Пишеш, переписуєш, дописуєш, бо... Люди у нас, правда, виховані, ніхто вголос не скаже, але, трохи перефра-

зувавши відому мудрість, можуть подумати: «Ет! Пісала наша бабка до самої смерті і все чортзна-що...»

Ми пишемо і мріємо...

Мріємо, зокрема, про небувалий розквіт поліграфії. Щось сьогодні написав, завтра у видавництві прочитали, а післязавтра надрукували. Як газету. (Мається на увазі газетна оперативність, а не мова. Доведено, що мова газетної інформації як художній матеріал для створення епохальних полотен — не годиться. Сухуватими виходять полотна). І такий час рано чи пізно настане. Поліграфія сягне небувалих висот. Проте фізики, недолюблюючи нас, ліриків (і гумористів теж), вдосконалюють не лише поліграфію. Про електроніку і кібернетику вони не забувають теж. Це вже точно — на зло лірикам.

І тоді письменники-песимісти кажуть:

— Чули, що вони роблять? Вже таку машину вигдали, що в шахи грає, музику пише, одна навіть вірша написала!

Але переважна більшість письменників по природі своїй оптимісти. Вони заперечують:

— По-одумаєш! Недолугого віршика наримувала машина ваша. На поему чи на роман кебети у неї не вистачить. Запобіжники погорять.

— А як не погорять?

— То позичимо у якогось критика голоблю, прокрадемось уночі в інститут кібернетики та й рознесемо її в дрібну крихту. А з того заліззяччя, що залишиться, друкарських машинок наробимо. Що ми, не мужчини?! Знайшли чим голову сушити!

Письменники-песимісти заспокоюються і пишуть собі далі.

Ми пишемо...

А що поробиш, коли ми, письменники, окрім того, як писати, більше нічого путнього робити не вміємо?

Лев Толстой, правда, ще чоботи шив. Але ж не кожному це дано.

Тому, читачу, коли твій спадкоємець чимось напише на стіні чи на паркані своє перше слово, знімай паска і...

Відлупцюй його не за зміст слова, а за потяг писати. Бо вся література (незалежно від її змісту) з першого слова починається. Ану, як стане письменником? Тому шмагай і примовляй:

— А не пиши! А не пиши! Мало гарних професій на світі? Ми з мамою мріємо, що ти автоінспектором станеш, свіжу копійку в дім носитимеш, а ти писати? Я ось тебе зараз цим паском всього спишу!

І все ж, читачу, не можу тобі дати гарантію, що твій спадкоємець (тоді ні тебе, ні мене вже не буде на світі), вийшовши на пенсію в чині полковника, не засяде в своєму особняку, збудованому на гроші водіїв, котрим на широкому шляху не пощастило, не засяде, мало тобою битий, за мемуари в плані: «Моя міліція мене береже».

Красне письменство — воно причіпливіше, ніж грип...

Трилогія про дружбу і любов

Дружба і любов

Сергій, звичайно, не знав, що ранок був такий чудовий. Сергій стояв на порозі і кулаками протирав очі. День лежав попереду довгий і загадковий, як життя. Ось джміль продзижчав. Він дзижчав басом, бо на його крильцях ще не обсохла роса. Може, він, як і Сергій, кілька хвилин тому протирав очі? Роса блищала на спориші. То вже навіть не роса, а ніби шумовиння. На росяному спориші простягнувся довгий слід уздовж стежки. Він тягнеться аж за ворота, до криниці. Може, то повзала

гадюка? От-от підкрадеться і джигне за п'яльця. Краще тим пальцем почухати литку другої ноги, так безпечніше. І зовсім то не гадюка! То тато йшов удосвіта по воду, і за ним тягнувся ланцюг від відра, збиваючи росу.

У квітах під вікнами завовтузилися перші, найзавзятіші бджоли. Сергій знав, що бджоли не тільки беруть мед, але й «дають» його. Якось три чи чотири бджоли «дали меду» Сергієві, заплутавшись у його густій кучерявій чуприні. І Сергій, забувши всякий стид, ревів густим басом. Виплутуючи з кучериків тріпотливі тільки бджіл, дістаючи із шкіри жала і прикладаючи до тих місць широке лезо садового ножа, тато сказав:

— Бач, отак і загибли! Вічно ти лізеш куди не слід. Сергій так здивувався, що аж перестав плакати:

— Як загибли?

— А так. Назавжди. Вона, бджола, як жало залишить у тілі, так і загибає.

Сергій широко відкритими очима дивився на тата, і в очах тих вистигли сльози.

— То це в них жало до кишок вчеплене?

Тато знизав плечима. Він не розумів, чому жало повинне бути обов'язково зв'язане з кишками, але з Сергієм погодився. Щодо Сергія, то він був твердо переконаний: той, хто розстається з кишками, розстається з життям. Йому навіть стало жаль бджіл, що так необачно позбуваються кишок. Тепер Сергій тримається подалі від бджіл, шануючи їхні кишки і свою шкіру.

Бджоли вовтузилися в жовтих квітках красолі і літали над срібною травичкою важкі, волохаті. А якісь інші бджоли бриніли над світом, розсіваючи по яворах золотий пилок. Може, то були навіть не бджоли, може, то був просто ранок...

Літній звичайний ранок, і він бринів тугими струментами молока в дійниці, блискучими косами на травах, довгими журавлями над криницями, гулом далекого трактора. І не золотий пилок сів на листі яворів. То сонячні

промені сіли хвилинку спочити на тому листі. Ось вони спочинуть і впруться міцніше, щоб мати силу вище підняти сонце. Промені — це сонцеві ніжки. І воно перебирає ними; впирається в трави, в листя, в пахучі квіти і, напружуючись; піднімається все вище і вище. Може, все так і було. Але Сергій не знав цього; бо протирав кулаками очі. Йому було шість років, і ранок для нього не міг стати іншим.

Все було на своїх місцях. І високі явори, і осоки, і мальви, і роса на спориші, і працьовиті бджоли, і метелик, який щойно залетів у двір, і дзюрчання молока в дійницю. Це бабуня в хліві доїла Калину.

Ось із-за хліва повагом-повагом, стачечно вийшов Жук. Постояв, понюхав спориш, чхнув так смачно, що аж у Сергія засвербіло в носі, і завиляв чорним пухнастим хвостом. Весь його вигляд промовляв: «От ти стоїш, і я стою. І нам обом добре. І ми не заважаємо один одному. Ти, хлопче, можеш навіть підійти до мене і погладити. Я не заперечуватиму. А як ти здогадаєшся винести мені з хати кісточку або вчорашній вареник, то я гідно оціню таку щедрість. Тільки ніколи, ніколи, будь ласка, не лізь до мене тоді, як я їм, бо можуть бути неприємності для нас обох. Я не втримаюсь, щоб не хватнути тебе, а мене, в свою чергу, наб'є твоя бабуня. Пам'ятаєш, як було два роки тому? Тоді ти був ще менший і, ніде правди діти, дурніший. Тобі бабуня вишила гарну-прегарну сорочечку з червоними рожами і чорними листочками. Тобі дуже не терпілося похвалитися своєю обнотою. Але ти був ще малий, далеко від хати тебе не пускали, а в подвір'ї, крім мене, старого чорного пса, не було нікого. Мені ж було зовсім, зовсім не до тебе, бо твоя бабуня варила напередодні холодець і винесла цілу купу кісток. Я апетитно трошив їх, а ти підійшов і почав відтягати мене за вуха, показуючи нову сорочку: «Зюк, Зюк, ну дивись, Зюк!» Мені було байдуже до всього, бо я мав цілу купу кісток. Отож я схопив тебе спересердя за ма-

нишку і відкинув геть. Ти був малий і легкий, тому відлетів від мене, як кулька, впав і розбив коліно. І ти гірко заплакав! Так заплакав, що мені захотілося покинути ті кістки і, облизавши твої гіркі сльози, втішити тебе. Але кістки були такі смачні, а дитячі сльози висихають швидко. І я не покинув кісток... Ох, і дісталось ж мені від твоєї бабуні! Вона мене коромислом, коромислом. А я добре знав, що плакав ти тоді зовсім не від болю, а від образи. Плакав тому, що я знехтував твоєю чудесною сорочкою з червоними рожами і чорними листочками. Зараз ми з тобою друзі. І як ствердження цього — виноси мені кісточку чи вчорашній вареник! Тільки не з вишнями, із сиром».

Сергій нарешті протер очі і в ту ж мить зрозумів, що не можна гаяти жодної хвилини. Де запашна цілушка житнього хліба, де татів солдатський кухлик, по вінця наповнений молоком? Годилося б умитися... І дорослі, звичайно, на цьому наполягатимуть. Але хіба Сергій погано протер очі? Чи ж не буде він сьогодні купатися в ставку? Його завжди дивувала непрактичність дорослих: вони вмивалися щодня, хоча їх ніхто не примушував цього робити. Ні, баритися Сергій не буде. Він і так змарнував стільки часу.

У хаті на столі, під жорстким селянським рушником, ще лежать, здається, кілька пиріжків з вишнями. Схопити одного в руку, і-і-і, бувайте здорові — коли не до вечора, то, у всякому разі, до обіду. Словом, поки їсти не захочеться.

— Бабуню, я побіг гратися! — дзвінко гукнув Сергій, затискуючи в руці пиріжок.

— Почекай, поснідаєш! — відгукнулася з хліва бабуня, власне, без особливої надії, що внук її почує.

...Зустріч з Митьком була небажаною. Але тільки-но Сергій, пройшовши через весь сад, видерся на греблю старого ставка, як зіткнувся з Митьком. Коли б це було недалеко від дому, Сергій знав би, що робити. Добра грудка

завжди знайдеться під рукою. Можна жбурнути нею в Митька, забігти в свої ворота, а тоді дражнитися скільки хочеш. Аж доки не набридне, або поки з хати не вийде хтось із дорослих та не перетягне прутом через плечі. Так було минулого разу, коли Митько поцілів у Сергія грудкою, а Сергій засипав Митькові піском очі. Близького бою Сергій уникав, бо Митько був сильніший від нього і міг Сергія збороти. Минулого разу, відступаючи, Митько показав Сергієві красномовного кулака. І ось тепер ця зустріч.

Тікати було пізно. До того ж Сергій ніколи ганебно не тікав. Він був згоден на все. Проте цього разу Митько переважав не лише силою, а й чисельністю. З-за його спину визирав чотирирічний брат Петрик. Взагалі Петрика, як бойову одиницю, можна було б і не враховувати, але в присутності Петрика завзятішим стає Митько.

Сергій зупинився, гордо зміряв Митька з ніг до голови і недбало чвиркнув крізь зуби. Ех, який це міг бути чудовий акт зневаги, коли б у Сергія не хиталися два верхніх зуби! А так — слина двома тоненькими, прозорими ниточками звисала з підборіддя. Все йшло шкереберть. Можна бути переможеним, але смішним бути не годиться. Сергій швидко витирав рукавом слину.

— Ти що? — грізно запитав Митько. Був він буцматим, присадкуватим хлопчиськом. Щоби мав тугі, як яблука, очі маленькі, злі, волосся вихрасте, а кулаки тверді. — Ти що?

— А ти що? — хрипким від хвилювання голосом сказав Сергій.

— Ти дивись мені!

— А ти хто такий?

Дипломатичні переговори наближались до кінця. Зараз на арену повинна була виступити гола сила. Митько ще мав сказати: «Ти зараз узнаєш, хто я такий!» — і можна було розпочинати воєнні дії. Але весь ритуал зіпсував Петрик. Він недоречно бовкнув:

— Він Митя Салпилів, а я — Петлик. Ми челесні не-семо на валеники! — і він показав полумисок, зав'язаний у чорну хустину.

Тепер смішним ставав Митько, і це йому не сподобалось. Він насупив брови і буркнув:

— Не лізь!

— А я й не лізу! — поспішив запевнити його Сергій.

— Я не тобі, я Петрикові...

Що було робити далі? Хлопчачий етикет не передбачав таких несподіваних ситуацій. Треба було або починати все з самого початку, або миритися. Обидві сторони вичікували. Митько копирсав ногою землю. Сергій дивився кудись убік. Із скрутного становища виручив той-таки Петрик:

— Я хочу галоцьку! — і показав у бік очерету, де гоїдалися темно-брунатні галочки.

Сергій зробив благородний жест: підкотивши холоші, поліз в очерет і вирвав для Петрика дві галочки.

— На, бери!

Митько не міг залишитися невдячним. Він розгорнув хустину і, все ще суплячись, буркнув:

— Черешень хочеш?

Таким чином неабиякі дипломатичні здібності Петрика, товарообмін і взаємна повага ворогів призвели до міцного миру. Всі троє сіли на греблі і почали їсти черешні. Смачні були черешні, бо скоро миска показала денце. Тоді до Петрика повернулося почуття відповідальності:

— Ми зь на валеники...

Але ця заява практичної цінності вже не мала.

— Ну, от... — зітхнувши, сказав Митько.

Петрик збирався заплакати. Але Сергій по-філософському розсудив, що тепер братам Шарпилам поспішати нікуди, бо вареники все одно ні з чого варити. Одне випливало з другого — покарання за непродуктивну витрату черешень теж віддалялося хтозна, на який строк. Мо-

же, навіть аж до вечора. Попереду було стільки вільного і безкарно-безконтрольного часу, що аж дух перехопило від радості.

Троє пішли по стежці без будь-якої мети.

Сонно, неохоче, кумкали жаби в ставку. Шелестів таємниче очерет. Над струмочком, що лоскотав гладенькі камінці, гралися золоті бабки. Петрик кинувся їх ловити. Сергій і Митько стояли над струмком замислившись.

— Може, млина збудуємо? — сказав Митько, кидаючи у воду камінець.

Баньката жаба, яку вони спершу не помітили, невдоволено кумкнула і попливла подалі від берега.

— Давай краще Дніпрогес, — порадив Сергій. Він чув, як тато розповідав про Дніпрогес, і уявляв його собі довжелезною греблею.

Митько теж був метикований:

— Це коли гребля?

— Угу.

І почали вони будувати... Зносили камінці до купи, складали один на одного, потім обмазували глиною. Петрик, крекчучи, ходив по березі і збирав каміння. Сонце стояло високо, коли робота вже майже закінчувалась. І тут далася взнаки відсутність спецодягу. Сорочки й штани були в грязюці, мокрі, зелені від ряски і баговиння. Першим це помітив Петрик і без усяких передмов голосно заревів:

— Ой, сцьозь нам тепел мама сказе?

Сергій і Митько презирнулися. Плакати їм не личило, бо вони дорослі, але обидва розуміли, що мами нічого хорошого не скажуть. Неприємності насувалися швидко, ніж вони передбачали.

— Давайте виперемо! — сказав Сергій. І ця пропозиція знайшла палке схвалення: правильно, і як вони до цього раніше недодумались?

...Прання багато часу не відібрало. Сполоснули, викру-

тили і простелили сушитися на моріжку, а самі голі, по-синілі від холоду скулились на березі. Як не дивно, але хороший настрій до них не повертався.

Коли одяг трохи протрях і вони почали одягатися; стало очевидним — за таке прання їх не похвалять.

— Так ви додому? — сумно запитав Сергій, ледве стримуючи сльози.

— Додому; — одностайно зітхнули брати, менший з яких вже сліз не стримував.

...Полею сунув трактор з двома плугами. За кермом його сидів Кость Петришин, син старої Петрихи, яку Сергій добре знав. Вона колись вийняла Сергієві штурпака з п'яти. Але з Костем Сергій, звичайно, в силу вікового бар'єру, до того не спілкувався.

І раптом сталося те, чого Сергій найменше чекав. Кость загальмував і гукнув:

— Покататися на тракторі хочеш?

Це було безглузде запитання. Хто з Сергієвих ровесників не мріяв про таке? Але Сергій про всяк випадок перепитав, обережно озируючись, може, не його Кость має на увазі, не до нього звертається:

— Хто? Я?

— Та не я ж, — засміявся Кость, — я й так катаюся з ранку і до вечора. Ну, давай вилазь, сідай на крило!

О, що то були за хвилини, що непомітно переросли в години! Кость спохопився:

— Слухай, пізно вже!

— Ще ні.

— Все одно станемо. У мене чомусь свічка барахлить. — І Кость поліз у нутрощі трактора. А Сергій стояв, переминаючись з ноги на ногу і намагаючись зазирнути Костеві через плече, — що то за свічка така? З воску вона чи така, як у кооперації продаються? Білі, стеаринові...

Кость визирнув із нутрощів трактора:

— Ти ще тут? Їшов би ти, мабуть, додому, га? Що бабуня скаже?..

Сергій вже ладен був піти. Але стримався і, глянувши на небо, сказав:

— Ні, ще не пізно. А бабуня...— далі йшло якесь нерозбірливе бурмотіння, з якого Кость мав зробити приблизно такі висновки: бабуня сама послала Сергія в поле. Так і сказала: «Іди дивись, коли буде їхати Кость трактором. Він тебе покатає. А коли в нього свічка закапризує, то ти не здумай покинути його в полі самого й прибігти додому. Стій і вчись, як треба свічки лагодити. Полагодите — знову катайся».

Так воно й було. Свічка не відібрала багато часу, і хвилин через десять Сергій знову сидів на крилі трактора. Хотілося їсти, але, зрештою, людина обідає щодня, а на тракторі їздити їй щодня не доводиться.

...Повертався Сергій додому увечері. Його босі ноги топтали прохолодний пил поруч з Костевими величезними сандалями.

Сідало сонце, знову, як і вранці, бризкаючи на явори золотим пилом, тільки вже з другого боку. Худоба йшла з поля, здіймаючи куряву до півнеба. Тільки-но корови увійшли у вуличку, як одразу ж запахло молоком. Серед корів Сергій упізнав і свою Калину, але відвернувся, ніби корова могла його присоромити. Прогуркотів віз. Коней поганяв дядько Шарпило, Митьків і Петриків тато. Сергій навіть трохи позаздрив братам, бо в тих уже все було позаду. Шуміли високі осоки, жук пролетів над дорогою і, вдарившись об тин, впав у бур'яни. Іншим разом Сергій кинувся б за жуком і впіймав би його, але зараз йому було не до жука.

Вони вже проминули кооперацію, клуб, зараз буде школа, а там за садком — Сергієва хата... І тут доля повернулася спиною до Сергія. З вулички вийшла молода дівчина в блакитному платті і біленькій хустинці. Сергій і Кость упізнали в дівчині вчительку Ганну Семенівну.

Причому Кость одразу ж сповільнив крок, він, певне, мав якусь справу до Ганни Семенівни. Крім того, Кость чомусь одразу перестав помічати Сергія. Наче був Сергій — і раптом зник. Може, сів на чорного рогача і полинув над вулицею. І обличчя у Костя розтягнулось у дитячу дурненьку усмішку. Сергієві чомусь стало соромно за свого старшого друга. Вони вже порівнялися з Ганною Семенівною, і Кость поспіхом зняв з голови крисла-того бриля.

— Добрий вам вечір, Ганно Семенівно!

Сергій і собі привітався настільки чемно, наскільки дозволяли його турботи. Ганна Семенівна чомусь раптом почервоніла, і на її обличчі теж відбилася дитяча дурненька усмішка. Наче вони не одне на одного глянули, а в дзеркало. І це здивувало Сергія ще більше. «Соромляться чогось»,— вирішив він. Мабуть, і Костеві, і Ганні Семенівні соромно за нього, за Сергія, за його брудну сорочку і штанці. Тоді почервонів Сергій і усміхнувся точнісінько так, як ті двоє. Раніше він сподівався, що Кость доведе його до самих воріт, сам здасть на руки домашнім і тим самим пом'якшить напруженість становища. Тепер на таке годі було сподіватися, залишалось піти геть, щоб не компрометувати їх своїм виглядом, і не втрачати власної гідності.

— Ну, я пішов,— басом буркнув Сергій і не пішов, а побіг вулицею.

Варто зауважити, що така рішуча заява Сергія і його подальші дії не справили ні на Костя, ні на Ганну Семенівну ніякісінького враження. Сергій бігцем ніс своє горе, але ще встиг почути їхній сміх.

«Ще й сміються...» — гірко подумав він, не розуміючи, що сміються вони зовсім не з нього і що, крім його горя, ще є чимало чийогось щастя...

Любов...

Що ж його тепер робити далі? Вчора все було простим і зрозумілим. Вчора на уроці арифметики Сергій на клаптику промокашки написав: «Майя, я тебе л... С.», згорнув його в трубочку і через Митька передав Майці. А вже на великій перерві, коли черговий виганяв усіх із класу і всі на подвір'ї гралися в «третього зайвого», Митько підбіг до Сергія і тицьнув йому в руку якийсь папірець. Серце лунко закалатало в Сергієвих грудях, він одразу ж зрозумів, що то таке...

Сергій тихенько прокрався до класу і під своєю партою зважився розгорнути папірець.

«Я тебе теж. М.»,— прочитав він і аж підстрибнув від радості. Радість пружиною викинула його з-під парти, винесла на подвір'я, допомогла закинути на тополю Грицьків кашкет і зів'яла лиш тоді, коли Ганна Семенівна пообіцяла викликати до школи Сергієвого тата.

Так, вчора все було простим і зрозумілим...

Сергій давно вже любив Майю, доньку лісника. Жила вона в лісі, а до школи їздила верхи на старому батьковому коні. Щоправда, кінь був, мабуть, втричі старший від Майки і Сергія разом узятих, але все ж таки — це був кінь. І хто з дівчат чи й навіть з хлопців міг похвалитися, що їздять до школи верхи на коні? А Майка їздила, і не полюбити її було просто-таки неможливо. Сергій полюбив Майку ще в першій чверті і вже тоді почав виявляти до неї ознаки уваги. Коли на подвір'ї гралися в ката-мишки, Сергій завжди намагався бути котом тоді, як Майка ставала мишкою, і навпаки. Крім того, Сергій міг всадити їй такого буханця межі плечі, що аж гуло, а на очах у неї виступали сльози. Але вона не сердилась. Вона розуміла, що Сергій це робить тому, ну, тому... що не може робити інакше. І за коси Сергій Майку смикав, і Майка не ображалася, бо розуміла, що Сергій робив саме те, що в таких випадках належить робити.

Сергій робив усе правильно, і ця мовчазна любов тяглася цілісінькі три чверті.

Коли прийшла четверта чверть, а з нею весна, Сергій, звичайно, ще не освідчився. Він вирішив перш за все проконсультуватися з Митьком. Митько вислухав плутану й схвильовану заяву Сергія без особливої цікавості і нездорової сенсаційності. Так, ніби йшлося не про кохання, а про видране вороняче гніздо.

— Ти що ж, женитися хочеш? То тато тебе не оженить, скаже — рано, — розсудливо зауважив Митько.

Сергій тільки руками замахав, ніби вхопився за щось гаряче і зараз студив їх. Такий варіант йому навіть не снився. Люди, звичайно, інколи женяться і виходять заміж, але при чому тут Майка? З усього було видно, що Митько в таких справах радник нікудишній. От коли б треба було удосконалити рогатку, тоді кращого радника, як Митько, годі й шукати.

Отож, зітхнувши, Сергій сів за вивчення першоджерел...

Тижнів за два він уже мав приблизне уявлення про права та обов'язки закоханого. Взагалі обов'язків було значно більше, ніж прав, і це на перших порах не дуже сподобалось Сергієві. Але він правильно розсудив, що можна брати до уваги не всі обов'язки. Треба обмежитись найдоступнішими. Так, наприклад, закоханий був зобов'язаний зрошувати сльозами хустинку коханої. Але для того, щоб почати зрошувати хустинку, треба було її мати. Сергій розжився хустинкою коханої в дуже примітивний спосіб: він її попросту вкрав. Майчина хустинка з вишитим на різку грибок-мухомором зовсім не викликала бажання зрошувати її сльозами. Хустинка пахла суничним милом, нагадуючи Сергію, що треба мити вуха, і ще м'ятними пряниками. Ці пахощі викликали значно приємніші асоціації, але вони тим більше не давали підстави проливати море сліз.

В обов'язки коханого також входило писати своїй ко-

ханій ніжні-ніжні листи. Ніяких ніжних листів Сергій писати не вмів, та й соромився, отже, він написав просто і по-спартавському лаконічно: «Майя, я тебе л... С.» — і одержав таку ж лаконічну відповідь.

Що робити далі, було абсолютно невідомо.

Годилося б призначити Майці побачення і там освідчитись в усній формі... Ну, добре, зробити це не так уже й важко. Вірний Митько завжди допоможе. Але що робити на побаченні після того, як скажеш фразу: «Майко, я тебе л...»? Першоджерела радять у таких випадках поцілуватися. Проте Сергій був твердо переконаний, що він швидше помре, ніж зважиться поцілувати Майку. Був, правда, варіант з місяцем. Після освідчення закохані беруться за руки і в організованому порядку зітхають на місяць. Це був легкий і доступний кожному закоханому варіант, але він мав один недолік: здійснити його можна було лише при наявності місяця. Сергій небезпідставно побоювався, що Майка не захоче чекати доти, доки зійде місяць. А от чи можна зітхати на сонце, про це в товстих, розумних книжках не було сказано жодного слова.

І все ж таки, незважаючи на непевність у всьому, Сергій остаточно вирішив будь-що призначити Майці побачення. Хай буде, як буде.

...Експериментально було доведено (досліди ставились неодноразово), що за велику перерву можна ізсмоктати не більше як дві м'ятні цукерки. Це — коли смоктати розсудливо, із знанням справи, а не хрумкати, як грудочку цукру-рафінаду.

Сергій купив шість таких цукерок. Чотири з них судилося з'їсти Митькові.

План Сергія був простим і геніальним, бо всі закохані — генії. Хай собі Майка на своєму мустангу їде через село аж до «Дубинки» — молодого дубового гайка на околиці. Сергій і Митько прибіжать туди через городи і левадки. Поки у Сергія і Майки триватиме побачення,

Митько постереже коня. А щоб йому не нудьгувалося — хай смокче цукерки. Одну, дві, три, чотири. По одній цукерці припаде самим закоханим. Цукерки — не просто ласощі, цукерки — це ще й хронометр. Майці не можна затримуватись, тому побачення буде не довшим, як дві великі перерви. Коли Митько досмокче останню з чотирьох цукерок, він гукне: «Пора!» Сергієві було не дуже приємно, коли він думав про те, що побачення буде таким коротким, але що вдіеш...

...Вони сіли поруч на старому пеньку. Їх обступили молоді дубки. Листя на дубках ще не було. Тобто не було листя молодого, свіжого. Шелестіло торішнє рожево-жовте листя, і тому здавалося, що надворі осінь. Таке ж листя шурхотіло під ногами, але це листя вже проштрикували зелені, зухвали травинки, бо це ж була не осінь, а весна.

Вони сіли поруч на одному пеньку, мало не спиною одне до одного. Треба було щось робити, щось говорити, але що саме і як саме — не знали ні він, ні вона. Сергій мовчки простяг Майці довгого зеленого цукерка, другого взяв собі. Якийсь час вони сиділи мовчки, тільки листя шаруділо під вітерцем та м'ятні цукерки клацали об зуби. Обом було хороше. Але коли Сергій ковтнув солодку і холодну слину, він з жахом подумав, що минула вже чверть побачення, а ще не сказано жодного слова. Зараз Митько, напевне, засунув у рота другого цукерка...

Але жінки завжди мудріші. Розмову почала Майка.

— А в четвер контрольна з арифметики...

— Контрольна...— зітхнув Сергій.

— А Свинарчук, мабуть, задачу не рішить...

— Не рішить,— погодився Сергій.

І знову замовкли. Тільки вітерець шелестів сухим листям.

Нарешті Сергій зважився подарувати Майці свою таїну:

— Майко, давай втечемо...

— Від кого?— не зрозуміла вона.

— Та ні від кого. Втечемо на Північ. Я буду полювати на білих ведмедів, а жити ми будемо у яранзі. А потім ми напишемо листа Митькові, і він приїде до нас. Ми будемо з ним полювати на ведмедів і нерп, а ти будеш витоплювати жир з нерп і ведмедів і будеш шити нам кухлянки....

— Як у Трублаїні?— засвітилися зірочками Майчині очі.

— Як у Трублаїні!

О, милий, славний, добрий Трублаїні, ти не забуваєшся і в п'ятдесят!

— А коли ми втечемо?

— Можна й завтра. Майко, знаєш, Майко, я грошей на дорогу назбирав. У мене вже є сім карбованців сорок копійок і ще там щось мідяками. А їсти ми теж матимемо що. Я прихоплю ту торбинку сухарів, що бабуня на квас приготувала, і сало у мене є сховане, з півкіла там буде. І ще пряників можна буде купити на дорогу. А ти, Майко, тільки голку з ниткою прихопи, бо без голки з ниткою в дорозі дуже погано. Це я сам читав. Батькам напишемо з дороги. Ну, як, ти згодна, Майко?

— Згодна,— прошепотіла вона.

— От і добре. Тоді, значить, завтра в ніч і тікаємо.

— Ні-і, завтра в ніч не можна.

— А то ж чому?

— Так в четвер же ж контрольна з арифметики,— і Майка подивилася на Сергія такими ясними, милими очима, що він зрозумів: втечу на Північ треба відкласти і хто його й зна, на який строк.

— Я вже з'їв усі конфети!— почувся басовитий голос Митька.

— Ну, от,— мало не плакав Сергій.

Як це важко бути закоханим!

А він мовчав. І відчував, що тут щось не так і повинно бути якось інакше. І мовчала вона...

А тоді вона обхопила його обома руками за шию, чи то дзьобнула, чи то поцілувала десь межи носом і губою, і побігла на галявину, де Митько стеріг коня.

Поцілунок був солодкий і пахнув м'ятою...

Любов і дружба...

Це не велосипед, а...

Звичайно, коли б Сергій не був таким схвильованим і так не поспішав, він би знайшов, з чим порівняти цей велосипед.

Треба було поспішати. Гнів і ревності клекотіли в Сергієвому серці, а сонце пекло нещадно, і Митько вибивався з останніх сил, натискаючи неслухняні педалі.

Сергій сидів на рамі і тримав у руках руль, а Митько тис на педалі, тримаючись за Сергіїв пасок. Митько тис, і тис, і ще тис, а велосипед наче примерз до дороги. Він не спромігся навіть зняти куряву і придорожні будяки не стали сірішими від того, що Митько тис на педалі, а Сергій намагався вести велосипед по прямій. Переднє колесо капелюшилось, танцювало у вилці, і позаду за велосипедом на курній дорозі залишався складний і довжелезний орнамент. Просто дивно, як міг Митько три роки підряд їздити на цьому велосипеді в школу. І це за будь-якої погоди. А найсмішніше — що він ніколи не запізнювався.

Сергій віддавав перевагу власним ногам. У восьмий, дев'ятий, десятий класи він ходив пішки: п'ять кілометрів туди, п'ять — назад. Митько чомусь їздив на такому велосипеді...

Тьху! Дурниці якісь в голову лізуть. Там вирішується все, а він думає тільки про велосипед. Хоча велосипед зараз вирішує все і про нього не можна не думати.

Трах-рип-скрип, і вони обидва мало не полетіли на дорогу.

— Що там?— сердито запитав Сергій.

— Цеп злетів.

Митько ніколи не казав: «передача», а завжди — «цеп».

— Цеп, цеп,— стогнав Сергій, виписуючи вісімки довкола потерпілого аварію велосипеда. Він не розумів, як це Митько може спокійно накочувати скручений дротом цеп, як може світити сонце, як можуть кивати головками сірувато-зелені будяки, як може верещати в терені якась птаха, коли на світі чиняться такі несправедливості.

— Цеп, цеп...

— А ти не бурчи, а краще допоможи, бо ми так до вечора не доїдемо. Думаєш, тебе чекати там будуть?

Сергій і хотів би допомогти, але цеп плутався у нього в руках, а сонце пекло, а пил нагрівався, як піски в пустелі, і сірувато-зелені будяки кивали своїми головками, ніби когось осуджуючи.

Сергій знав кого...

— Ну, ти, Ромео, пусти, я сам. Толку з тебе...— по тугих Митькових щоках спливали струмені поту, вихрастий чуб прилип до чола, і він, смішно відкопиливши губу, дув на нього знизу вгору, аби чуб не ліз у очі. Руками відкинути чуб не можна, бо руки мало не до ліктів чорні від мастила.

— Митю, Митю...

— Ну, чого тобі?

— А ти сам бачив це? Своїми очима?

— Ні, позиченими. Їхав би я за тобою, коли б не бачив. Я через тебе в кіно не встиг. Треба було мені оце жати зайвих десять кілометрів з таким баластом. Ну, давай сідай, готово!

— Ні, краще ти сідай, я крутитиму. Ти ж стомився!

— Сідай, сідай, багато ти накрутиш своїми поросячими силами.

— Ні-ні, тут з горбочка, сідай!

І Сергій таки переконав Митька сісти на раму і взятись за руль. Це була не тільки турбота про товариша. Сидячи ззаду і крутячи педалі, Сергій міг побути на самоті зі своїм горем. Він механічно крутив педалі, а рука вже механічно лізла в кишеню піджака, туди, де за палітурочкою комсомольського квитка ховалася ВО-НА. Вона глянула на нього своїми дивними темно-сірими очима, вона звела трішки підскубані брівки, а її уста так усміхалися, що Сергій зрозумів: все закінчено!

Ще вчора, та що там вчора, ще годину, навіть півгодини тому, він був найщасливішою людиною в світі, а зараз абсолютно реально зрозумів — все закінчено. Щастя неможливе. Була ще маленька надія на те, що Митько зараз обернеться і скаже:

— А здорово ж я розіграв тебе, Сірожко!

Він завжди казав «Сірожка». Але Митько не обертався, і тоді заговорив сам Сергій:

— Митю, чуєш, Митю...

— Ну, чого тобі? Ти рівніше крути, бо знову цей злетить.

— Ти сам бачив? Ну... їх?

— Чому ж сам? Їх все містечко бачило. Коли б я сам, я б йому морду натовк, а так — все містечко... Ну, і міліція...

Далі вони їхали мовчки. Сергій дивився то на неї, то тупо вдивлявся в спину Митька. Певно, цей тупий погляд, сповнений відчаю, почав непокоїти Митька, бо спочатку він повів плечима, як людина, у якої між лопатками повзе мураха, а потім засопів і сказав:

— Та плюнь ти, Сірожко! Чого ти себе терзаєш? Варта вона того? Ми ж з тобою воєнні люди, ми з тобою через тиждень шинелі одягнемо і портупей, а ти

чортзна-що... Закінчили десятирічку, і-і-і — спасибі цьому дому... Крути рівніше, їй-бо, цеп злетить, я його вдруге надівать не збираюся, у мене й так всі пальці пообдирані. Плюнь, кажу. Не тепер, то в четвер. Хіба б вона тебе три роки ждала? Ждала б, поки лейтенантом станеш? Та ну-у-у...

«Вона обіцяла ждати мене все життя...» — подумав Сергій і зітхнув так, що у завжди спокійного і урівноваженого Митька одірвався шматок серця.

— Сірожка, ти послухай, що я тобі скажу. Ти мене послухай. Не будь якимось паршивим Вертером, ми ж воєнні люди. От повернемось через три роки у лейтенантських погонах, побачимо, якої вона тоді заспіває.

Ці слова трохи заспокоїли Сергія, і в душі він вирішив повернутися не через три, а через десять років. Може, до того часу пощастить розжитися сивими скронями, суворими зморшками на чолі, а погони на плечах будуть не лейтенантські, а капітанські, а то й майорські. Приїхати в рідні краї, заглянути в містечко, де вчився, постояти над ставком... Мало хто його впізнає, а він буде суворий, замкнутий, самотній. І можна буде навіть випадково (тільки випадково!) зустріти її і мимохідь сказати: «А я, Люба, так і не покохав нікого! Бажаю тобі щастя. Це, мабуть, наша остання зустріч...»

І так було б добре, і так Сергій заколисав би себе і заспокоїв, коли б Митько не бовкнув:

— Воно, як сказати по правді, то я й зараз дивуюся, що ти в ній знайшов? Ну, на лиці вона, звичайно, показна, але ж у голові у неї... господи прости. Я досі дивуюсь, як вона десять класів закінчила. Тупа-тупа, хай мене бог простить, як коліно. І логіка у неї, як оцей цеп — то злітає, то рветься.

— Це ти про кого? — не зрозумів спершу Сергій.

— Про Марію-Антуанету.

— Це ти... Ні, стривай! Це ти про Любу?

— Крути рівніше, бо, їй-бо, цеп злетить.

— Плював я на твій цеп і на такого товариша, що сміє ображати мою любов!

І за тими словами Сергій зістрибнув з велосипеда, та так різко, що цеп не тільки злетів, а й розірвався. Але Сергієві вже було не до того. Сіра, курна польова дорога вливалася у чорну річку асфальту, а там, внизу, вже виднілося містечко. Темно-зелені кучеряві липи бігли вниз, обганяючи одна одну і кидаючи дорогою сині тіні на білу гречку. Обганяючи їх, біг Сергій і відчував, як серце пухне у нього в грудях. Не так від шаленого бігу, як від пекучого горя. Рафінадні будиночки в густій зелені садів, морквичкою стирчить димар цукрового заводу. Той димар проштрикнув Сергієве серце наскрізь, і воно облилось кров'ю. Там, недалечко від димаря, живе Люба, там вони зустрічались... От зараз, за зввиною дороги, блисне бузковим золотом ставок, на березі якого — вона.

...І тут Сергій відчув, що хтось сопе йому в потилицю. Хтось біг позаду, тупочучи важко, як кінь. Той хтось схопив Сергія за плече і рвонув так, що Сергій обернувся довкола своєї осі зо три рази.

— Здурів, фу-фу, з глузду з'їхав, фу-фу,— віддихував Митько, тримаючи за руль велосипеда. Цеп мертвим, розчавленим вужем звисав з його кишені. Виходило, Митько біг усю дорогу за Сергієм, тарабанячи каліку-велосипеда. Але роздумувати було ніколи. Митько фукав в обличчя Сергію, як розгніваний їжак, і торсав його за рукав:

— Здурів, здурів, він же ж тобі носа розквасить, куди ти без мене? Він же сильніший за тебе, я знаю!

І раптом вогники якоїсь дивної рішучості засвітилися в Митькових маленьких сердитих очах:

— Знаєш що? Сідай на раму, звезу!

Сергій подивився на нього як на божевільного, але слухняно сів.

...Шосе водоспадом летіло вниз і несло велосипед

без цепу і, звичайно ж, без гальма. Конгломерат заліза, невірною кохання і вірної дружби влетів у містечко. Зараз має бути поворот, крутий, різкий! І вони мають два шанси: або влетіти на повному ходу в ставок (що саме по собі ще не так-то й погано), або врізатись у столітню липу. Хоч якою була шаленою швидкість, хоч яким було велике горе Сергія, він встиг подумати, що вони мають ще й третій шанс: кожної миті велосипед може розсипатись на купу молекул, коли не атомів. Але Митько залізною своєю рукою встиг зробити віртуозний поворот, і велосипед по інерції збіг на гору. Бузковим відблиском вдарив по очах ставок...

— Он вони! — заревів Митько, бо Сергій взагалі нічого не чув і не бачив.

Митько гарячково запрацював педалями і страшенно здивувався, коли велосипед зупинився. Проклятий цеп! Але тепер їх побачив уже й Сергій і побіг, не розбираючи дороги, забувши і про Митька, і про велосипед, і про все на світі.

На тому березі ставка з човна виходила Люба...

Він... Толька-технік подав їй руку, і вона легко, як кізка, стрибнула на поміст греблі. Сергій вже чув, як клацнули її каблучки: Толька однією рукою притримував Любу за лікоть, а другою обсмикував штани, щоб рубчики на них були рівні-рівні. Будуть тобі рубчики, будуть тобі рубчики, гад ти такий! Світ став червоним в Сергієвих очах.

— Сербожка!— зойкнула Люба.

Сльози бризнули із Сергієвих очей, одночасно блиснула вода із ставка, і щось ляснуло раз і вдруге. Хто кого вдарив першим? Ага-а-а, він у ставку! От тобі рубчики, от тобі! Брьохайся до берега, брьохайся, шкода, що ти не втопився. Але Толька не втопився. Він високий, на голову вищий від Сергія. І в ставок влетів він лише по коліна, встояв на ногах. Він виходить на поміст греблі, зеленкувата вода стікає з його кремкових

штанів, а по смаглявій щоці розливається червона пляма. Але він спокійний, він дуже спокійний, він страшно спокійний, навіть крива усмішка грає на його губах. Він робить крок до Сергія, але Сергій не відступить, хай там що!

— Толик!— зойкнула Люба.

Але Сергій не відступить...

— Ну, шмаркач, підемо поговоримо,— сказав Толька, закладаючи руки в кишені.

— Можна й поговорити,— сказав хтось за Сергієвою спиною Митьковим голосом.

Толька знизав плечима, не виймаючи руки з кишень, але по очах його було видно, що охота до розмови у нього пропала. Люба теж це зрозуміла:

— Толик, ходімо, ходімо, не зв'язуйся з цими... хуліганями. Зайдемо до нас, тобі треба обсушитися.

І вона взяла його за руку і повела геть такою знайомою Сергієві стежкою.

А Сергій і Митько залишилися на греблі самі з поламаним велосипедом.

...Потім вони довго і мовчки кружляли по ставку на човні. Митько веслував, а Сергій сидів на кормі, тримаючи перед собою, як дзеркальце, Любине фото. Милі брови. Милі очі. Милі уста...

А сонце сідало, а ставок дрижав і ставав сірим, як асфальт.

— Дурепка, я тобі, Сірожка, прямо скажу, дурепка вона. Такого хлопця проміняла на нього... гусака з рубчиками. А ти не переживай. Ти, Сірожка, не гризись. Що вони нам з тобою? Ми з тобою, Сірожка, воєнні люди. Ми з тобою, Сірожка, через три роки лейтенантами будемо. Ану, дай, покажи, що вона там тобі написала.

Сергій мовчки простягнув йому Любине фото.

— Ага... «Кого люблю, тому дарю». Це вони завжди так пишуть. Вір їм. А це що? «Можег зустріться нам не

придется і разлучит нас злая судьба, пусть на память тебе остається неподвижная личность моя». «Личность». Подумаєш — «личность»! Тепер я, Сірожка, все зрозумів. І розумію, чому вона з трійок по літературі не вилазила. Тьху! «Неподвижная личность»! На!

І Митько віддав фото, а Сергій помалу і методично почав його рвати на дрібненькі клаптики і кидати за борт.

Хлюп — і маленька хвилька понесла милі брови, хлюп — маленька хвилька понесла милі очі, хлюп — маленька хвилька понесла милі вуста. Але хвильки були маленькі, Митько перестав веслувати, і вони зникли зовсім. Ставок завмер. Біленькі клаптики збивалися один до одного, і «неподвижная личность» завмерла на воді.

А в небі і на ставку затанцювали перші зірочки...

Готельна трилогія

Дама приємна у всіх відношеннях

Така інституція, як готель, без якої сучасній цивілізованій людині — заріз, куди не кинь, ще чекає свого дослідника і соціолога.

Поки що готелі і готельних адміністраторів люблять зображувати карикатуристи. Зображують вони їх часом у супроводі дотепних текстівок, де незмінно фігурує фраза: «Місце немає».

Непосвячені громадяни хибно вважають, що редакційне посвідчення діє на готельних адміністраторів як «сезам відчинись» — на кам'яну брилу в печері.

Ця антинаукова тема базується на тому, що, мовляв, готельний адміністратор боїться, щоб стомлений і сонний власник редакційного посвідчення не втяв його (готельного адміністратора) вздовж спини дошкульним фейлетоном.

Я на своєму віку написав понад сімсот фейлетонів і можу авторитетно засвідчити, що готельний адміністратор не те, що фейлетону, він і бога не боїться.

Але не буває диму без вогню. Редакційне посвідчення діє, діє на готельного адміністратора, тільки в дещо іншому плані, ніж це змалювала обивательська уява.

Готельний адміністратор відчуває у волоцюзі-фейлетоністові таку ж неприкаяну душу, як і він сам. Гадаєте, приємно відгавкуватись від стомленої людини, чие право на сон обумовлене самою Конституцією, найбанальнішими з усіх, які є на світі, словами: «Місць немає!»?

І, гадаєте, приємно підхоплюватись ні сіло ні впало, їхати чорті й куди в пошуках фейлетонного матеріалу, в той час коли тебе тягне на епос чи писати солоденьку бодягу, коли довкола тебе все підморгує: «вріж, чоловіче, фейлетон!»?

Не вріже чоловік фейлетону, не за тим його послали... Словом, у журналіста і готельного адміністратора багато спільного в долях, і, забачивши редакційне посвідчення, готельний адміністратор як не заплаче, то бодай скривиться.

Звичайно, поселяти журналіста в номер-люкс він не кинесть (та й тому це ні до чого, однаково бухгалтерія не затвердить авансовий звіт), але розкладачка десь в кастелянській чи в кабінеті директора (це залежить від індивідуальних якостей обох — і журналіста, і готельного адміністратора) журналістові гарантована.

Готелі міста Вінниці, а значить, і вінницькі готельні

адміністратори, найменше мені знайомі по всій Україні.

Справа в тому, що Вінниця — моє рідне місто. І приїжджаючи у Вінницю, я маю дуже мало шансів не зустрітися ніс до носа або не зідзвонитися з кимось із друзів чи хороших знайомих, ще задовго до того, коли приспине пора заповнювати оту готельну карточку, де останнім пунктом стоїть: «Мета приїзду?»

І я, зустрівшись або зідзвонившись з кимось із моїх земляків, почую у відповідь, коли заїкнуь про готель:

— Старий, ти сказився! (У Вінниці вам ніхто ніколи не скаже, що ви ідіот від роду чи божеволієте в процесі розмови. У Вінниці вам скажуть, що ви сказилися, хоча, як відомо, сказ немає нічого спільного з низьким, м'яко кажучи, рівнем розумової діяльності — (*Примітка авто-ра.*)— Ти у Вінниці ночуватимеш в готелі? Ганьба на наші голови! (Або щось подібне, залежно від темпераменту.)

Це — вдень. Але того разу я несподівано виїхав до Вінниці о десятій годині вечора і приїхав туди (поїзд неважнецький трапився) мало не о третій ранку.

Куди дзвонити? Кому дзвонити?

«Драстуйте, я ваш дядя, приїхав до вас із Києва!»

Совість треба мати. Отож на вокзалі я стрибнув у черговий трамвай, один з тих, що курсують цілу ніч від вокзалу до центру міста, і подався до готелю.

Між іншим, оті чергові трамваї — геніальне впровадження саме вінницьких комунальників, моїх земляків, чим я не перестаю пишатися й досі. Ніби не вони, а я придумав так шляхетно стати в пригоді пізньому подорожньому.

Згодом чергові трамваї, тролейбуси і автобуси народилися і замножилися в багатьох містах України і Союзу, але пріоритет, як і багато в чому, все одно належить вінничанам.

Я їхав черговим трамваєм і вже намацував у кише-

ні редакційне посвідчення, прикидаючи при тому, яку тактику обрати.

Взагалі-то вибір невеликий. Або тактика казанського сироти, або тактика гусара по відношенню до станційного наглядача, з тією різницею, що гусар кричав: «Коней!», а ти кричатимеш: «Номер!»

Зрештою в обох випадках все зводиться до компромісу. Як нема — то нема! Де візьмеш? І тому гусар замість коней задовольнявся штофом горілки, а ти задовольнився розкладачкою в якомусь з підсобних приміщень.

Тактика казанського сироти передбачає сльози мінімуму з самого початку. «Та мені хоч би де голову прихилити...»

Але того разу мені не довелося вдаватися ні до тактики казанського сироти, ні до тактики гусара. Вільних місць і номерів у готелі чомусь виявилось, як то кажуть, «насіпом». Такі випадки трапляються не часто, але трапляються. Самі розумієте, виняток для того й існує, щоб підтвердити правило. Я навіть не діставав свого редакційного посвідчення, подав сонному адміністратору паспорт, а він мені — витвір статистичного генія, де останнім пунктом значиться: «Мета приїзду?»

Повіки у адміністратора були настільки налиті бажанням спати, настільки важкі, що він лише з третьої спроби звів їх угору і підкинув голову, як кінь, котрому муляє вуздечка, що мало значити: «Піднімайтесь на другий поверх».

В останню хвилину адміністратор щось згадав і безнадійно махнув рукою, поворушивши при тому пальцями.

Я зрозумів його: «Ліфт не працює, тьопайте пішки».

Коридорна на другому поверсі була не менш сонна. Що не кажіть, а на флоті недарма час між другою годиною ночі і шостою годиною ранку називають «собачою вахтою».

Отож коридорна була надзвичайно сонна, але спрощення якимось надзвичайно активна. Очі у неї злипалися, голова валилася набік, але язик мовчав безугавно:

— Двадцять другий вільний. Одинарний. Не рекомендую. В стіні проходить вентиляційна труба від ресторанної кухні. Зваритесь.

— Сподіваюсь, кухня зараз не працює?

— Ні.

— А мені поспати лиш до восьмої години ранку. О восьмій за мною приїде машина, і я поїду у Бершадь...

— Двадцять третій. Одинарний. З телефоном. Не рекомендую. Він розташований якраз над рестораном... о-хо-хо-хо.— Тут довго стримуване позіхання вирвалось нарешті, як із кратера вулкана, і коридорна довго клацала зубами, щоб зупинити його.— Над рестораном. А точніше, над ресторанним джазом. Буде непокоїти...

— Сподіваюсь, джаз зараз не грає?— А вранці, о восьмій годині...

— Двадцять четвертий. Одинарний. З телефоном. Вільний. Є балкон.

В лютому місяці на початку четвертої години ранку навряд чи кому заманеться постояти на балконі, і я делікатно натякнув коридорній про це. Але вона мене не слухала:

— Не рекомендую. Там поламана шафа, і я вже викликала столяра...

— Сподіваюсь, він зараз не прийде і не заходитьесь лагодити шафу?

— Ні, звичайно. Він, як залле сліпи, то хоч би після обіду прийшов...

— Ну от. А мені десь би подрімати до восьми. О восьмій за мною приїде машина...

— О, то подрімати ви зможете в тридцять другому. Там вже живе один товариш. Але він вам, а ви йому не завадите, раз вам до ранку...

Я був згоден на що завгодно. Мене мало обходило —

один там товариш, десять товаришів, ціла рота, аби знайшлося ще одне вільне ліжко, де б я зміг перекуняти до восьмої оту «собачу вахту».

Ми пішли вздовж коридора і звернули ліворуч. Вона обережно прочинила мені двері. Мимохіть я звернув увагу на те, що на дверях значилась цифра «33», а йшлося про 32-й номер, але я не надав цьому абсолютного ніякого значення. Мені було однаково: 32, 33, 35, 135-й, аби на годинку-дві схилити голову на подушку.

Впустивши мене в номер, коридорна на порозі побажала мені «на добраніч», ще раз клацнула зубами, щоб вгамувати позіхання, причинила за мною двері і пішла.

Світло я не вмикав, не хотілося турбувати сусіда, котрий солодко спав. Крім того, в номері було достатньо видно від ліхтаря, що горів на протилежному боці вулиці. Я тихо роздягся і з насолодою пірнув під ковдру. Чотири години сну в дорозі — то таки дар божий. Очі мої призвичаїлись до напівтемряви остаточно, і на стільці біля ліжка сусіда я помітив попільничку з пригаслою сигаретою. Чудово! Значить, сусід палить, і це взагалі спростить наші стосунки, коли він прокинеться.

Я не завдам йому прикросів, якщо запалю сигаретку на сон грядущий.

Обережно, щоб не розбудити сусіда, я перекинув попільничку на свій стілець і з насолодою запалив сигарету. Тиша була майже що повна — сусід стиха посвистував носом, і я був вдячний йому за те, що він не хропів. Але, як сказав один мудрець: «Не хвали царя, поки він не помазався». Не допалив я сигарету навіть до половини, як сусідів ніс сотворив звук, який робить флейта, коли її настроюють. Такі звуки часто долинають у зал оперного театру перед початком увертюри. Флейту змінили сяіржавілі гайки великого калібру, які невмілий слюсар потривожив розвідним ключем. За одним до кімнати в'їхав віз хмизу. Флейта до решти не замовкла. Підпилий слюсар грав на ній, одночасно вигвинчуючи

заіржавілі гайки. Віз хмизу їздив по колу, не бажаючи покидати кімнату. На асфальт висипали мішок горіхів і ящик електроламп, і слон-ревматик почав їх методично топтати. Невже таке сонмище звуків спроможний породити звичайний людський ніс з допомогою звичайної людської гортані?

Може! Він і не таке може, бо це був тільки початок.

Слюсар, хоч і підпилий, зарекомендував себе нарешті справжнім віртуозом: він затис у зубах флейту, однією рукою вигвинчував гайки, а в другу взяв іржавий терпуг. Метал виявився тугоплавким, мабуть, то була марочна сталь, бо терпуг вгризався в нього з натугою. Слону-ревматика (я виразно чув, як похрускують його ревматичні суглоби) ще підкинули горіхів і електроламп. Серед ламп частіше й частіше траплялися стосвічєві, бо ляскали вони все оглушливіше. Віз хмизу не віддалявся. Вийшла на мороз бригада лісорубів. Я виразно чув, як риплять по снігу їхні повстяки і як видзвонюють у руках пилки. Була зима, але в надрах гортані мого сусіда кувала зозуля. Забуксувала машина з дизельним двигуном...

Маленька музична пауза і... звук — рідний брат (правда, молодший) того звуку, що робить суперзвуковий винищувач, долаючи звуковий бар'єр.

Ще одна музична пауза. Далі, див. вище: флейта, іржаві гайки, терпуг, віз хмизу, слон-ревматик, лісоруби на морозі, зозуля, дизель і знову звук, котрий свідчить, що суперзвуковий винищувач звуковий бар'єр нарешті подолав.

Я тихенько подзеленькав мундштуком по попільничці. Храп припинився. Мій сусід солодко заплямкав губами. Так плямкають, коли їдять раків і висмоктують із надр шкаралущі найсмачніші крихітки м'яса. Я розчавив у попільничці недопалок і заплющив очі. Скажу одразу, що спати мені тієї ночі не довелося. Проте сюрпризи цієї ночі цим не вичерпалися.

Мій сусід провів ще один цикл від флейти до супер-звукового винищувача включно, а потім я почув, як зарипіло ліжко. Сусід встав і почалапав у куток, де стояла вішалка, мабуть, забув сигарети в кишені пальта.

Спонуканий цікавістю, я розплющив очі. Я сподівався розгледіти ніс мого сусіда навіть в напівтемряві. Якщо вірити вухам, то очі мали побачити ніс, завбільшки з лікоть.

Отож я розплющив очі і... побачив жінку. Господи милосердний, це була жінка! Досить тендітна жінка в нічній льолі. Сонна тетеря коридорна, котру дрімота кидала від стіни до стіни, проминула 32-й номер, де спав мужчина, і поселила мене в 33-й, де солодко хропла дама, прекрасна у всіх відношеннях, окрім свого храпу. Мені ніколи було аналізувати факт, як це жінка спроможна продукувати храп, якому б позаздрив боцман піратського фрегата, мені треба було оцінювати всю двозначність мого становища. Один необережний крок з мого боку, і... чортзна-чим усе це скінчиться.

Я дочекався, поки мій сусід... прошу вибачення — моя сусідка знову вляжеться в ліжко, делікатно покашляв у кулак і, намагаючись говорити елейним, позаставним тенором, сказав:

— Товаришко, пробачте, трапилась прикра помилка...

— Му-мужчина-а-а!— це було сказано тим тоном і з тими інтонаціями, що застерігають про небезпеку, якими льотчики в художніх фільмах попереджають своїх товаришів: «Мессери!»

— На жаль, ви не помилились, але...

— Я зараз закричу!

Це вже було щось. Бо коли жінка справді хоче закричати, то робить це без попередження.

Отже, я міг продовжувати свої переговори, якщо поки що не в дружній, то, в усякому разі, конструктивній обстановці:

— Одну хвилиночку! Ще кілька слів, і тоді можете

кричати. Якщо ви кричите так, як хропете, то за дві хвилини в нашому номері зберуться всі мешканці готелю, плюс вся наявна адміністрація. Мінус хіба що коридорна, яка привела мене сюди. Її зараз не розбудять і труби страшного суду. А що далі?

Вона помовчала, а потім запитала:

— Як ви потрапили до мене в номер?

— Слово честі, я не підбирав ключа до вашого номера. Все наплутала сонна коридорна. Прошу повірити мені на слово, що з усіх людських бажань, притаманних нормальному, здоровому мужчині, у мене зараз на порядку денному один: — спати. Причому спати в найбуквальнішому, найфізіологічнішому розумінні цього слова.

Вона хмикнула, що мало значить: «Всі ви так кажете!»

Я ж провадив далі:

— За кілька годин я покину цей номер, і зроблю це ще до того, як зміниться коридорна. Отже, на вашу честь не впаде і тінь літньої хмаринки.

— А чому б вам не покинути номер зараз?

Ні, жіноча логіка — то жіноча логіка!

— Мені доведеться будити коридорну, вимагати інший номер. Чим я поясню, що під ранок мене раптом не влаштовує цей? Тим, що в номері жінка? А де були мої очі півтори години тому? Всі півтори години, значить, номер мене цілком влаштовував, а зараз ні. Чому? На ґрунті сімейної сварки?

— Ні-ні,— злякано попросила вона,— краще вже залишайтеся у номері. А потім треба щось придумати...

— Я вже придумав: спить! Я б і сам із задоволенням заснув, але...

— Невже я справді так хроплю?

— Уявіть собі. Власне... Це майже неможливо уявити, це треба почути на власні вуха. Коли б у мене був магнітофон...

— От і чоловік мені каже, а я йому не вірю.

— Даремно. Між іншим, за індійським шлюбним кодексом, чоловік має повне офіційне право розлучитися з дружиною, коли вона хропе.

— Ми, слава богу, живемо не в Індії.

— А де ви живете?

— В Москві. Працюю методистом в Центральному будинку народної творчості. До речі, приїхала записувати, збирати шлюбні обряди...

— О-о! Вам пощастило! В обласному Будинку народної творчості вже були?

— Коли? Я приїхала об одинадцятій вечора і зразу ж у готель.

— Ну, так от, у Вінницькому будинку народної творчості є новий шлюбний обряд.

— Що ви кажете?

— Слово честі. Мій ліпший друг, поет Василь Юхимович, написав текст, а вінницький композитор Скалецький — музику.

— Це надзвичайно цікаво!

— Атож. Можу і я вам розповісти один весільний обряд. У селі Іванівцях Барського району, тут-таки на Вінниччині, де я працював після війни, був оригінальний звичай...

— Ну-ну, цікаво...

Але я почув, як вона стримала позіхання. Я розумів, що вона позіхає не тому, що розповідь моя їй нецікава, позіхання у неї зірвалось рефлекторно. Йй, як і мені, хотілося спати. Але спати ми не могли...

— Так от. Коли весільні йшли забирати молоду до молодого, то на вулицях вони ловили всяку живність. Чиею б вона не була. Курка — курку, качка — качку, порося — порося, ягня — ягня, все-все! І все йшло в спільний казан. На весілля. І ніхто не ображався. Такий звичай. В цілковитій безпеці могли себе почувати лише собаки і коти...

— Коти... Пухнасті такі... Сірі... Великі... Охо-хо-хо-хо!

І тут почала свою репетицію флейта. Загарчали заіржавілі гайки, пройшовся по металу терпуг, прикотив віз із хмизом...

Я вже знав, що буде далі, тому почав похапцем одягатися. Коридорної ніде не було, і я безкарно вислизнув у хол першого поверху. Готель потроху оживав. Машина мала прийти години за півтори. Я сидів у тому новітньому фотелі, провалюючись у який, ти відчуваєш, що коліна твої вище вух. Я сидів і думав про те, що так і не бачив обличчя моєї сусідки. І, мабуть, ніколи більше не побачу. І ще я подумав, що у неї милий і мелодійний голос. З таким голосом не в'яжеться ніс, завбільшки з лікоть. Але як вона хропіла! Боже, як вона хропіла! А так, нічого, дама прекрасна у всіх відношеннях...

Графин

Літнього, спекотного дня я приїхав у Полтаву. І, звичайно ж, подався в готель. Вільних номерів не було, і мене, як то кажуть, «підселили».

Мій сусід сидів у гнітучій зажурі, схиливши голову на руки.

Я привітався мало не пошепки, бо з усього було видно — людина повернулася з похорону. Поховала, мабуть, когось із своїх рідних чи близьких... Серце стишлося від болю, дивлячись на цього бідолаху.

Але слово за слово — розбалакалися:

— Та-ак,— сказав він, тамуючи в грудях клекіт зітхання.— Полтава-місто славне, і з ділами впорався я справно, і погода стоїть по-справжньому літня, і все взагалі так обертається, що живи та радій, коли ж маю біду...

— Яка ж у вас біда і чи не можна чим зарадити? Він звів на мене очі, в яких замерзла безнадія, зітхнув, похитав головою:

— Чим тут можна зарадити, коли графин висить на мені?

— Даруйте, що значить: «висить» і чому саме графин, а не щось інше?

— Чого б воно мало висіти на мені щось інше, коли я розбив саме графин? Лампа настільна — ціла, дзеркало — ціле, склянки обидві цілі, а графин я вчора покнув. Не подумайте, що п'яний був, ні! Захотілося води холодної набрати, якось так хитро дзеленькнув ним об раковину, він і... той.

Я зареготав так, що всі мухи збилися в щільну зграйку і полетіли шукати порятунку аж під абажур. Мій сусіда глипнув на мене, як на безтактного дегенерата:

— Вам смішно, а графин висить на мені...

— Гай, чоловіче добрий! Чого не трапляється у Всесвіті? Галактики стикаються одна з одною, і хіба такий дзвін стоїть, як від розбитого графина? А матеріальні збитки хіба ж такі? А то — графин!

— Чужу біду руками розведу, — похитав головою сусід. — А в мене виходить як? За готель розрахуватися — раз, квиток залізничний купити — два, вже й на постіль у вагоні не залишається, буду їхати як студент. Графин же коштує — два сорок...

Ось в чому справа! І тоді, спонукуваний альтруїзмом і філантропією, я запропонував:

— Знаєш що, друже? Давай «перевісимо» розбитого тобою графина на мене, га?

Він не одразу зрозумів мене, а коли зрозумів — не одразу й повірив.

Але я вже розгорнув бурхливу діяльність:

— Вам коли їхати?

— Та хоч зараз!

Все сидів, не наважувався встати, сподівався на чудо.

— Можете вважати, що чудо сталося! — і я гукнув коридорну.

Увійшла кругловида, опасиста полтавка з вишневи-ми очима і чорними бровами. Викапана праправнучка славнозвісної Наталки.

Це зараз порядки в готелях демократичні і взаємини між адміністрацією і гостями будуються на ґрунті взаємного довір'я і поваги. А ще років п'ятнадцять — двадцять адміністрація готелів вбачала в кожному постояльцеві потенційного шкідника чи й злодійчука. Мовляв, за таким не доглянь, щось поламає, розіб'є, а то й покладе в кишеню казенну попільничку або щітку для взуття. Отож перед від'їздом з готелю відбувався своєрідний митний догляд.

Я одразу ж заявив:

— Товариш нас покидає — це раз. І графина ви тут не дорахуетесь — це два. Але він його не вкрав. Я ненароком розбив графин, і тепер він «висітиме» на мені, а оскільки я тільки-но приїхав і тікати з Полтави не збираюся, то графин вам встигну відшкодувати. Отже, питання вважаю вичерпаним.

Обличчя мого короткочасного сусіда випромінювало суцільну вдячність. Полтавка-чепурушка граціозно розвела своїми милими, з ямочками біля ліктів, руками.

Два чи три дні я мешкав у номері сам. Трапляються в готелях такі переднівки. Але одного вечора, повернувшись до свого тимчасового дому, застав там нового сусіда. Ним виявився середніх років грузин, лисий, як коліно. Правда, цей не дуже приємний для кожного чоловіка, який ще хотів би подобатись жінкам, недолік компенсувався шиєю, могутньою, як Кавказький хребет.

Глянувши на таку шию, будь-яка жінка мала змогу

переконатися, що сидіти на ній буде не мультко до глибокої старості.

Грузина звали Реваз, і був він надзвичайно комунікабельним хлопцем. Навіть не випивши на брудершафт, ми з третього слова почали говорити один одному «ти».

Я назвав його Різо, і він був глибоко зворушений такими моїми знаннями тонкощів грузинської мови.

— Кацо, не кожен грузин знає, що Ганна, Ньюся і Ньюра — це одна й та ж сама жінка, а ти знаєш, що Реваз — це великий, а Різо — це малий, але той самий. Реваз — офіційно, Різо — для друзів і коханої. За це треба випити!

І він почагував мене терпким грузинським вином.

Минуло ще кілька днів. Командировочні і «зачачка» потихеньку танули. Купив я сякі-такі гостинці, кілька книжок, за якими марно полював у Києві і на які несподівано вийшов у Полтаві, були і менш продуктивні витрати.

Напередодні від'їзду затіяли ми з Різо безперспективний диспут про марочні коньяки. Я припустився безтактності і бовкнув, що в Англії, наприклад, віддають перевагу вірменським коньякам навіть перед французькими.

Різо спаленів:

— Бо вони не пили грузинського! Коли б вони пили справжній грузинський коньяк... коли б вони пили справжній грузинський коньяк...

Він уже стояв на колінах і діставав з-під ліжка свій чемодан.

— Коли б вони покуштували справжній грузинський коньяк...

Різо видобув з надр свого чемодана баклагу, від зовнішнього вигляду якої перехопило б дух у найрафінованішого колекціонера антикваріату, відкоркував її і хлюпнув у наші склянки чогось каламутного.

Випили...

— Ну?!

— Це чача, Різо, справжня грузинська чача.

— Звичайно, чача,— винувато похнюпив лису голову Різо,— звичайно, чача. Але ж хіба погана чача?

— Чудова чача, Різо, але мова у нас ішла про коньяк...

— Ха! Коньяк! Де я візьму тобі в чверть на дванадцятую ніч коньяку? Гастрономи зачинені — раз, в ресторани вже не пускають — два. Зараз одеського коньяку не дістанеш, а вже грузинського — ні за які гроші!

Гроші!

У мене щось тоненько тенькнуло всередині. А наступної миті у вухах бринів голос попередника Різо: « За готель розрахуватися — раз, квиток залізничний купити — два, вже й на постіль у вагоні не залишиться, буду їхати як студент. Графин же коштує два сорок...»

Графин продовжував «висіти» на мені! А я, давши такого великодушного векся, зараз не мав чим платити по ньому.

На обличчі моєму оцтом розлилася нудьга. Реваз, людина темпераментна і чутлива, відразу ж вловив зміну в моєму настрої на гірше:

— Геноцвале! Дорогий! Що сталося? Немає коньяку? Та якось доживемо до завтра! А поки що ми маємо чудову грузинську чачу, яка ніскілечки не поступається вірменському коньяку...

— Ні, Різо, не в коньяку справа...

І я розповів йому все...

Він сприйняв мою розповідь точнісінько так, як я сприйняв розповідь мого попередника: зареготав, ляснув себе широченною долонею по коліну:

— Кацо! Хай це буде найбільше горе в твоєму житті! Про що мова? З цієї хвилини графин «висить» на мені! Готовий присягнути перед судом, що це я розбив той графин!

...Десь через півроку, глибокою зимою, химерна фейлетоністська доля знову занесла мене в Полтаву.

А що було далі, ви, напевне, здогадуєтесь. Звичайно ж, коридорна (молода дівчина, я не бачив її минулого разу) привела мене в той самісінський номер. На столі стояла тарілочка, а на ній дві склянки...

— А графин?— прискіпливо поцікавився я.

— Графин? Його розбив ваш сусід, у всякому разі, він так каже. Як би там не було, графин «висить» на ньому. Правда... я працюю вже третій місяць, але графина в цьому номері не бачила...

— А іншого номера у вас немає?— запитав я, передчуваючи, що чортів заклятий графин знову «повисне» на мені.

— Є місце в сусідньому номері, але там не працює радіо.

— Боже мій! Чи може бути більше щастя для людини, яка любить вранці поспати?

Вона знизала плечима і повела мене в сусідній номер...

Зайві штани

Коли мене запитують, чи був я в Ростові-на-Дону, я відповідаю: «Був. І, до речі, не як ви, проїздом по дорозі на Кавказ, а був по-справжньому. Місто бачив. Тільки вам не бажаю так у ньому бути і так його бачити».

Я летів на семінар місцевих сатириків і гумористів у Ворошиловград, тоді так називався Луганськ. Літак мені трапився такий, що не стільки летів, скільки сідав. Посадки передбачались: у Дніпропетровську, потім у Донецьку, потім у Ворошилівграді, потім у Ростові-на-Дону, потім у Волгограді.

Щоправда, два останніх аеропорти мене не обходили. І зовсім даремно.

Сіли у Дніпропетровську. Нічого. Посиділи, полетіли далі. Сіли в Донецьку. Нічого. Посиділи, полетіли далі...

Летимо і летимо, летимо і летимо, щось задовгенько летимо — мав би вже й Ворошиловград бути. Підкликаю ввічливенько так стюардесу.

А вона мені:

— Ворошиловград, за метеоумовами, не дає посадки. Летимо прямо в Ростов-на-Дону.

Так... Гарненький сюрпризик. Січневого дня зосталося години півтори, насувається довга зимова ніч, а мені завтра о дванадцятій треба бути у «Ворошиловградській правді» на семінарі. Гарненька перспективка. Але нічого не вдієш. Літак не поїзд, на ходу не стрибнеш і назад по шпалах не підеш.

Прилітаємо в Ростов-на-Дону. Вже сутеніє. В аеропорту мені, практично, робити нічого, бо варіант повітряного сполучення з Ворошиловградом відпадає. Але я все ж таки зайшов у приміщення, і цей візит влив у мою душу добрячу дозу оптимізму.

В залі на стіні висіла величезна карта, і навіть на цій великомасштабній карті Ворошиловград був віддалений від Ростова-на-Дону не більше, як на сірник.

Під боком. Коли б встигнути на рейсовий автобус, я був би у Ворошиловграді за кілька годин.

Певна річ, ні на який автобус я не встиг. Рейсовий автобус пішов уранці, а додаткові маршрути пускають лише влітку. Чекати до літа довгенько. Залишалася залізниця. Словом, на таксі і на вокзал. Отож, їдучи з аеропорту на автовокзал, а звідти на вокзал залізничний, міста я надивився доволі. Місто бачив. І хоч Ростов-на-Дону і завдав мені прикрощів, об'єктивності ради мушу визнати, що місто це навіть взимку чарівно красиве.

До автостанції я їхав сповнений оптимізму, а от

коли став наближатися до залізничного вокзалу, оптимізм мій почав потроху всихати. І недаремно. Передчуття були небезпідставними. Єдиний поїзд, яким я міг потрапити у Ворошиловград (та й то з пересадкою), відходив від Ростовського перону за двадцять хвилин до того, як у Ворошиловграді мав розпочати свою роботу семінар сатириків та гумористів.

Словом, сів я на лаву та й зажурився. Що ти тут придумаш? А придумувати, як виявилось, можна було чимало, коли думати не одному. На щастя, до мене підсіли веселі хлопці, як з'ясувалось згодом, шахтарі, які після вихідного дня очікували робочий поїзд, і ми розговорились. За п'ять хвилин вони видали мені стільки корисної інформації, скільки всі довідкові вокзалу, озброєні навіть комп'ютерами, не видадуть і за рік. З'ясувалось, що коли я сяду з ними на той робочий поїзд, якого вони оце чекають, і проїду три зупинки, зійду і зачекаю двадцять хвилин іншого поїзда і сяду на нього — проїду ще три зупинки і знову зійду і пройду ліворуч від станції шістсот метрів (не чотириста і не сімсот, а саме — шістсот), то прийду на автовокзал (до речі, станція міститься на території Російської Федерації, а автовокзал — вже на Україні), то завтра о дев'ятій годині ранку я буду у Ворошиловграді.

Це мене абсолютно влаштувало, і я так і зробив.

Попередньо щиро подякувавши хлопцям-шахтарям, сів з ними у їхній поїзд. Аби нічого не наплутати, назв станцій не запам'ятовував, а просто лічив зупинки. Одна, друга, на третій зійшов. Зачекав двадцять хвилин. Підійшов поїзд. Я сів у нього і поїхав. Одна зупинка, друга, на третій зійшов. Пройшов шістсот метрів (не чотириста, не сімсот, а саме — шістсот) і прийшов на автостанцію. Хлопці-шахтарі нічого не перебільшили і нічого не наплутали. Все наче йшло за графіком. Але... Маленька деталь. Коли я їхав двома поїздами, коли стояв ті двадцять хвилин на маленькій, принишклій

степовій станції, коли долав ті шістсот метрів, йдучи вузькою стежкою поміж височенними кучугурами снігу, в моїй уяві малювалася трохи не така автобусна станція. Та що там — «трохи», зовсім не така! Вона бачилась мені великою, яскраво освітленою, з буфетом усередині... Склянка гарячого чаю мені б абсолютно не завадила, бо я вирвався з Києва в легенькому семисезонному шкіряному пальті, і дрижаки мене почали приймати ще в Ростові-на-Дону.

Але автостанція, на яку я прийшов, складалася з трьох бетонних плит, накритих четвертою. Всередині бетонна лава, завіяна снігом. Ні душі, ні звуку. Десь на горизонті мерехтять веселі вогники якогось шахтарського селища...

Я чиркнув запальничкою і подивився на годинник: двадцять хвилин на другу. Чиркнув запальничкою вдруге і подивився на розклад руху: перший автобус на Ворошиловград йде о шостій годині ранку. Та-ак...

Ще в Ростові, глянувши на великий термометр, що висів на стіні вокзалу, я побачив, що ртутний стовпчик спустився ген-ген нижче нуля.

Але в місті, в затишку, мороз не здавався таким уже шалено-кусючим.

Тут же, на степовому вітрі, що замітав колючим сухим снігом тристінну «автостанцію», мороз взагалі не піддавався цифровому вимірюванню. Мое шкіряне пальто ставало бляшаним. Повернутися на залізничну станцію, пересидіти до ранку там?

Але я опустив ще одну деталь. Залізнична «станція» абсолютно нічим не відрізнялася від «автовокзалу». По суті, це була не станція, а зупинка — три бетонні плити, покриті четвертою, що стояли на залізничній платформі.

Крім того, повертатися на залізничну станцію було недоцільно ще й з психологічного боку. Танцюючи від холоду на автовокзалі, я як-не-як перебував на Україні,

а залізнична станція містилася в Росії, а загальновідомо, що в Росії зими суворіші, ніж на Україні.

Передбачаючи, що ці рядки читатимуть і жалісливі, сентиментально-тонкосльозі жінки, я опушу кілька годин і одразу ж перенесусь у Ворошиловград на поріг газети «Ворошиловградська правда».

Коли б тоді я ненароком перечепився об той поріг, то, мабуть, розсипався б на дрібні друзки, як та жаба, яку на популярних лекціях спершу кидають у рідкий кисень, а потім брязкають нею об підлогу.

Мій давній приятель, фейлетоніст «Ворошиловградської правди» Саша Олександров, побачивши мене, зробив круглі очі:

— Ти що? Телеграми нашої не одержав? Семінар переноситься на післязавтра. І взагалі, чим ти приїхав? Що з тобою?

— З-з-з,— забзижчав я, не в силі видобути задубілими губами решту звуків, щоб зліпити слово: «змерз».

Більше він ні про що мене не розпитував, повіз у готель. Подальші події розгорталися у напівсні. Здається, ми піднімалися на третій поверх ліфтом. Саша витрусив мене з пальта, що буквально бряжчало, зняв з мене черевики, бо руки мої не гнулися. Потім силою примусив випити цілу склянку води. Вода мала дивний, але дещо знайомий присмак. А тоді настало небуття...

Прокинувся я на готельному ліжку смерком. Спав одягнений, під двома ковдрами і власним пальтом, але жарко мені не було. До пальта вже повернулася еластичність. Із задоволенням відчув, що еластичність повернулася і до моїх кінцівок.

Встав, увімкнув світло. Посеред столу, вертикально підперта пачкою сигарет, стояла Сашкова записка: «Решта — в тумбочці, коли не відігрівся досі — дій. Увечері забіжу, розкажеш, чому ти вирішив у січні місяці їхати у Ворошиловград у рефрижераторі. С.»

Я не зрозумів, про яку «решту» Сашко пише, і за-

глянув у тумбочку. Там стояло півпляшки «Столичної». Тільки тепер пригадалося і зрозумілося, чому «вода» мала дещо знайомий присмак. Але тоді, промерзлий наскрізь, я просто не відчув градусів.

Треба було вмитися, поголитися і взагалі до приходу Саші привести себе до пуття.

Але в цю хвилину хтось несміливо пошкрібся в двері.

— Прошу,— гукнув я.

На порозі мого номера нерішуче зупинився капловухий, худорлявий старичок з червонястими, як у кроля, очима. Старичок мав досить інтелігентний вигляд у своєму елегантно зшитому піджаку, білій сорочці з галстуком, але штани... на ньому були піжамні, і досить легковажного кольору, як для такого віку. На ногах пантофлі без задників.

— Міль пардон,— чомусь по-французьки почав старичок.— У вас не знайдеться зайвих штанів?

М'яко кажучи, прохання його було нестандартним. Не за сірниками, не за штопором прийшов сусід до сусіда, а за штаньми. Зайвих штанів у мене не було, і, пробачившись, я сказав, що нічим не можу йому допомогти.

— Шкода,— зітхнув він і, приречено махнувши рукою, додав:— Доведеться бігти так.

Я вже почав здогадуватись, з ким маю справу, але й він визнав за потрібне поінформувати мене:

— Розумієте, штани я віддав випрасувати, а їх і досі не принесли. Вже початок на сьому...

— В магазинах відпускають до семи,— продовжив я його думку.

— Так-так,— заспішив він, і я помітив, як качається в його сухорлявих пальцях згорнута в рурочку асигнація.

Хай осудять мене прискіпливі моралісти, хай кинуть у мене каменем лікарі за те, що я не тільки не зупинив

старичка, нагадавши йому, як руйнівно діє алкоголь на організм, а вчинив те, що вчинив.

Я сказав:

— Зайвих штанів у мене немає, але у мене є двісті п'ятдесят грамів зайвої горілки. Коли вас влаштує така альтернатива, то будь ласка. От тільки закусити нічим...

— Го-олубчику, про яку закуску може йти мо-ова?— і він, дзеленькаючи шийкою пляшки об край склянки, вже наливав собі горілки. Налив, правда, делікатно, на палець, не більше. Знайшлася і «закусь». У кишені свого пальта я відшукав дві карамельки, репрезентовані мені Аерофлотом в особі хімічної блондинки-стюардеси ще перед посадкою в Ростові-на-Дону.

— Царська закуска!— блаженно плямкав губами мій оригінальний гість. Пив він, як досвідчений, кадровий алкоголік: дрібними ковточками, смакуючи. Пив і мінявся в мене на очах. Наче ширшав у плечах, ставав вищим на зріст і голову тримав гордо, як римський консул.

Раптом вухо його вловило щось підозріле, і він насторожився. А наступної миті сталося те, що можна побачити лише на цирковій арені за участю і під керівництвом Кіо.

В мій номер буквально вдерлися два опасисті дяді тренерської статури, і синхронно з їхньою появою зник старичок.

Він зник так оперативно, що я ніяк не міг зрозуміти, куди може подітися доросла людина в тісному, одинарному готельному номері?

Але ті двоє помітили. Один з них кинувся до шафи і заходився її відчиняти. На його нещастя, дверцята шафи були без ручки, і він безпорадно ковзав нігтями по полірованій поверхні, марно вмовляючи мого гостя здавленим від хвилювання голосом:

— Саво Кириловичу, виходьте! Чуєте! Виходьте! Буде гірше! Я кому сказав? Зараз же виходьте!

Другий дядя розмахував у мене перед носом товстеним портфелем і ладен був мене лінчувати:

— Що ви нарobili, низькопробний покидьку? Хто вам дав право споювати академіка Савицького? Його спеціально запросили з Ленінграда, щоб він дав консультацію на Ворошиловградському тепловозобудівному заводі, а ви його напоїли! Що тепер буде? Ми третій день носимо в портфелі його штани і черевики, а ви його напоїли! Вас вбити мало!

Він кинув на підлогу портфель і заходився допомагати своєму колезі відчиняти дверцята шафи. Але він більше заважав йому, ніж допомагав, до того ж Сава Кирилович, мабуть, тримав двері зсередини.

Переслідувачі академіка штовхалися, вовтузилися, сопили, віддавлювали один одному мозолі на ногах.

Шафа мовчала...

Я прислухався і почув із надр шафи булькаючі звуки. Глянув на стіл: порожня склянка стояла, пляшки не було. Вона скрашала самотність Сави Кириловича в темній шафі і, судячи по інтенсивності булькання, швидко наближалася до того статусу, коли її номінальна вартість буде двадцять копійок.

— Сава Кириловичу, виходьте! Чуєте? Виходьте, гірше буде!

Але у Сави Кириловича з цього приводу була своя власна думка, діаметрально протилежна заявам його переслідувачів. Він вийшов не раніше, ніж спорожніла пляшка. Вийшов, поклав її на стіл, рвучко, як кавалергард на балу, вклонився мені і сказав:

— Мерсі! Гранд мерсі! Міль пардон.

Потім дерев'яно попростував до дверей.

Йшов рівно і прямо. Так рівно і так прямо, як вміють ходити тільки п'яні за кілька хвилин до того, як приспінє хвилина обняти телеграфний стовп.

В порозі він зупинився і зробив заяву своїм переслідувачам:

— Що, паразити, взяли? Грошей моїх захотіли, добра мого? А це ви бачили?

Як ми чуємо, заява не відзначалася вишуканістю форм і не пересипалася французькими «політесами», а на словах: «А це ви бачили?» Сава Кирилович спритно зсукав їм по дулі на брата і, відваживши мені ще один кавалергардський уклін, вийшов у коридор. Слідом за ним протовпилися «паразити», пообіцявши на прощання ще побалакати зі мною.

Я зостався в номері розгублений і збентежений і почував себе настільки прикро, наскільки прикро може себе почувати людина, котра, хоч і ненавмисне, а такі завдала шкоди вітчизняному тепловозобудуванню.

І хтозна, скільки б я ще терзався і мучився, аби, навіть не постукавши, до мене в номер не шаснула коридорна, середніх років жінка з хитрою мишачою мордочкою.

— Це ви його накачали?— цікаво поблискуючи очима, запитала вона.

— Я... Вийшло так безглуздо, простити собі не можу...

— Коли б ви знали, яке добре діло зробили, то не терзалися б!

-- Як?! Академік приїхав з Ленінграда проконсультувати своїх Ворошиловградських колег — тепловозобудівників, а я...

— Який академік, господь з вами! Це — Савка Савицький, мій колишній сусід. Дамський кравець. Золоті руки, скажу я вам, коли не трусяться. Має свій дім. Так ото сказився на старості років, покинув жінку, бо молоду знайшов. В Старобільськ до неї повіявся. Оті два гицелі, що при ньому,— її брати. Тепер таке діло. Судиться з жінкою за розподіл майна і щоб, відповідно, половину будинку у неї відсудити. Ті двоє гицелів конвоюють його, щоб не напився. Бо він як нап'ється, то

біду робить, і взагалі для суду неправомочний. Він скільки хлистонув у вас?

— Та півпляшки.

— О-о, це чудово! Йому взагалі багато тепер не треба. Був кінь, та з'їздився. А півпляшки — ого! Він тепер і до обіду завтрашнього не проспиться. На десяту ж годину ранку призначено суд, і нічого в них не вийде, хоч би тії гицелі гопки скакали. А стара вже вдарила телеграму синам. Сини приїдуть, вони його швидко вилікують, він синів боїться. Так що отій старобільській хвойді і її братикам може нічого й не одломитися. Ой, яке ж ви добре діло зробили, ой, яке ж ви добре діло зробили, що так вчасно почастивали його!

...І от хай тепер мені хтось скаже, що від горілки сама лише шкода.

ЗМІСТ

Епізоди пекельних буднів,
або Сім грішників і комісія
4

Один квиток до Сімферополя
42

Де верхи на Пегасі, а де й пішечки...
140

Трилогія про дружбу і любов
176

Готельна трилогія
198

Білкун М. В.

Б 61 Епізоди пекельних буднів: Сатира, гумор.— К.:
Молодь, 1991.— 224 с.
ISBN 5-7720-0341-0

Книжку Миколи Білкуна «Епізоди пекельних буднів» без перебільшення можна назвати новою збіркою старих творів. Однак це не перевидання. Лише двом із них: «Трилогії про дружбу і любов» та «Де верхи на Пегасі, а де й пішечки» (з іншою — «ідейною» — кінцівкою) — вдалося свого часу «вислизнути» на сторінки періодики, решта залягли в авторовому столі як «безідейний гумор».

Б 4702640201—013 33.91
М 228(04)—91

ББК 84Ук7

Литературно-художественное издание

БИЛКУН НИКОЛАЙ ВАСИЛЬЕВИЧ
Эпизоды адских будней

Сатира, юмор

Киев, издательство ЦК ЛКСМУ «Молодь»
На украинском языке

Художній редактор *О. В. Набока*
Технічний редактор *В. Е. Мариняк*
Коректори *Н. І. Будзько, В. В. Євдокимова, З. М. Клещенко*

ИБ № 4325

Здано до набору 16.07.90. Підписано до друку 16.11.90. Формат 78×90^{1/32}. Папір друк. № 2. Гарнітура літературна. Друк високий. Умовн. друк. арк. 9,8. Умовн. фарбовідб. 10,15. Обл.-вид. арк. 10,02. Тираж. 30 000 пр. Зам. 0—413. Ціна 70 к.

Ордена «Знак Пошани» видавництво ЦК ЛКСМУ (МДС) «Молодь». Поліграфкомбінат ЦК ЛКСМ України «Молодь» ордена Трудового Червоного Прапора видавничо-поліграфічного об'єднання ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия». Адреса видавництва та поліграфкомбінату: 252119, Київ-119, Пархоменка, 38—44.

